NEŞELİ ÖYKÜLER

CARLO M. CIPOLLA

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

NEŞELİ ÖYKÜLER

Türkiye
Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı
Yayınıdır

Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi
Barbaros Bulvarı
80700 Beşiktaş/İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 - Faks: (0212) 227 37 32

Özgün Adı:
Tre Storie extra vaganti
Allegro ma non troppo
© Società editrice il Mulino, 1994.
© Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000

Yayıma Hazırlayan
Ayşen Anadol

Kapak Resmi
Cenova'da banka, ortaçağ sonları.

Kitap Tasarımı
Haluk Tunçay

Baskı
Numune Matbaacılık
(0212) 629 02 02

İstanbul, Ağustos 2000

ISBN 975-333-134-7

CARLO M. CIPOLLA

NEŞELİ ÖYKÜLER

Çeviri
Tülin Altınova

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI 101

İtalya'da olduğu gibi ABD üniversitelerinde de çalışmış olan Prof. Carlo M. Cipolla iktisat tarihçisidir. Yayımlanmış birçok eserinden bazıları: *Before the Industrial Revolution: European Society and Economy, 1000-1700* (1994); *Between Two Cultures: An Introduction to Economic History* (1992); *Clocks and Culture: 1300-1700* (1978); *Miasmas and Disease: Public Health and Environment in the Pre-Industrial Age* (1992); *Money in Sixteenth-Century Florence* (1989); *Il Burocrate e il Marinaio: la "Sanitaa" toscana e le tribolazioni degli inglesi a Livorno nel XVII secolo* (1992)

Ridentem dicere verum quid vetat:
(İnsanın gerçeğe gülmesini kim yasaklayabilir?)
Horatius, *Satirae*, I,1, 24-25

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ KİTAP: ÜÇ OLAĞANDIŞI ÖYKÜ *1*

Sert Adamlar *3*
Yüzyılın (17.) Dolandırıcılığı *25*
Savary'ler ve Avrupa *32*

İKİNCİ KİTAP: ALLEGRO MA NON TROPPO (MİZAH, AMA KARARINDA) *49*

Başlarken *51*
Ortaçağın Ekonomik Gelişiminde Baharatın (Özellikle de Karabiberin) Rolü *54*
Aptallığın Temel Yasaları *72*

BİRİNCİ KİTAP

ÜÇ OLAĞANDIŞI ÖYKÜ

SERT ADAMLAR

Bardi ailesinin bankası ya da şirketi 14. yüzyılın başlarında Avrupa'nın en güçlü ve en zengin ticari-mali şirketi değilse de, en güçlü ve zenginlerinden biriydi. 13. yüzyılın sonlarıyla 14. yüzyılın ilk yıllarında 100 ile 120 arasında memur çalıştırıyordu ve müşterileri arasında da prensler, kral ve kardinaller dahil zamanın en parlak ve zengin kişileri yer alıyordu. Bu işlerden iyi anlayan kronik yazarı-tüccar Giovanni Villani, Bardilerle Peruzzilerin (olağanüstü güce sahip başka bir Floransalı şirket) "Hıristiyanlığın iki temel direği" olduklarına inanmıştı: Bunun aksini söylemek de kimsenin aklından geçmedi.

Daha şirket varlığını sürdürürken Bardilerin parlak olan ünü, 1346 yılında özellikle de İngiltere kralının borcunu ödememesi üzerine şirket batınca, ileriki yıllarda da bu kez tarih kitaplarında büyüdü. Ne var ki Bardiler bu ek ünden büyük bir olasılıkla seve seve vazgeçerlerdi. Her ne olursa olsun, günümüzde bile Bardiler ulusal gurur kaynaklarından biri olarak kabul edilirler.

❐

Aslında Bardi şirketi açıkça girişimler kuşağına aitti. Ortaçağın sonunda (yani aşağı yukarı 7. ile 10. yüzyıllar arasında) Avrupa'da kapalı ekonomiler egemenken, şirketler ve bankalar yoktu. Avrupa toplumu ve ekonomisi fazla ilkeldi: Ticaret, tek başlarına ya da kervanlarla bir panayırdan öbürüne, bir şatodan diğerine dolaşan *mercatores* tarafından yürütülürdü. Bu kişiler değişik ve egzotik mallar (Doğu'nun kumaşları, fildişi eşyalar, mücevherler gibi), zorunlu, vazgeçilmez mallar (tuz gibi), ilginç mallar (azizlerin çoğunlukla sahte olan kutsal kalıntıları gibi) satarlardı. Bu arada pek de sitayişle bahsedilemeyecek etkinlikleri de ihmal etmezlerdi: Kuşkusuz kıtlık zamanlarında karaborsa da yapıyorlardı ve o dönemin bir yazarına göre bazı tüccarlar küçük erkek çocukları yakalayıp İspanya'nın Müslüman pazarlarında satmak üzere iğdiş ediyorlardı. Bu olay doğru muydu, söylemek olanaksız; her ne olursa olsun, benzer

söylentiler dolaştığına göre, halk tüccarların bu tür şeyler yapabileceğini düşünüyordu.

Tutuculuğun hüküm sürdüğü, herkesin ya da çoğunluğun bir toprak parçasına bağlı bulunduğu, herkesin bir efendisi olduğu bir dünyada, tüccar sonuna kadar sapkın, başıboş ve serseri bireydi, yersiz-yurtsuzdu.

Demek ki ortaçağın sonlarında *mercatores* belki biraz günümüzdeki çingeneler gibi, her yerde ve herkes tarafından büyük bir kuşkuyla bakılan *déracinés* [köksüzler] idiler. Din adamları da tam olarak, paraya bağlılıkları yüzünden ve bütün yaşamlarını maddi çıkarlar peşinde koşarak sürdükleri için onları mahkûm ediyorlardı. 11. yüzyıla tarihlenen bir Flaman belgesi onları *homines duri* [sert adamlar] diye adlandırır, haksız da sayılmaz. Yanlızca *homines duri* Kilise'nin mahkûmiyet kararlarına meydan okuyabilir, o dönem Avrupa'sının ilkel, basit karayolu ağını oluşturan yollarda, daha doğrusu keçiyollarında ve dar yollarda sürekli pusuya yatan ölümcül tehlikelere katlanabilir, bunları göze alabilirdi. Ayrıca uçsuz-bucaksız ıssız toprakları ya da tehlikeli hayvanlarla onlardan daha az tehlikeli olmayan haydutların birlikte yaşadığı sık ormanları katetmek zorundaydılar. O zamanlar ticaret eşkıyalıkla, denizcilik de korsanlıkla karıştırılıyordu. Bu alanlardan birinde iş yapmak, sürekli bıçak darbeleriyle vahşice burun buruna gelmek, devamlı pusuya yatmak ve öldürülmemek için de sık sık öldürmek demekti. Böylesine tehlikeli bir yaşam biçimi sürdürebileceğine inanan kişi hiç kuşkusuz "sert" bir insandı. Yalnızca "sakin" ve "zayıf" olanlar değil, sıradan insanlar da bu çeşit bir yaşam için yaratılmamışlardı. Ve böylece zor da olsa birkaç yüzyıl ilerlemiş olduk.

❐

Oysa 11. yüzyılda olaylar değişmeye başladı. Bu değişikliğe Ticaret Devrimi adı verildi. Uzun süreli ve belirli bir önem taşıyan bütün değişimlere "devrim" lafını iliştirmek tarihçilerin bir saplantısıdır; 10. - 13. yüzyıllar arasında meydana gelen değişimler de bir istisna oluşturmaz. Bu dönemdeki en önemli değişiklerin biri de malını sırtına ya da eşeklere ve bir kervandaki katırlara yükleyip belirli bir yol izleyerek seyahat eden tüccarın kara ticaretinin (bu gözlem deniz ticareti için geçerli değildir) yavaş yavaş ortadan kalkmasıydı. Bu yersiz-yurtsuz insanların yerini kısa süre içinde bildiğimiz tüccarların benzerleri almaya başladı. Bunlar mallarıyla birlikte yolculuk edecek yerde mallarını yollayan, daimi mekânları olan, Avrupa'nın belli başlı meydanlarında ticaret şubeleri ve/veya temsilcilikleri bulunan, okuma-yazma bilen, bir ticaret muhasebesi geliştirmiş ve dinsel okullara karşıt laik okullar açma önceliğine sahip kişilerdi. Genelde bunlar 7. ve 11. yüzyıllardaki öncüllerinden daha uygar bireylerdi, ama yi-

ne de *homines duri* idiler. Çok yakın zamanlara kadar ticarette ve denizcilikte sakin yaradılışlı kişilere yer yoktu.

Sözü edilen Ticaret Devrimi Batı Avrupa'nın büyük bölümünde aynı zamanda derin bir toplumsal devrime de yol açtı. Eskileri yıkılırken yeni sınıflar belirdi. Özellikle Orta-Kuzey İtalya'nın kentlerinde, Hollanda kentlerinde, Germen Hansa'nın ve Katalonya'nın kentlerinde en göze çarpan ve en önemli olay tüccar sınıfının yükselişiydi. Tarımsal feodalite dünyasında toplumsal merdivenin en alt basamaklarında sıkışıp kalmış tüccarlar toplumun doruklarına yerleşerek öncesi olmayan bir toplumsal tırmanışı gerçekleştirdiler: Basit ama etkili bir deyimle, adı geçen bölgelerle verimlileşen ve zenginleşen kentlerin efendisi oldular. Batı Avrupa'nın diğer yörelerinde olay daha yumuşak gerçekleşti, Avrupa'nın dışında ise hiç gerçekleşmedi. Siyasal alanda olduğu kadar ekonomik alanda da önemli ve hesaplanamayan sonuçları olan bir süreçti.

Söz konusu yörelerde gücün efendisi, tüccarlar, özellikle de büyük tüccarlardı, yani ticaretlerini uluslararası ölçekte süldüren ve ticari etkinliğin yanı sıra imalat ve finans (sarraf ve banka) faaliyetlerini de sürdürenler...

İtalya'da bu ticari çıkarları düzenleyen yeni biçim, kara ticaretinde "şirket"ti. Şirketin temelinde, büyük ölçüde ataerkil türde, sağlam ve sert aile yer alıyordu. "İhtiyar" yargılıyor, çözümlüyor, karar veriyor ve emrediyordu, diğerleri de istisnasız, "homurdanma" hakkı olmadan itaat ediyorlardı. Aile şirkete gerekli insan ve anaparayı sağlıyordu. Bu da bir yenilikti, çünkü daha önce de söylendiği gibi, 7.-11. yüzyıllarındaki tüccarlar *déracinés* idiler, yani ailenin desteğinden ve ortak sorumluluğundan yoksundular: Çoğu bir ailesi olup olmadığını bile bilmiyordu.

Yeni binyılla birlikte ilk ticari şirketler belirdiğinde, mevduat ve anapara ilgili aileler tarafından temin ediliyordu. Zaman içinde (ve ekleyelim, oldukça da çabuk) işler değişti ve şirketler mevduat kabul etmeye, daha sonra da dışarıdan yabancı ortakların anaparalarını da kabul etmeye başladı. 1298'de, batışı sırasında Siennalı Buonsignori şirketinin 23 ortağından yalnızca dördü şirketin kurucusunun oğullarıydı, biri de bir torun/yeğendi. 1310'da o dönemin Bardiler şirketini oluşturan 24 ortaktan yalnızca 10'u esas Bardiler soyundan geliyordu. Para yatıranlar arasında çok sayıda Bardi bulunuyordu ama, aile bireylerinin büyük çoğunluğunun şirketin yönetiminde etkin görev almadığını kabul etmek gerekir. Bardiler Şirketi zamanın diğer ticari ve mali şirketlerinin büyük bölümü gibi yalnızca yüzeysel olarak bir aile işiydi.

❐

Zaman içinde Bardiler bir değil, birçok şirket kurdular. Sebebi açıktı:

Ortakların sorumluluğunun süresini zaman içinde sınırlamak. Belirtmek gerekir ki, o dönemlerde sınırlı sorumlu şirketler henüz doğmamıştı. Her ortak tüm şirketin zararlarında bütün mal varlığıyla sorumluydu. Tedirginlik verici sınırsız sorumluluğu sınırlandırmanın ve bir şirketin kârlarını sağlama bağlamanın tek yolu şirketin hesaplarını tasfiye edip eskisinin yerine yenisini kurmaktı.

❐

10., 11., 12. ve 13. yüzyıllar Avrupa'da canlı bir demografik genişleme görülür; bu konuda söyleyebileceğimiz tek şey, doğanların sayısının ölenlerinkinden fazla olmasıdır: Çok değildi bu artış, ama bu azıcık fazlalık bile, kanıtlanmaktan çok tahmin ediliyor. Doğumlarla ölümler arasındaki olumlu farkın kentlerden çok köylerden kaynaklandığı düşünülüyor, ama köylerden kentlere öyle bir akın oldu ki kentlerin nüfusu kırsal alanlarınkinden daha fazla arttı.

Demografik bir genişleme meydana gelince insanlar çoğalır, bu arada aynı şekilde daha çok aile de oluşur. Söz konusu dönemde Bardiler de aile düzeyinde büyüdü. 1340 civarında Floransa ve çevresinde 120 yetişkin erkek Bardi yaşıyordu, hepsi birbiriyle akrabaydı.[1] Daha önce de de söylenmişti, sayı ve zenginlik açısından güçlü—belki de en güçlü ve en zengin—bir ortaklıktı ve büyük bölümü, bugün bile Bardiler Caddesi'nin bulunduğu, Oltr'Arno'da (Arno Ötesi) yoğunlaşmıştı. 1427'de Floransa'da yaşayan 60 Bardi ailesinden neredeyse 45'i Oltr'Arno mahallesinde ikamet ediyordu. Bardiler birbirine yakın, bitişik, genellikle de birinden öbürüne geçilebilen evlerde yaşamayı yeğledikleri için, kentin belirli bir bölgesi topluluğun bağlantısının ne derece yüksek olduğunu kanıtlıyordu. Evlerin bitişik oluşunun, dövüşme gerektiren zamanlarda ortaklığı güçlendiren olumlu bir etmen olduğu pek çok kez görülmüştü. Bardiler için dövüşme anları ve fırsatları hiç de eksik olmuyordu.[2]

Bardiler muhtemelen Ruballa kökenliydiler; bir kere kente yerleşince de sarraflıkla uğraşarak kısa zamanda büyük servet sahibi olmuşlardı. Toplumlarda sık sık görüldüğü gibi ekonomik başarı, insanı soylu kökenleri

---

1 1342'de Bardiler ortaklığından 120 yetişkin erkek, geleneksel düşmanları olan Buondelmonti'lerle sonsuz barış yapmaya yemin etmek üzere bir noterin huzuruna çıktı. Ama, Floransa'daki tüm yetişkin erkek Bardilerin törende hazır bulunduğu söylenemez. Böylece 120 sayısı en alt sınırı temsil ediyor: Orada bulunamayanları da bu sayıya eklemek gerekir.

2 1345 Mayısında Bardiler Peruzzilerle silahlı bir çatışmaya girdiler. O dönemde Piero da yakınları Montecarelli kontlarıyla savaştaydı. Bardilerle Buondelmonti'lerin çatışmalarıysa sayılamayacak kadar çoktur.

olduğunu ileri sürmeye teşvik eder: Böylece 14. yüzyılın başlarında Bardiler "soylu kökten" gelenler arasında kabul ediliyordu, ama gerçek şuydu ki Bardiler "papa yanlısı küçük girişimciler"di.

❐

Bardilerin öyküsünün akışını saptamak, karara bağlamak için Kader'in kullandığı gereç İngiltere idi.

Bardiler İngiltere'de 13. yüzyılın son otuz yılında belirdiler. Onları bu ülkeye çeken, dönemin en değerli hammaddelerinden biriydi: Yün. O zamanlarda piyasada İspanyol yünü, İtalyan yünü, Kuzey Afrika yünü vardı. Ama, İngiliz yünü uzun süre en iyisi olarak kabul edildi; nedeni de Britanya adalarının nemli ve yağışlı iklimiydi. En iyi İngiliz yünü, yani âlânın âlâsı, yüzyıllar boyunca en iyi meraları tekeline almayı başaran ve adanın en iyi yünlerine sahip olan kırmızı suratlı, semiz İngiliz rahiplerinden satın alınırdı. O vakit de, her zaman olduğu gibi, bu nitelikli yünlere sahip olmak için değişik ülkelerin tüccarları arasında çetin, kıyasıya bir rekabet sürerdi: Ama, zengin manastırların şahane avlularında bahis kazanılmış gibi görünse de, oyun bitmiyordu; çünkü İngiliz yününü ülke dışına çıkarabilmek için hükümdarın özel izni gerekiyordu. Saraya girebilmek, İngiltere kralı ve maiyetiyle iyi ilişkiler kurabilmek ve tercihine mazhar olabilmek için de tüccarlar çeşitli ve özenli entrikalar çeviriyorlardı. İngiliz kralları, maiyetleri gibi, son derece müsrif olarak tanınıyorlardı; bu durum da, kesenin ağzını açmaya hazır oldukları takdirde, İtalyan tüccarların işini kolaylaştırıyordu.

I. Edward 1307'de öldüğü zaman borçları toplam yaklaşık 60.000 Sterline ulaşıyordu. Bu yekûnun büyük bölümü, ülkenin akıllıca alışkanlıklarına uygun olarak, hiçbir zaman geri ödenmedi. Durumdan hoşnut olmayan alacaklıların arasında Frescobaldi'lerin Floransa'daki güçlü şirketi de vardı. Bu kişiler borç verirken İngiliz hükümdarına çömert davranmışlardı; kral da Floransalılara değişik kârlı ayrıcalıklar tanıyarak minnettarlığını göstermişti: Devon'daki gümüş madenlerinin işletme tekelini, İrlanda'daki kraliyet gelirlerinin tahsilatını, İngiliz limanlarında gümrük vergilerinin toplanmasını ve benzer başka değersiz şeyleri, onlara bırakmıştı. Oysa genelde Frescobaldi'lerin elde ettiği kârlar İngiliz hükümdarın Floransalılardan aldığı parayı karşılayacak ölçüde değildi. Bunun sonucunda Toskanalı şirketin durumu gitgide daha çok sarsılıyordu. Frescobaldi'ler güzelim Chianti şarabını üretiyorlar ve satıyorlardı (günümüzde de hâlâ üretip satıyorlar). Bu şarap, bankalarının dayanma gücünün azaldığını ve çok ağır yüklere katlanamayacağını anlamaları için gerekli zihin açıklığını sağlamış olmalı. Böylece tahsilatı başlatma becerikliliğini gösterdiler.

1310'da İngiliz sarayına vermiş oldukları kredilerin toplamı makul bir yekûn olan 20.000 Sterline inmişti.

Frescobaldi'lerin zararlarını azaltmakta gösterdiği başarı (özellikle de şirket kesenin ağzını kapadığı zaman), zaten Floransalı şirketten pek hoşlanmayan İngiliz saray mensuplarının kıskançlığını kamçıladı; ne yapıp ettilerse, sonunda kral İtalyan dostlarını sürgün etti.

Kendilerini bilgiç ve bilge sanan ya da öyle görünmeye çalışan kişiler, tarihin hayatın efendisi olduğunu ve insanın deneyimden çok şey öğrendiğini sık sık yinelerler! Ben meslekten bir tarihçiyim, ama kırk yılı aşan tarihsel araştırma ve soruşturmalarım bu dahiyane inanışın iler-tutar yeri olmadığına beni ikna etti. İnsan bir olayı hiçbir şeyden öğrenmez, ne kendi kişisel deneyiminden, ne de toplu ya da bireysel benzerlerininkinden. Bu nedenle de inatçı bir yeknesaklıkla aynı yanlışları ve aynı kötü eylemleri yinelemeyi sürdürür, bu da insanlığın ilerlemesini engelleyen zararlı sonuçlar doğurur.

Ozan Giovanni Frescobaldi bilgece ve apaçık bir nasihat verir: "Saray dalkavuklarından uzak kal." Ama, para söz konusu olunca insanlar basiretli kişilerin bilgece nasihatlerine kulak vermekten kaçınırlar. Nitekim önce Bardiler, sonra da Peruzziler, kurnazca İngiliz sarayına süzüldüler ve hiç sakınmadan kesenin ağzını açtılar. 1312 sonbaharından önce Bardiler ve Peruzziler III. Edward'a masrafları ve en mantık dışı girişimleri için gittikçe daha fazla borç verdiler: Bu girişimlerin arasında Fransa'ya karşı askeri sefer de yer alıyordu. Hiçbir İngiliz hükümdarı III.Edward'ın 1335-1340 arasında aldığı kadar yüksek meblağda borç almamıştı. 1338-39 yıllarında Bardiler ve Peruzziler 125.000 Sterlini aşan bir borç vermişlerdi: Çok büyük bir miktardı bu. Ne yazık ki Fransa'daki savaş, onlara göre İngilizlerin felaketiyle sonuçlandı. Borçluları olan Kral da iflasını ilan etti.

❐

1320'ler Bardiler için olağanüstü verimliydi. O dönemde şirketin çalıştırdığı memur sayısının yaklaşık 100-120 civarında olduğu daha önce de belirtilmişti. Genellikle yüksek memur sayısı bürokratik anlamda etkisizlik demektir. Ama, Bardilerin durumu farklıydı. Kuruluşun o dönemlerde tüm Avrupa'ya yayılmış 25 kadar şubesi, daimi acenteleri, büroları ve mağazaları vardı: Ancona, Aquila, Avignon, Barselona, Bari, Barletta, Castello di Castro, Brugge, Kıbrıs, Konstantinopolis, Cenova, Kudüs, Mayorka, Marsilya, Napoli, Nice, Orvisto, Palermo, Paris, Pisa, Rodos, Sevilya, Tunus ve Venedik'te. Kuruluşun yıllık kâr düzeyi yaklaşık yüzde otuza yaklaşıyordu ve 1330'da bile kuruluş ortaklara yüzde 10-13 gibi dolgun bir kâr payı ödüyordu. Ama, Bartoldo'nun özlü sözü gibi, güneşin ardından

kaçınılmaz olarak yağmur gelir. Burada açıklaması fazla uzun olabilecek (ama, başka denemede ayrıntılarıyla açıkladığım[3]) koşulların tümü yüzünden, 1330'ların başında, o zamana kadar asla görülmemiş bir yoğunluğa ulaşan, günden güne daha vahimleşen şiddetli bir kriz patlak verdi. Floransa ekonomisi tamamiyle bu krizin içine sürüklendi. Şirketler birbiri ardından iflas edip kâğıttan kuleler gibi yıkılıverdi. Acciaiuoli, Bonaccorsi, Cocchi, Antellesi, Corsini, Uzzano, Perendoli'ler de bundan nasiplerini aldılar. Floransa maliyesinin tüm kalbürüstü tabakası böylece kendini tasfiye yargıçlarının karşısında buldu. Olanaksız duruma karşı inatla direnmeyi denedikten sonra iki dev de yıkıldı: Peruzziler 1343'te, Bardiler de 1346'da. Bankaların yıkılışı mevduat sahiplerini de etkiledi. İş bununla da bitmedi. Şirketlerin iflası ikinci ve üçüncü derecedeki alanları da çöküşe sürükledi; çünkü şirketler, ticari etkinliğin ötesinde bankacılık ve imalat faaliyetlerinde de bulunuyorlardı. Onların iflası kredilerin de şiddetle ve yıkıntıya yol açan bir şekilde küçülmesine neden oldu. Böylece ekonominin her alanı bu felaketten etkilendi: "Tüccarlık ve her meslek alçaldı, berbat duruma düştü," hatta "küçük şirketler ve küçük meslek sahipleri de bu dönemlerde iflas etti". Villani'nin bu yazdıklarını Lionardo Aretino da doğruluyordu: "Öylesine beklenmedik ve öylesine ciddi olan bu karmaşa pek çok kişinin servetini yok ettiği için peşinden küçük ölçekli ticaretlerin de çöküşünü getirdi... ve sonra piyasada kredi öylesine azaldı ki her şey karmakarışık oldu." Villani sözlerini acı acı şöyle sona erdiriyordu: "Kentimizde yıkım ve bozgun öylesine büyük oldu ki artık kimse onu almaz".

❐

14. yüzyılın ilk yarısında meydana gelen feci olayları çözümlerken, bu olaylarla 1340'lar ve 1970'lerde Avrupa'da ortaya çıkanlar arasında ihtiyatlı (ısrar ediyorum: ihtiyatlı) bir karşılaştırma yapmayı denedim ve 14. yüzyılın ilk yarısında Avrupa'yı alt üst eden kasırgada, İtalya'nın ya da daha doğrusu Orta ve Kuzey İtalya cumhuriyetlerinin gelişmiş ülke görüntüsü verdiklerini, oysa İngiltere'nin azgelişmiş ülke gibi davrandığını kesin olarak söyleyebilirim.

İngilizler garip insanlardır. Eğer bir uzman İngiltere ve orada yaşayanlar hakkında olumsuz yargılarda bulunmaya kalkarsa, iki durum ortaya çıkar: Eğer bu kişi İngilizse, düşmanca bir tepki görmez: Olumsuz bir yargı bile İngiliz yansızlığının ve *fair-play*'inin örneği olarak kabul edilir. Yok eğer eleştiriyi yönelten bir yabancıysa o zaman işler değişir. Kısa süre önce yetkin *Transactions of the Royal Historical Society*'nin bir sayısında, 14.

3 C. M. Cipolla, *Il fiorino e il quattrino. La politica monetaria a Firenze nel 1300,* Bologna, 1982, Bölüm I.

yüzyılın ilk dönemlerinde Kuzey İtalya'da geçerli olan çok daha gelişmiş koşullarla bağlantılı olarak, İngiltere'nin ekonomik koşullarının azgelişmiş bir ülkeninkiler gibi olduğuna değinmeye cesaret ettiğim için R.H. Britnell bana çatmış, beni suçlamıştı. Dönemin tarım koşulları ve örgütlenmeleri üzerine bir dizi sağduyulu savlardan sonra, Mr. Britnell yine benzer savlarda bulunuyor: "İtalya'da merkezlerin ve kentsel yaşamın üstün gelişi verimliliğin (İngiltere'dekinden) daha yüksek olmasını içermez... Fark (İtalya ile İngiltere arasında) çok benzer toplumsal bilgi ve davranışların farklı ortamlarda gerçekleşmesinden meydana gelir... İtalyanların ticarete egemenliği, İtalya'da yüksek düzeyde bir ekonomik refahın ve o yöndeki bir liderliğin varlığı anlamına gelmez... İtalyanların İngiliz ekonomi politikası üzerindeki tek etkileri, hizmetlerinin karşılığını ödetmek için uyguladıkları baskılardır."

Birkaç yıl önce İngiltere'de uzun yıllara dayanan bir deneyimi olan ve ülkesinin tarihini çok iyi bilen Prof. D.C. Coleman'ın hazırladığı bir İngiliz ekonomi tarihi kitabı çıktı. Yazar bir noktada şunları belirtiyor: "(Yine 1480'e doğru) teknolojik bakımdan olduğu kadar ekonomik alanda da İngiltere az gelişmişti... İngiltere yalnızca coğrafi bakımdan değil, ekonomi ve kültür bakımından da Avrupa'nın dışında kalıyordu. Egemen ekonomiler Akdeniz havzasında, özellikle de İtalya yarımadasında, Güney Almanya'da, Flandr'ın ticaret ve imalat merkezlerinde, Hansa Birliği'ne bağlı kentlerde yer alıyordu. Durum böyle olunca da Hansa Birliği'ne bağlı olanlar, aralarında özellikle de İtalyanların yer aldığı yabancılar, İngiliz deniz aşırı ticaretinin yaklaşık yüzde 40'ını denetliyorlardı. İngiliz deniz ticareti belirgin canlılık işaretleri veriyordu, ama henüz önemli bir yer tutamıyordu. Londra, belirli bir ticari önem taşıyan tek İngiliz kenti, kara Avrupa'sının büyük kentleriyle boy ölçüşecek durumda değildi... İngiltere'de, Medici ailesinin iktidar ve zenginlik merkezi olan Floransa'daki olağanüstü mali örgütlenmeye benzer hiçbir şey yoktu." Mr. Britnell'in kitabı ve içeriğini bilmemesi olanaksız. Bununla birlikte İngiliz araştırmacı yapıttan söz etmekten (hele de eleştirmekten) sakınıyor ve benim yargımın Prof. Coleman'ınkinden çok daha yumuşak olmasına rağmen, bana çatıyor. Ama, araştırmacıların kaprislerini bir yana bırakalım ve olaylara dönelim. Haklı ya da haksız, yakın zamanlarındaki yadsınamaz ilerlemesine karşın, 14. yüzyıl başındaki İngiltere hâlâ azgelişmiş bir ülkeydi. "Azgelişmiş" derken elbette 20. yüzyılın ölçülerine göre değil, o zamanın ölçülerine göre azgelişmiş olduğunu anlatmak istiyorum.

❐

Önceki sayfalarda pek kısaca anlatılanlar, 14. yüzyılın başlarında Flo-

ransa'da meydana gelen olayların tümünü yansıtan bir tablo değildir kuşkusuz. Yine de ortaklığın esas kolundan gelen dört Bardi'nin, Piero di Gualterotto, erkek kardeşi Aghinolfo, oğlu Sezzo ve Rubecchio di Lapaccio'nun çılgın girişimlerinin senaryosu hakkında bilgi verebilir. Zaten adları bile bir gösteri programı gibiydi.

❐

1310'da Lapo ve Doffo de' Bardi Şirketi kuruldu. 24 ortağı vardı ve içlerinden 13'ü Bardi ailesindendi. Bu kişilerin arasında 1322'ye kadar dört, o tarihten sonra üç hisseyle katılan Jacopo di Gualteretto ve 1320'de iki hisseyle şirkete katılan oğlu Piero da yer alıyordu. Bardiler altın çağlarını yaşıyorlardı ve gelecekteki felaketlerden kimse kuşkulanmıyordu. Belki de o yıllarda sağladıkları kazançlarını güvence altına almak için, 1331'de eski şirketi feshedip "Societas Bardorum de Florentia quae appellatur societas Domini Rodulfi de Bardis et sociorum" nedeniyle yeni bir şirket kurmaya karar verdiler. Yeni şirket 11 ortaktan meydana geliyordu, 6'sı Bardi ailesinin üyeleriydi. Dört adet birinci hisseyle Piero di Gualterotto'yu yeniden aralarında görüyoruz. Erkek kardeşi Aghinolfo ortak değildi, ama şirkette parası vardı.

Bu şirketin talihi yaver gitmedi. Daha önce de sözünü etmiş olduğumuz 1330'ların ve 1340'ların kötü dönemlerine denk gelmişti ve Bardiler için işler günden güne beter olmaya başladı. Gitgide daha sıkışık duruma düşen aile, soylarının en belirgin özelliğine, yani şiddete başvurdular. Piero di Gualterotto'nun öncülüğünde ortaklığın bazı üyeleri, bir bölümünde etkili oldukları rejimi devirmek için bir darbe hazırladılar. Amaç, darbeyi düzenleyenlerin de umduğu gibi, Bardilerin o sıkıntılı durumdan kurtulmalarına yardımcı olacak bir hizbi yönetime yerleştirmekti. Bu konuda G.A. Brucker şöyle yazmaktadır: "Eğer Bardiler ve ortakları yönetimde söz sahibi olabilselerdi, hiç kuşkusuz iç piyasada çıkarlarını savunmak ve dış piyasada da yabancı alacaklılara karşı kendilerini iyice güvence altına almak için durumlarından yararlanacaklardı."

Ama, darbe başarılı olamadı. Komplo 1340 Kasımında ortaya çıkarıldı ve hemen bastırıldı. Komploda yer alan ortaklığın en nüfuzlu üyelerinden on altı Bardi sürgüne gönderildi. Aralarında komplonun beyni olan Piero di Gualtero ile erkek kardeşi Aghinolfo da yer alıyordu. Piero şirketin en nüfuzlu ortaklarından biriydi; darbe girişimindeki rolü şirketi de güç duruma soktu. Şirket yöneticileri hükümete bir mektup yazıp Piero'yu o karanlık girişiminden önce şirketin dışında bıraktıklarını ileri sürmek zorunda kaldılar: "Adı geçen Piero Beyefendinin, 1340 yılının 31 Ekim gününden başlayarak bu şirketin ortağı olmamasında ve de şir-

kette hissesi bulunmamasında mutabık kalınmış ve Chalimala loncasına bir yazı sunulmuştur."

Bardiler Floransa'da sözü geçen kişiler olmaya alışmışlardı, ama 1340 darbesinden sonra durumları hissedilir derecede bozulmuştu. Ekonomik durumlarının 1330'dan beri kötüye gittiği daha önce de belirtilmişti. 1340'ta alınan ders ve ortaklığın en nüfuzlu üyelerinin sürgüne gönderilmesinin hemen ardından, tam olarak 22 Eylül 1343 tarihinde halk parababalarının evlerini bastı. Bu korkunç olay sırasında yirmi iki ev yakıldı. Bardilerin zararı para ve eşya olarak yaklaşık 60.000 altın Florin gibi epeyce büyük bir meblağa ulaşıyordu.

❐

O kötü dönemde Aghinolfo şirketteki tüm sermayesini yavaş yavaş çekti. Ekonomik deyişle Aghinolfo o yıllarda güncel harcamalarını karşılamak için birikmiş parasını kullandı, Ama, Bardiler olayları böyle sakin sakin kabullenmeye hevesli değillerdi. Floransa ekonomisini sıkıştıran kriz yüzünden piyasada nakit sıkıntısı çekiliyordu. Artık kimse para harcamıyordu. Para talebi çok yüksek düzeydeydi. Villani şöyle yazıyordu: "Şirketlerin sözü edilen iflaslarında zaten güçlükle bulunabilen nakit sıkıntısı çekiliyordu." Bardiler Floransa'nın en zengin şirketlerinden biri olmayı sürdürüyorlardı, ama elde serbest paraları yoktu ve karşı karşıya kaldıkları mali güçlüklere ve ekonomik kayıplara göğüs germekte zorlanıyorlardı. Son derece zorba oldukları için başlarına gelenleri hazmedemiyorlardı, her ne pahasına olursa olsun bu durumdan kurtulmaya karar verdiler. Sozzo, Aghinolfo ve Rubecchio'nun olağandışı mecerası böyle başladı.

❐

Sozzo ile Aghinolfo, daha önce de görüldüğü gibi, hükümeti devirmek için 1340 darbesini yönetmiş olan Piero'nun oğlu ile erkek kardeşiydiler. Piero 1332 yılında, 10.000 altın Florin karşılığında Vernio şatosuyla arazisini Alberti ailesinden satın alarak şirket yararına çok iyi bir iş yapmıştı. Vernio Prato'nun yukarısında, Bisenzio kaynaklarında yer alan bir bölgede bulunuyordu. Verimsiz ve dağlık bir araziydi; Piero tarafından satın alındığında yaklaşık 18 mil boyunca uzanıyordu ve şatonun nüfusu da yaklaşık 3 ya da 4 bin kişiye ulaşıyordu. Yani çok büyük bir satış söz konusu değildi, ama Vernio'nun esas önemi coğrafi konumundan kaynaklanıyordu. Vernio'yu denetimi altına alan aynı zamanda Floransa ve Bolonya arasındaki yolu da denetliyordu. Şato sakinlerinin yeğlediği spor da Floransa ile Bolonya arasında durmadan gidip gelerek yolculuk eden kişilere ve mallarına saldırmak, ellerinde avuçlarında ne varsa çalmaktı. Alber-

ti'ler olup bitenlere göz yumuyorlardı: Bunun sonucunda da Piero satın aldığında Vernio bir hırsız ve katil barınağıydı.

Satın alışından altı yıl sonra, Piero bu korkunç yabanarısı kovanını biraz olsun düzene sokabilecek bir dizi kural getirdi. Yüzyıllar sonra bu kuralları inceleyen bir bilim adamı bunların "sağduyu açısından zengin ve uygun yaptırımlar" olduğu yorumunu yapacaktı. Her şey Piero'nun yeni bir sayfa açmak ve bütün bu inanılmaz hırsızlık, eşkıyalık olaylarına ve katliama son noktayı koymak istediğini belirtir görünüyor. Ama Piero kurallarının ifade ettiği kadar aklı başında ve namuslu bir yönetici olmaktan çok uzaktı. Aksine, en berbat türden bir eşkıyaydı. Bardiler için yasalar "diğerlerini" denetlemek için kullandıkları etkin gereçlerdi. Onlar, Bardiler, yasalarla bağlı değillerdi, aksine yasaların üstündeydiler. Yeni Vernio kurallarıyla Piero şeytani bir planı uygulamaya koyuyordu: Eşkıyalık yapanları cezalandırarak "yasal rekabeti" sınırlıyordu. Bölgedeki eşkıyalığı tekeline alabilmek için yapmıştı bunları. Şeytana pabucunu ters giydirecek türde olaylar Montepiano Manastırı'nın zavallı başrahibini de Piero'nun şeytanın ta kendisi olduğuna inandırmıştı. 1339 sonbaharında Montepiano Manastırı'nın bağlı olduğu Vallombrosa başrahibine umutsuzca şunları yazıyordu: "Artık burada (Vernio'da) egemen olan Piero di Gualterotto burasını (Montepiano) öylesine yok edip bitirdi ki rahiplerin neredeyse hiçbir şeyi kalmadı; papazların hemen hemen hepsini kovdu, kalanlara da esir muamelesi yapıyor ve binbir türlü sıkıntı çektiriyor."

Piero'nun sürekli kötü davranışları, aşağılamaları ve şiddet kullanması yüzünden yorgun düşen ve tükenen zavalı rahip, kudretli Vallombrosa başrahibinden hiç olmazsa manastırı terk edip ailesiyle birlikte Porta Fuja'daki manastırın evlerine çekilebilme iznini talep ediyordu. Bu ciddi ve alışılmadık bir istekti, ama durumunun vehameti göz önüne alınınca, Vallombrosa başrahibinin rahiplerin manastırı terk etmesine izin vermekten başka yapabileceği bir şey yoktu.

Durum ciddiydi ama, tek örnek de değildi. Aynı zamanda Floransalıların, cumhuriyet topraklarının sınırlarında yer alan stratejik bölgelerdeki şatoları zorba ve şiddet yanlısı beylerin elinde bırakmanın son derece tehlikeli olduğu hakkındaki düşüncelerini de güçlendiriyordu.

Bardilerin Vernio'yu beklenmedik şekilde satın almaları ve katlanılmaz davranışları cumhuriyeti artık harekete geçme zamanının geldiğine ikna etti. 1337'de Villani'nin dediğine göre "Floransa idari bölgesinin sınırlarında hiçbir kentlinin herhangi bir şato satın almaması için yasa çıkarıldı. Sebebi Bardi ailesinin büyük güçleri ve zenginlikleri sayesinde, o dönemlerde Vernio ve Mangona şatolarını satın almalarıydı..." Karar yasalaştıktan sonra Floransa'nın Bardilerden iki şatoyu da devretmelerini istemesi

mantıklıydı. Mangona kolayca ele geçirildi. Ama, Vernio için işler daha zor yürüdü. Bu arada, 1340 yılındaki sürgün cezasından sonra Piero Vernio'ya sığınmıştı ve cumhuriyetin isteklerine boyun eğmeye pek niyeti yoktu. Vernio, Bardiler için biçilmiş kaftandı, onu elden çıkaramazlardı. Ama cumhuriyet de onlar kadar inatçıydı. Tüfekli 200 askerle güçlendirilmiş bir Floransa ordusu Vernio'yu kuşattı ve Piero'yu değerli kayalığını 4.960 Florin karşılığında Floransa Cumhuriyeti'ne satmaya zorladı. Piero için bu kesin yenilgiydi; kalesini kaybettiği gibi alış fiyatının yarısından daha aşağı olan satış fiyatı yüzünden de kayba uğruyordu. Öfke içinde Pisa'ya gitti, Floransa'nın düşmanlarına katıldı. Onun kadar öfkeli Floransalılar bunun üzerine Ağustos 1341 kararnamesini yayımladılar, bu kararnameyle sürgün edilenlerden on üçünü, başlarına 1.000 Florin para ödülü koyarak idama mahkûm ettiler: Hükümlüler listesinin başında Piero yer alıyordu. Cumhuriyet ayrıca sürgün edilenlerin kentteki ve çevresindeki mallarının yok edilmesine izin veriyordu ve bütün bunlar yetmezmiş gibi de, onların topraklarını ekip biçmeye kalkışacakları da ağır cezalarla tehdit ediyordu.

Bu ağır kararnameden iki yıl sonra, daha önce de belirtildiği gibi, 1343 yılının Eylül ayında, Bardilerin Floransa'daki yirmi iki evi yakılıyordu ve

mallarına verilen zararın bedeli yaklaşık 60.000 Florine ulaşıyordu. Kesin olan şu ki Bardiler için işler kötüye gidiyordu.

Piero, Vernio'ya (satmak zorunda kalmış ama, henüz elinden çıkarmamıştı) kapandı ve 30 Eylülde yazdığı mektupta Floransa'dan şatoda oğullarıyla birlikte güven içinde yaşamak için izin istedi. Yaşlı aslan kendini yorgun hissediyordu. Cumhuriyet onun isteğini cömertçe kabul etti. Ama, can çıkar huy çıkmaz denildiği gibi, Piero vakit yitirmeden, Vernio'dan geçen bazı Floransalıları ele geçirmekte ve onları rehin olarak alıkoymakta gecikmedi.

❐

Sozzo da babasının alçaklık genlerini taşıyordu. Pek az insanın olabileceği kadar kendini beğenmiş ve küstahtı; elbette cinayetlerini, kan davalarını, aldığı hapis cezalarını, şiddet kullanmasını ve hırsızlıklarını da hesaba katalım. Sürekli şiddet kullanması yüzünden sık sık para cezalarına çarptırılıyordu, ama ne iyilikle ne de kötülükle onun mantıklı olmasını sağlamak olanaksızdı. 1340'ta babası Piero ve amcası Aghinolfo ile birlikte cumhuriyet hükümetini ele geçirmek için Bardilerin ayaklanmasına katılmış, darbe başarısızlıkla sonuçlanınca üçü birden sürgün edilmişti.

❐

Aghinolfo, Piero ile Sozzo'dan daha iyi değildi. 1340 darbesi başarı-

sız olunca Floransa'ya karşı entrikalar çevirmeyi sürdürdüğü Pisa'ya sığındı ve bir ittifak kurdu. Bir yanda kendisi ve kader ortakları, öbür yanda da Pisa, Floransa karşıtı bir ittifak oluşturmuşlardı. Floransa asilere karşı yeni bir mahkûmiyet kararıyla tepki gösterdi. Ama 1342'de, tam da o yıl iktidara geçen Atene Dükü Gualteri di Brienne, Bardiler hakkında verilmiş olan her türlü mahkûmiyet kararını iptal etti ve, Tanrı'nın hikmeti, Vernio şatosunu onlara geri verdi. Gualtieri'nin şu ya da bu nedenle başvurduğu *dispensationes condemnationum* hukuk açısından pek takdire şayan olmasa da, yaygın bir uygulamaydı. Bu bağışlanma sayesinde Aghinolfo o yıl Floransa'ya geri dönebildi. Ama, Floransa'ya ayak basar basmaz hükümeti devirmek için yeniden dolaplar çevirmeye başladı. Öfkeden çılgına dönen ve sabrı tükenen Floransalılar 1343'te onu yeniden Floransa'dan kovdular.

Sürgün kararından sonra, Aghinolfo Vernio'ya sığındı ve bu topraklarda sefil eşkıya yaşamını sürdürmeye koyuldu. Her zamanki sığınağı onu adını alan küçük, geniş bir kule oldu. Selvaggia (vahşi) Tolosino Tolosini ile evlendi. Karısının böyle bir ad taşıması pek yerinde görünüyor. Gerçekten böyle vahşi olup olmadığı kanıtlanamıyor. Yalnızca şunu varsayabiliriz ki Aghinolfo ile onca eşkıyalığın ortasında bir kulede yaşamayı kabul eden bir kadının soylu bir hanımın yumuşak ve kibar çizgilerini taşıması güçtü. Birkaç yüzyıl sonra olsa, bu kişinin Kraliçe Victoria'nın sarayına kabul edilebilmesi pek zor olurdu.

Rubecchio belki de çetenin en genciydi. Babası Lapaccio gençliğinde askerlik mesleğini seçmişti. 1313'te Uguccione della Faggiola'nın kaleye saldırabileceğinden çekinildiği dönemde Montecatini'deki karargâhta görevliydi. 1315'te aynı yörede yapılan savaşa katıldı. On yıl sonra Altopascio ovasında Lucchesi'lere karşı çarpıştı, ama bu kez işler yolunda gitmedi ve düşmanların eline canlı geçti. Uzun yıllar boyunca, Lucchesi'lerin Hilton'un konforuna sahip olmayan hapisanelerinde çürüdü. Zavallı adam öyle şeyler görüp geçirdi ve ızdırap çekti ki akrabalarının merhameti sonucunda özgürlüğüne kavuşunca hiç zaman yitirmedi: Asker olmayı tasarlamıştı, tam zamanında duyduğu beklenmedik Tanrı çağrısıyla koşup yakınlardaki bir manastıra kapandı. Din yaşamında talihi yaver gitti ve 1328'de Perticaia'daki S. Stefano Manastırı'nın başrahibi seçildi.

Önceleri basit bir asker, sonra da uzun yıllar savaş esiri olan Lapaccio di Piero belirli miktarda para biriktirip bir köşeye koyamamıştı, bu nedenle de oğlu, amcası Aghinolfo ve kuzeni Sozzo'dan daha fazla mali sıkıntıya düşmüştü.

❐

1345'te, ağır ekonomik kriz ve güçlüklerin ortasında, Sozzo, Aghinol-

fo ve Rubecchio bağlarını daha da güçlendirdiler. Bu arada içine düştükleri ve kibirleri yüzünden katlanamayacakları bu durumu tartıştıkları bir dizi görüşme başlattılar. İliklerine kadar Bardi olan bu insanlar aşağılayıcı ve çekilmez olarak gördükleri bu krizden kurtulabilmek için her şeyi yapmaya hazırdılar.

1333-1348 arasındaki o uğursuz on beş yıl içinde piyasanın fena halde nakit, özellikle de bozuk para sıkıntısı çektiği daha önce söylenmişti. "Nakit para zorlukla bulanabiliyordu" diyen Villani'nin tanıklığı da daha önce belirtilmişti. Bu ciddi *carestia monetae* (para darlığı) da sürmekte olan krize bağlanmıştı, çünkü kimse para harcamaya cesaret edemiyordu; para talebi alışılmadık düzeylere ulaşmıştı, herkes nakit parasını kendine saklayıp biriktiriyordu. Ama, olayı bütünüyle görmek için durumu ağırlaştıran diğer öğeleri de eklemek yerinde olur. 1330'lar ve 1340'lar boyunca Floransa darphanesi çok az gümüş sikke basmıştı. Bundan başka, hâlâ esas olarak karanlıkta kalan nedenler yüzünden, o yıllarda gümüşün altın karşısında değer kazandığı da doğrulanmıştır. Gerçeği yeterince yansıtan hesaplar 1345-1347 arasında gümüşün altına oranla yüzde altıdan fazla değer kazandığını gösterir. Bunun sonucunda da büyük miktarlarda gümüş sikke Avrupa'dan çıkıp Asya'nın yolunu tutmuştu.

Gümüş para o günlerde büyük sikke ve küçük sikke şeklinde tanınıyordu (birincisi esas olarak saf gümüşten, ikincisi de aslında bakırdandı). Avrupa'dan çıkan para özellikle büyük sikkeydi, ama yerel olarak *carestia monetae* (para darlığı) asıl küçük sikkelerde görülüyordu. Floransa'da özellikle *quattrino* (metelik) (1 *quattrino*=4 *denari*) denilen küçük para en bilineniydi ve perakende ticarette büyük çapta kullanılıyordu. Bütün bu konuları anlayan azdı, ama her gün, her yerde tartışılıyordu. Sorunlarına bir çözüm arayışında olan Bardilerin buna koşullanmasına şaşmamak gerekir.

❐

Sorunlarını kimbilir ne hararetle ve ne kadar enine boyuna tartıştıktan sonra kahramanlarımız bizim için fazla şaşırtıcı olmayan bir karara vardılar: Yani kalp para basmaya. Bankerlikten kalpazanlığa: Gerçekten olağandışı bir iş hayatı.

Seçilen yolun suç olduğunu bir yana bırakalım, dalavereci üç ortağın gerçekleştirmeyi düşündüğü şey hem kuramsal da olsa büyük tehlikeler içeriyordu, hem de bundan sağlayacakları kârla hiç karşılaştırılamazdı. O dönemin yürürlükteki yasaları (Floransa'da ya da Floransa dışında) kalpazanlara karşı çok sertti. Eğer yakalanırsa bir kalpazanın kurtuluş yolu yoktu: Odun yığınına çıkarılıp diri diri yakılıyordu. Uzmanların iddiasına göre yakılarak ölmek o kadar da korkunç değildi, çünkü etini yakan ateşin

acısını hissetmeden önce dumandan boğuluyordu. Bu uzmanların verdiği güvenceye rağmen, Budist rahiplerin dışında, eğer böyle imrenilemeyecek durumda kalırlarsa yakılmayı sevinçle karşılayabilecek insanların bu dünyada çok az olduğuna inanıyorum. Hem sonra, 14. yüzyılın başlarında, koruyucu boğulma konusundaki uzmanlar daha henüz doğmamıştı. Biraz yukarıda da değinildiği gibi, kalpazanlık eylemiyle bağlantılı tehlikeler eylemin kendisinden sağlanabilecek kârla ters orantılıydı. Eğer üç Bardi kalp para basmak gibi olağandışı bir karara varmışsa, hesaplarına herhalde farklı bir değişken girmişti: Ama, bu noktaya ileride geri döneceğiz.

Kahramanlarımız paranın basılacağı yer olarak Castiglione diye adlandırılan yerdeki küçük bir dağın tepesini seçmişlerdi. Castiglione, "Manzano'nun piçi" olan beyefendinin[4] vârislerine ait bir mülktü.

Suçu nerede işleyeceklerine karar verdikten sonra, üç dalavereci ortak, Manzano'nun piçinin vârisleriyle bağlantı kurması için Rubecchio'yu öncü gönderdiler. Vârisler sefil durumdaki binalarıyla birlikte tepeyi Bardilere kiralamakta güçlük çıkarmadılar, zaten Bardilerin önerisinde kuşku uyandıracak hiçbir şey yoktu. Rubecchio arazinin sahiplerine ortaklarıyla birlikte otlakta bir miktar süt ineği bulunduracaklarını ileri sürdü. Bu da yeterince mantıklı ve masum bir açıklamaydı. Mutabık kaldıktan sonra, Rubecchio, Gualterotto ve Aghinolfo ile birlikte geri döndü ve anlaşma onaylandı. Tasarının ilk evresi tereyağından kıl çeker gibi yürümüştü: Ama, şunu da kabul etmek gerekir ki işi en kolay kısmı da buydu.

Girişimleri için Bardilerin neden bir dağın tepesini seçtikleri pek anlaşılır gibi değildi. Genelde kalpazanlar küçük bir şatonun mahzenini yeğlerdi. Çekiç darbelerinin ve diğer madencilik işlemlerinin gürültüsü sağlam duvarların ardında, karışım ve ergime işlemlerinin dumanı da insanların gözlerinden uzak kalırdı. Küçük bir dağın tepesinin Bardilerin çevirmeyi tasarladıkları için en uygun yer olduğu düşünülemezdi.

Başka bir adım da sahtesi basılacak paraların seçimiydi. Bu konuda iyice düşündükten sonra, aşağıdaki paraların üretimine karar verdiler[5]:

4 Bu yerin tam nerede bulunduğunu söylemek olanaksızdır. O dönemlerde Toskana'da Castiglione diye adlandırılan çok yer vardı. Prof. E. Fasano Guarini kısa süre önce 16. yüzyıl Toskana'sının mükemmel bir tarihi haritasını hazırladı. Çalışma övgüye değer bir kesinlikle yürütüldü ve eğer yeryüzünde bu yerin nerede bulunduğunu bilebilecek bir kişi varsa o da Prof. Fasano Guarini'dir. Ne var ki, kendisine sürekli sormama rağmen Prof. Guarini bilmeceyi çözmeyi başaramadı. Eğer bu konuda o başarılı olamadıysa bir başkasının becerebileceği kuşkuludur.

5 Gümüş *carlino* ilk kez Napoli krallığında 1278'de I. Carlo d'Angio döneminde ortaya çıktı. Ağırlığı 3,3 gramdı ve binde 934'lük bir alaşımdı. Birkaç onyıl sonra, 14. yüzyılın başında, II. Carlo alaşımı binde 934'te tutarak ağırlığı yaklaşık 4 grama çı-

carlino
anconetano
lucchesino
sestino
quattrino

Sahtesini basmayı tasarladıkları sikkelerin listesi üç dolandırıcının tasarısının hiç de mantıksız olmadığını kanıtlar. Çoğunlukla uluslararası piyasada saygınlığı/geçerliği olan, dolayısıyla da her yerde kolayca kabul gören yabancı paralar seçilmişti. Öte yandan, Floransa parası yerine yabancı sikke basmayı yeğleyerek, üç dolandırıcı, yakalanacak olurlarsa büyük olasılıkla kalpazanlık suçlamasına karşı kurnazlık yaparak kendilerini savunabileceklerini umut ediyorlardı. Lucca *sestino*'ları da aynı nedenle seçilmişti, ama ayrıca o yıllarda ilk kez basıldığı için halkın sahtesiyle aslını ayırt etmesi güçtü. Geriye *quattrini* sorunu kalıyor: Bunlar geleneksel Floransa sikkeleriydi ve bu nedenle de diğer paralar için sayılan nedenlerin hiçbiri geçerli değildi. Ama, üç kalzapan bu sikkenin Floransa piyasasında darlığının çekildiğini çok iyi biliyordu. 1371'de mali yetkililer bu sikkenin yeniden basılmasına izin verdiklerinde, son baskıdan bu yana on yıldan fazla zaman geçmişti. *Quattrino*'ların "ününün" ne olduğu çabuk fark edildi: Yalnızca 1372-1375 arasındaki üç yılda darphaneden 40 milyondan fazla *quattrino* talep edildi. Bardiler bastıkları sikkeler konusunda kendilerini tereddüte düşürecek bir güçlükle karşılaşmayacaklarını biliyorlardı. Bundan dolayı da

kardı. Napoli *carlino*'su ilerideki yüzyıllarda sürekli binde 934'lük alaşımı koruyarak 3 ile 4 gram arasında kaldı. Güzel bir sikkeydi ve piyasadan yok oluncaya kadar da çok ünlüydü. Öylesine tanınmıştı ki papalık para sisteminin temeli olarak Roma tarafından da benimsendi. Papalık *carlino*'larının ağırlığı hep 3 ile 3,7 gram arasında ve sürekli nitelikli alaşımlı kaldı. 1501'den başlayarak da Papa II. Giulio'nun onuruna *giulio* diye anıldı.

Anconetano ilk kez 13. yüzyılda basıldı ve kısa sürede de çok tanındı. Yaklaşık 2 gram ağırlığındaydı ve aşağı yukarı binde 965'lik bir alaşımdı. Öyle bir itibarı vardı ki orta İtalya'nın pek çok darphanesi kendi para birimini belirtmek için bu adı haksız şekilde kullanıyordu. Pesaro, Ferrara, Rimini, Ascolo, Volterra, Arezzo ve Bolonya'nın paralarında bu adı kullandığı söylenirdi.

Lucchesini Lucca'nın gümüş parasıydı. Bu sikkelerin üzerine basılmış olan kartal nedeniyle *aquilini* (kartal şekilli) diye de adlandırıldı. Pisalıların egemenliği sırasında (1342-1360), yani öykümüzün geçtiği dönemde, Lucca gümüş paraları 1,5-1,8 gram ağırlığında ve binde 958'lik bir alaşımla basılıyordu. *Sestino* ise bozuk paraydı; Pisalıların egemenliği sırasında Lucca'da basıldı. 6 *denari* değerindeydi, yaklaşık 0,7 gram ağırlığındaydı ve yaklaşık binde 187'lik bir alaşıma sahipti.

Quattrini Pisa, Sienna ya da Floransa sikkeleri olabilirdi. "Siyah" denilen bu bozuk paralardan 1345'te Floransa'da tedavülde olanlar 1334'te basılmıştı, binde 166,7 alaşımlı ve yaklaşık 1,3 gramdı, gümüş içerikleri topu topu 0,2 gramdı.

sömürülecek çok büyük gizli bir pazar düşüncesi, üç dolandırıcıda büyük kazançların pembe rüyasını destekliyordu. Artık sahte Floransa sikkesi basmanın doğuracağı tehlikelere bile aldırmıyorlardı.

Sozzo, Aghinolfo ve Rubecchio elbette para piyasasını tanıyorlardı, ama sikke üretiminde hiç deneyimleri yoktu. Bu nedenle kendileri için çalışmaya hazır işçiler bulmak için kolları sıvadılar.

Başlangıç olarak, muhtemelen içlerinden birinin tanıdığı Sienalı Jacobo Stricchia adlı biriyle bağlantı kurdular.

Madeni paranın üretimi farklı üç temel işlemden oluşuyordu: 1) sikke damgalarının hazırlanması; 2) *fedoni* denilen küçük yuvarlak dökme pulların hazırlanması; 3) Pullara damga vurulmasıyla madenin nominal değer kazanarak sikkeye dönüşmesi. Bu işlemler için kalıpçı, kömürcü, dökümcü, demirci, oymacı, perdahçı, baskıcı, maden arıtıcısı, ayarcı gibi farklı işçiler gerektiriyordu. Zorunlu işçilerin sayısı sabit değildi, darphanenin türüne göre değişebilirdi. Ama, belirli bir alt sınırın da altına düşülemezdi.

Elbette ki Stricchia paranın basımı için gerekli tam bir yetenek ve niteliğe sahip değildi: Yardıma ihtiyacı vardı, belki de Bardilere öbür iki beceriksizi —San Gemignanolu Lucio ile Sienalı Guccio— o salık vermişti. Bu iki kişi de girişimde görev almayı kabul etti. Sozzo, Aghinolfo, Rubecchio, Stricchia, Lucio ve Guccio ilk görüşme için Bardilerin Floransa'daki evlerinde bir araya geldiler. Toplantı sonunda, girişimi tamamlayabilmek için bu topluluğun yeterli teknik niteliklere sahip olmadığı tartışılamaz şekilde ortaya çıktı. Bunun üzerine orada bulananlardan biri, yine Sienalı olan Jacobo Dini'nin adını ortaya attı. Görünüşe göre çetenin gereksinim duyduğu bütün niteliklere sahipti, ama çok kuşkucu ve paraya son derece düşkün biri olduğu için ona karşı çok dikkatli davranmak gerekiyordu. Oysa çetenin seçme hakkı yoktu. İkinci bir genel toplantı için, Dini'yi Floransa'ya, Bardilerin evine davet etmeye karar verdiler. Ama, bu kolay bir iş değildi. Kuşkucu Dini bir tuzaktan korkuyordu. Bunun için Bardiler Stricchia aracılığıyla ona özel bir mektup ve yanında, Siena'dan gelme zahmetine katlanabilmesi için yedi Floransa altını göndermeye karar verdiler. Bardiler insan ruhundan iyi anlıyorlardı, çünkü sonunda istedikleri neticeyi elde ettiler. Özel mektupları ve yedi Florin Floransa'ya gelmek ve ikinci toplantıya katılmak için Dini'yi harekete geçirmeyi başardı. Dini yedi Florini cebine indirdi, sahtesi basılacak sikkelerin listesini onayladı ve basacağı bütün sikkelerin yedide bir bölümünün kendisine verileceği vaadini de aldı ("*septimam partem omnium monetarum quae cuderentur et fabricerentur in loco predicto per ipsum Jacobum*"). Sonunda da orada bulunanlara iş hakkında teknik bilgi

verdi ve açıklamalar yaptı, sahte paraların basılışı sırasında hazır bulunacağına söz verdi. Bardiler havalara uçtular. Sikkelerin basımı için gerekli tüm örnekleri "*procurare, habere, facere vel emere*" (elde etmek, almak, yaratmak, satın almak) amacıyla Guccio'ya hemen Siena'ya gitmesini emrettiler.

Kahramanlarımız tıpkı ünlü filmdeki Brancaleone ordusu* gibi kesinlikle hiçbir şeyi düzenlemeyi başaramadılar. Tasarıları daha gerçekleşemeden yıkıldı. Jacobo, Stricchia, Guccio ve Lucio'nun deneme aşamasında basmayı başardıkları birkaç *quattrini*, bilinmeyen bir nedenle, Rubecchio'nun ellerine yapışıp kaldı. Çete piyasaya sürmek üzere birkaç yeni parçayı daha basmaya zaman bulamadan yetkililer tam zamanında duruma el koydular ve kaşla göz arasında tedbirsiz hırsızların oyununu bozdular. Peki sonra neler oldu?

Kesin bir yanıt vermek zor, çünkü elde kalan belgeler zengin ayrıntılardan yoksun. Davayla ilgili, ayrıntıları içeren belgeler de tahrip edilmiş ya da kaybolmuş. Bu nedenle onlara ulaşamadım.

Birkaç inek Bardiler tarafından tepeye taşınırken, ineklerle uzaktan yakından ilişkisi olmayan gereçlerin gizli gizli getirilip götürülüşünü halk fark etmişti. Denemelik *quattrini* ve *sextini* basılırken bakırın ergimesi garip bir dumana neden olmuştu. Bu, ineklerin doğal etkinlikleri arasına girmediği için çevre halkının dikkatini çekmişti. Ne var ki ileride açıklamaya çalışacağım gibi olası varsayım şuydu: Lucio ve Guccio durumu ispiyonlamışlardı. Şurası açık ki durum beklenmedik şekilde gelişmişti.

❐

1345 Ekiminin ilk yarısında, Cascia birliğinin noteri ve resmi görevlisi Giovanni di Guidone da Magnale, sahte para basımına Stricchia ve Dini ile birlikte katılmış oldukları söylenen kişileri belirlemek ve sorgulamak üzere Siena ve San Gimignano'ya birkaç güvenlik görevlisi göndermişti. Elde edilen bilgilere dayanarak, Giovanni di Guidone, "Floransa kırsalında Manzano piçinin çocuklarına ait Castiglione şatosunda sahte para basımını hazırlayan ve gerçekten de orada kalp *quattrini* ve *sextini* basmaya başlamış olan" Sienalı Stricchia di Jacobo ile Jacobo Dini'yi ele geçirmeyi başardı. Bu ikisi Floransa kırsalındaki Cascia kilise bölgesinde yakalandılar. Stricchia ile Dini'yi ele geçirince, Giovanni onları kolluk kuvveti eşliğinde Floransa'ya yolladı. Burada iki kadersiz, kentin yetkilisi Beraldo da

---

* Yönetmen Mario Monicelli'nin 1966'da çevirdiği "Armata Brancaleone" filmi. Ortaçağda geçen bu komedide Vittorio Gassman Don Kişotvari bir kahramanı oynuyordu. -yay. notu.

Narni'nin huzuruna çıkarıldı. Yetkili zaman yitirmedi: Hemen ilk soruşturmayı yaptı ve 15 Ekim günü Stricchia ile Dini'yi yakılarak idam edilmeye mahkûm eden kararı çıkardı. İki zavallı şeytan hemen diri diri yakıldı: "*Combusti fuere*".

Seri ve etkili davranışı karşılığında Giovanni di Guidone da Magnale, ödül olarak, 95 altın Florin ve 15 *soldi* aldı. "Müjdeciler"e, yani iki kalpazanı tutuklamış ve Floransa'ya getirmiş olan güvenlik görevlilerine de 3 Florin ve 10 *soldi*'lik bir ödül verildi. Her şey —suçluların yakalanışı, mahkûm edilişi, yakılışı, güvenlik görevlilerine ödül— şaşırtıcı bir hızla sonuca ulaştırıldı. Dahası da var. Aynı 15 Ekim 1345 günü yetkili kişi Sozzo, Aghinolfo ve Rubecchio hakkındaki ilk soruşturmayı yaptı. Aşırı özenli davranan yetkili listeye Rubercchio'nun bir uşağı olan Rino'yu da ekledi. Hepsini kalpazanlıkla suçladı ve suç kanıtlarını da elde ettiği için, bütün sanıkları yakılmaya mahkûm etti. Karar gıyaplarında alındı, çünkü Bardiler tutuklanmadan kaçmayı başarmışlardı. Bardiler suç ortaklığı, sığınaklar, birbiriyle bağlantılı evlerin oluşturduğu bir iletişim ağına güvenebilirlerdi: Onları ele geçirmek büyük bir sorundu. Şunu da unutmamak gerekir ki, mahkûmların toplumdaki yerleri, ekonomik ve siyasal güçleri göz önüne alınınca, güvenlik güçleri işi isteyerek ağırdan alıyorlardı. Bunun şaşırtıcı bir yanı yok. Şaşılacak asıl olay, 1348'de, kalpazanlık suçundan hemen üç yıl sonra, Sozzo'nun Mugello'da cumhuriyet adına görevlendirildiğini görmekti: Bütün suçları birdenbire ve açıklanamaz şekilde unutulmuş görünüyordu. Sonra, 1350'de, küçük bir meblağın ödenmesi karşılığında, Sozzo'nun durumu, kendisine verilmiş bütün mahkûmiyet kararlarının bozulması ve iptaliyle tamamen düzgün bir hal aldı. Böylece Sozzo yeniden özgür bir kentli oldu.

Biraz kurnaz olan bir insanın, başına gelen bütün bu olaylardan sonra, sessiz ve sakin kalarak kendini unutturmaya çalışacağı sanılır. Ama, nerede... Cumhuriyetin cömertçe bütün suçlarını bağışladığı ve hakkında verilmiş tüm mahkûmiyet kararlarını iptal ettiği aynı yıl, Sozzo inanılmaz yeni bir girişime atılıyordu: Floransa ile Bolonya arasındaki yolu tamamiyle kesti ve Cerbaia derebeylerinin arazisinde başka bir geçit açtı. Bu beklenmedik sivil mühendislik yapıtının amacı ticaretin gelişmesi ve ulaşımın daha iyi bir hale getirilmesi değildi; gaye, yolcuları Sozzo'nun saldırıp para ve mallarını çalmasını kolaylaştıracak yerlerden geçmeye zorlamaktı. Talihi yaver gitti, çünkü cumhuriyet gerektiği gibi tepki gösteremedi. Milanolu Visconti'ler Floransa'ya gittikçe daha tehditkâr biçimde baskı yapıyorlardı ve Floransa Cumhuriyeti de Visconti'lere karşı bir direniş oluşturabilmek için Vernio şatosuna kesinlikle gereksinim duyuyordu. Bardiler Floransa'nın yanında yer almayı kabul ettiler, buna karşılık hükümet de

Vernio'daki eski surların berkitilmesine ve yenilerinin inşa edilmesine izin verdi. Sozzo'nun garip yaşamı son günlerine kadar böylece sürüp gitti. Sozzo ne kadar suç işlerse o kadar onurlandırılıyordu. 1362'de Cumhuriyet tarafından görevli olarak Valdinievole'ye gönderildi; 1371'de Santerno vadisinde yer alan Monte Colorato kalesindeki garnizonun kumandası kendisine verildi; 1372'de papa yanlısı partinin başkanları arasında yer aldı ve verdiği canavarca cezalarla kendini gösterdi.

Amcası Aghinolfo'nun, sahte para basımı dönemindeki olaylarına daha önce değinilmişti. O da doğal olarak yaşamı boyunca suç işlemeyi sürdürdü, bununla birlikte tuhaf şekilde şan ve şeref de kazandı. 1360 yılında Valdarno'ya elçi olarak, Castelfiorentino'ya da vali olarak gönderildi; 1363'te San Gimignano'da derebeyi oldu. 1366 yılında Barga'da derebeyi ve vali oldu ve sonunda da 1370'te öldü.

❐

Bardilerin ve yakınlarının olağandışı maceraları Floransa'da büyük etki yaratmaktan geri kalmadı. 1345 yılı, gümüşün değerinin altınınkine oranla alışılmadık şekilde yükselişi nedeniyle Floransa'nın mali politikası için güç bir yıl oldu: Artış, bu Toskana kentinde o dönemlerde yaygın olan altın ve gümüş sikke sistemini krize soktu. Bütün bunlara Bardilerin ilginç olayı da eklenince, kentte büyük yankı uyandırdı. Örneğin Villani'ler günü gününe yazılmış tarihsel olayları şöyle aktarıyorlardı: "O günlerde, kentli bazı dolandırıcılar, bazıları da Bardi ailesinden... Siena'dan birtakım usta kalpazanlar getirttiler ve Castro dağında söz konusu sahte yeni sikkelerin ve *quattrini*'lerin basılmasını emrettiler ve işi başlattılar. Bu ustalardan ikisi yakalandı ve yakıldı. Kendi istekleriyle verdikleri ifadelerde Bardilerden üçünün bu işi kendilerine yaptırdığını ve [Bardilerin] de işe karıştığını, ama ortaya çıkmadıklarını ve her üçünün de kalpazanlık suçundan yakılma cezasına mahkûm edildiğini itiraf ettiler."

Floransalı ailelerin en nüfuzlularından birinin üyelerinin işlediği suçun kentte belirli bir heyecan yaratması doğaldı. Ama, ilginç olanı, o dönemin yazarları ve kronikçileri tarafından kaleme alınmış herhangi bir tepkiye rastlanılmaması, bizim inanılmaz bulduğumuz da, olayın içine sürüklenen iki işçi yakılırken uğursuz hadisenin gerçek sorumluları olan Bardilerin, mahkûm edilmiş olmalarına karşın, çarptırıldıkları cezayı çekmedikleri gibi kısa bir süre sonra da kent yönetimindeki önemli görevli ve sorumlular arasına yeniden kabul edilmeleridir. Her ne şekilde olursa olsun, insanların tepkilerinden bağımsız olarak, 1345 yılının Ekim ayında Floransa'da meydana gelen üzücü öykü, son tahlilde, her zaman ve yalnızca zayıfların hep haksız çıktığını ispatlayan o kutsal kuramı bilmem kaçıncı kez doğrulamaktadır.

❐

Üzerinde yeniden durmamız gereken başka bir nokta var. Diri diri yakılan iki talihsiz, Stricchia ile Jacobo Dini idi. Girişime katılmış olan öbür iki işçi, San Gemignanolu Lucio ile Sienalı Guccio, mahkûm edilenler arasında görünmüyorlar. Sonlarının ne olduğuna dair bir belge bulmayı başaramadım, ama her şey bu ikilinin kimseye görünmeden ortadan yok olmayı becerdiğini düşündürüyor. Bu iki kişiyi Stricchia'nın bulup getirdiğini ve Bardilerin evinde yapılan ilk toplantıya onların da katıldığını anımsayın. Daha sonra, yine Bardilerin evinde gerçekleştirilen ve Jacobo Dini'nin de yer aldığı ikinci toplantıda yine adı geçen Lucio ve Guccio da hazır bulunmuştu. Guccio, sahtesi basılacak sikkelerin örneklerini çeteye sağlamakla görevlendirilmişti. Nereden bakılırsa bakılsın, bu karmaşık olayda Lucio ile Guccio'nun da en az öbürleri kadar suçlu olduğu görülür. Peki öyleyse, kendilerini bu işten nasıl sıyırmışlardı? Benim varsayımıma göre bu ikili ya ortaklarıyla kavga etmişti ya da girişim sırasında başlarına gelebilecek tehlikeden korktukları için, ortaklarına ihanet etmiş ve planı yetkili kişilere ihbar etmişlerdi. Onlar da muhbirleri ödüllendirmek için onları yakılmaktan kurtarmışlardı.

❐

Venedik bölgesindeki kalpazanlar sorununu incelerken, R. C. Muller tam yerinde olarak şunu saptamıştı: "Değerli sikkeleri de bassalar, küçük çaptaki kalpazanlığın etkileri yok denecek kadar azdı; kalpazanların büyük bölümü küçük meblağlara ulaşan kârların peşinde koşarken kendi fiziksel güvenliklerini tehlikeye atıyordu." Aynı şey Bardilerin talihsiz girişimi için de söz konusuydu. Bir kalpazanın kârı iki öğeden oluşur: 1) Yasal sikkelerin içerdiği gümüş miktarına oranla daha az ölçüde kullanılan gümüş; 2) Cumhuriyet tarafından tahsil edilmesi gereken senyörlük hakkının kalpazanlarca toplanması.

Birinci şıkkı ele alırsak, değerli madenin genellikle az bulunması nedeniyle, ortaçağa ait bütün gümüş sikkelerin çok sınırlı miktarda gümüş içerdiği görülür. Sozzo ve ortaklarının elinde bulunan büyük sikkeler parça başına öyle ya da böyle 2 ile 4 gram arasında saf gümüş içeriyordu. Floransa *quattrino*'larının içerdiği saf gümüş miktarı sefil şekilde 0,2 gramdı. İkinci şıkkı ele alırsak, iyi yönetilen İtalyan cumhuriyetlerinde, senyörlük hakkı çok düşüktü, yani yabancı cumhuriyetlere göre çok daha azdı. Genelde büyük sikkelerde senyörlük hakkı ile üretim masraflarından İtalya'da yüzde 2-5'lik bir meblağ toplanamazken, küçük sikkelerde paranın nominal değerinin yüzde 5-20'sinden fazlası toplanamıyordu. Eğer kalpazanlar girişimlerinden külliyetli kârlar elde etmek istiyorlarsa çok büyük

miktarda sahte para basmak zorundaydılar. Sozzo ve ortakları bu kadar para üretecek gereç ve malzemeden yoksundular. Bu nedenle çetenin elde elde edebileceği olası kâr çete üyelerinin karşılaşacakları tehlikelerle ters orantılı görünüyordu. Oysa şunu da gözardı etmemek gerekir ki girişimin tehlikeleri, tedbirli davranıp Floransa'ya ait olmayan geçerli sikkeler basarak daha küçültülüyordu; ama, özellikle Bardiler için, yerleşmiş görünen bir kanı da vardı. Bardiler ele zor geçerdi, hem sonra yakalanacak da olsalar, haklarında verilecek mahkûmiyet kararının uygulanması da çok zordu: Yasa karşısında tüm kentliler eşit değildi ve Bardiler de yasalara meydan okuyabilen ayrıcalıklı gruba aittiler. Durum böyle olunca da her şeye meydan okuyorlardı.

YÜZYILIN DOLANDIRICILIĞI (17. YÜZYIL)

Paris'te, 1675 yılında *Le parfait négociant* (Mükemmel Tüccar) adında ticari ve mali konularla ilgili bir yapıt yayımlandı. Yazarı Jacques Savary idi. Eserinin bir yerinde farklı halkların erdemleri ve kusurları konusunda Savary şunları yazıyordu: "Eğer dünyanın herhangi bir yerinde para kazanma olanağının belirdiği görülürse, orada bir Cenovalı bulunacağından emin olabilirsiniz."

Dünyanın yarısını dolaştım, üç yıl boyunca Cenova üniversitesinde öğretim görevlisi olarak çalıştım ve Savary'nin Cenovalılar hakkındaki doğrulamasını birazcık da olsa haksız çıkaracak bir kişiye rastlamadım.

Yine aynı Fransız yazara göre, Cenovalıların sayısız girişimleri arasında, İzmir ve Yakındoğu ile yapılan ticaretin önemli bir yeri vardı. Savary şöyle yazıyor: "Eskiden Cenovalılar İzmir'e, Cenova'da üretilen ve Ortadoğu'ya dışsatımı yapılan ipekli kumaş yüklü pek çok gemi gönderiyorlardı," ama uğursuz "Louis sikkeleri" olayı ortaya çıktıktan sonra "İzmir'de artık neredeyse hiç Cenovalı görülmedi".

Fransız parası olan Louis'ler 1655-1675 arasında uluslararası boyutlara ulaşan bir tür kaba güldürünün kahramanı oldu. Bu kaba şakanın başlıca oyuncuları Fransızlar, onların sözle anlatılamaz "Güneş Kral"ı, Ligurya'da darphane kurma ve para basma hakkına yasalara uygun olarak sahip Liguryalı soylular, bir de Türkler'di (özellikle de hanımlar); yardımcı oyuncuları da olası her tür bölge ve ülkeden maceraperestler ve dalavereciler.

Fransa'da Kral XIV. Louis hüküm sürüyordu ve Fransız darphanesi 1650'lerde bir gümüş *ekü* ve onun alt-bölümleri, yani yarım *ekü*, çeyrek *ekü* ve *ekü*'nün on ikide birinden oluşan bir sikke serisi basmıştı. *Ekü*nün on ikide birine "Louis" deniyordu: Sikkenin ağırlığı 2,5 gram civarındaydı ve alaşımı da binde 967 idi. Nominal değeri 5 *sol* idi ve bir *ekü* satın alabilmek için bundan 12 adet gerekiyordu.

Seri Fransa'nın kraliyet darphanelerinde su değirmeni tekniğiyle basılmıştı. Dönemin yazarları başarılı bir serinin söz konusu olduğunu, yine de 1656'dan başlayarak Osmanlı İmparatorluğu'nda meydana gelen olayı haklı gösterip temize çıkaracak düzeyde bulunmadığını kabul ediyorlardı.

Türkler para konusundan pek anlamıyorlardı ve dönemin çeşitli gezginleri tarafından "saf ve açıkyürekli" diye tanımlanıyorlardı. Osmanlı hanımları bu konuda erkeklerden de daha az bilgi sahibiydiler. Olay şu ki, 1656'dan başlayarak Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni küçük Fransız sikkelerine aşırı bir düşkünlük patlak verdi: Her hanım "Louis"lerden yapılmış küpelere sahip olmak istiyordu; eğer olanakları elveriyorsa "Louis"lerden oluşan kolye ve bilezik de istiyordu. Bunları taraklarına da yerleştiriyorlardı. Bol para harcayabilenler bu sikkelerle giysilerini bile süslüyorlardı. "Louis"lere duyulan bu aşırı ölçüde ve beklenmedik talep değişim değerini de yükselişe geçirdi. 5 *sol*'luk nominal değerde, bir *ekü*'ye karşılık 12 Louis alınması gerekiyordu. Oysa Osmanlı hanımları bir *ekü* karşılığında sekiz, yedi, hatta altı Louis kabul etmeye hazırdılar, yeter ki o sikkelere sahip olsunlar.

Louis'ler ticari mala dönüşmüştü, hem de çok aranılan bir mal; böylece fiyatı da arz-talep yasasını izliyordu; ama, kanunen hâlâ sikkeydi. Fransız tüccarların Osmanlı topraklarına getirerek elde ettikleri aşırı bedeller kabul edilebilir gibi değildi ve para sistemini alt üst ediyordu. Bu da yetmiyormuş gibi, Louis'lerin Osmanlı İmparatorluğu'nda insanları kör edecek kadar büyük bir hayranlıkla kabul edildiğini gören Fransız vurguncular, Türklerin saflığından yararlanmayı ve kâr düzeylerini artırmayı düşündüler. Bunun için yasa dışı yollardan daha düşük alaşımlı, yani darphane kurallarının saptamış olduğundan daha düşük ölçüde gümüş ve daha fazla bakır içeren Louis'ler basmaya karar verdiler. Kalpazanlıkla suçlanma tehlikesiyle karşılaşmadan işlerini yürütebilmek için de, artık artık tamamen kâğıt üstünde kalmış olsa da geçmiş günlerde para basma yetkisi bulunan bazı soylu beylere başvurdular. İlk temas kurdukları kişiler Trevoux'da bir darphanesi bulunan Dombes Prensesi ile Orange Prensi oldu. Her ikisi de darphanelerini yeniden çalıştırmaya başladılar ve kendi adlarını taşıyan sahte Louis'ler ürettiler. Başlangıçta bu Louis'ler, alaşım bakımından, gerçeklerinden çok da kötü değildi, ama kısa süre içinde durum kötüye gitmeye başladı; Prensesle Prensin darphanelerinden sürekli daha beter hale gelen Louis'ler çıkıyordu.

Bu noktada Savary'nin Cenovalılar konusundaki özlü sözlü gerçekleşti: "Eğer dünyanın herhangi bir yerinde para kazanma olanağının belirdiği görülürse, orada bir Cenovalı bulunacağından emin olabilirsiniz."

Gerçekten de, Cenovalılar cumhuriyetin topraklarında bir sürü dere-

beyin var olması bakımından şanslıydılar. Bu derebeyleri hâlâ darphane haklarından yararlanıyorlardı. Bu haklarından yüzyıllar boyunca yararlanmamışlardı, ama şimdi birdenbire ve beklenmedik şekilde bu darphaneler büyük kârlarla faaliyete geçme şansını yakalamıştı. Böylece sayısız Ligurya darphanesi kısa sürede çalışır hale geldi ve büyük çapta Louis'ler üretti.

Fransa ile birlikte Doğu'ya en değerli sikkeleri sağlayan Cibo di Massa dışında, bu yasa dışı para basma işiyle en fazla ilgilenen ve etkin çalışan darphanelerin başında Grimaldi'lerin (Monako), Spinola'ların (Tassarolo ve Ronco), D'Oria'ların (Loano, Torriglia), Centurioni-Scotti'lerin (Campi), Malaspina'ların (Fosdinovo) ve dönemin diğer soylularının darphaneleri geliyordu.

Bu darphanelerden çıkan ilk sikkeler yasal Fransız paralarından biraz daha düşük esas değere sahipti: Böylece Monako'dan 1661'de, Tassarolo'dan 1662'de ve Loano'dan 1664'te çıkan sikkeler henüz kurallara epeyce uygun parçalardı. Ama, kısa sürede durum hızla ve şiddetle kötüleşti. Cenovalıların *auri sacra fames*'i üstünlük sağladı ve Ligurya darphanelerinden çok büyük miktarlarda, utanılacak kadar düşürülmüş alaşımlı sikkeler çıktı. Her darphane, kendine en uygun düşen alaşımı seçerek kendi hesabına hareket ediyordu, bu yüzden de tam bir karmaşa ortaya çıktı. Louis alan birinin bu paranın gümüş içeriği konusunda en küçük bir fikri yoktu. 1665 yılının Haziran ayında Antonio Serristori, Büyük Duka'ya umutsuzca şöyle yazıyordu: "Burada [Livorno] şu mübarek Louis'ler konusunda büyük bir kargaşa yaşanıyor. Hazine Mutemedi büyük telaş içinde iyi olmayan bu işe bulaşılmamasını ve de bu paraların kasalara sokulmamasını öğütlüyor. Bu Louis'lerin iyileri de var, kötüleri de, ama hangi darphaneden gelenlerin iyi, hangilerinin kötü olduğu bilinmiyor; bu konuda ciddi bir açıklama yapılması gerekiyor, çünkü hem belirsizliğin sürüp gitmesi iyi değil, hem de hiç yoktan tüccarların hoşnutsuz ve tedirgin olmasına yol açıyor.

"Bu sabah Fransa'dan bunlarla [Louis'ler] tıka basa dolu bir gemi geldi. Şu ana kadar Alteslerinin görmesi ve izin verilip verilemeyeceğini emredebilmesi için [burada] sergilenen örneklerde iki türü görüldü. Bütün Louis çeşitlerinin geleceği için burada kesin bir kural saptamak üzere, kullanılmasına izin verileceklerin hangi alaşımı içermesi gerektiğini bilmek lazım..."

Darphaneler doğrudan doğruya soylularca yönetilmiyordu. Bu kişiler darphanelerini genellikle Liguryalı vurgunculara, bazen de "dalaverecilerin üstadı" diye tanınan Venedik kökenli Moretti gibi başka yörelerden olanlara kiralıyorlardı. Darphane kiralayan bu vurguncular, kolayca tahmin edebileceğiniz gibi, iş ahlakından tamamen yoksun kişilerdi. Kaygı-

ları yalnızca kâr oranlarını olabildiğince artırmaktı. Türkler de içeriğine hiç dikkat etmeden aç gözlülükle Louis'leri satın aldıkları için, vurguncular para basmayı ve bu arada paraların niteliğini daha da düşürmeyi sürdürüyorlardı.

Şunu kabul etmek gerekir ki Türkler budalaca davranıyorlardı. Bir sikke ağırlığı ya da alaşımı düşürülerek, yahut ne ağırlığı ne de alaşımı değiştirilmeden nominal değerinin artmasıyla kıymet yitirebilirdi. Eğer ağırlık düşürülür ya da nominal değer artırılırsa, bu hemen insanların dikkatini çeker. Ama, eğer alaşım bozulursa, halkın çoğunluğunun bunu fark etmesi güçtür; yakın döneme kadar bir paranın alaşımını değerlendirebilmek için onu eritmek gerekirdi. Böylece belirli bir süre sahtekârlık fark edilmedi ve şu ilginç durum ortaya çıktı: Avrupa darphanelerinden Osmanlı piyasasına gönderilecek en berbat Louis'ler çıkarken, Kandiye'yi kuşatan Osmanlı ordusunun askerleri eğer Louis olarak ödenmezse maaşlarını kabul etmiyorlardı.

Vurguncular Türklerin aleyhine olan bu utanç verici dolandırıcılıkta doğal ki hiçbir ahlak kuralını gözetmiyorlarsa da, bu ahlak dışı iş için darphanelerini kiralayan soylular zaman zaman vicdan azabı çekiyorlardı. Vicdanlarının sesini susturmak ya da yatıştırmak için dinbilimcilere başvurdular. Prens I. Centurioni Giambattista düşüncesini sorduğu bir dinbilimcinin çözümü sayesinde vicdanını huzura kavuşturmuştu: Bu dinbilimci, suçu sikkelerin aslına uygun olup olmadığını araştırmadan aldatılanlara yüklüyordu; şunu da gözardı etmemek gerekir ki —diye sözlerini sürdürüyordu o sözle anlatılamaz dinbilimci— Türkler sikkeleri daha ziyade "süs eşyası ve harcama dışında kullanımı olan bir mal diye satın alıyorlardı." Prenses Violante Lamellini D'Oria, Prens Centurione'nin sağduyusunu gösteremedi ve bir yerine on ikiden fazla dinbilimciye başvurma düşüncesizliğini gösterdiği için bir o kadar da yanıt aldı, üstelik bunlardan yalnızca üçü kendisine uygun geldi.

İlginç olan, bu soylu beylerin kendi darphanelerinden çıkan sikkeler üzerindeki damganın sahteliğinden, aynı paraların utanç verici nitelikte olmasından çok daha fazla kaygılanmalarıydı. Elbette, onlar için şekil içerikten daha önemliydi.

❐

1665'te Fransızlar "Louis" ticaretinin gitgide daha fazla ahlak dışı hale gelmesi yüzünden kaygılanmaya başlamış olmalılar ki, durumu ve tehlikenin boyutlarını değerlendirmek için fazla ses çıkarmadan ve suları bulandırmadan paraları toplamaya başladılar. Böylece 25 Haziran 1665 tarihinde Antonio Serristori Livorno'dan Büyük Duka'ya şunları yazıyordu:

"Bu Fransızların Kraliyet Darphanelerinin Genel Komiseri dediği bir kişi geldi. Kral gelecekte Fransız gemilerinin Doğu'ya yalnızca kendi darphanelerinde basılmışları [Louis'leri] taşımasını istediği için görevli kişi bu Louis'lerin sebep olacağı sakıncaları önlemek amacıyla burada bulunuyor. Bu yüzden kendisi yanında bir ayar memuruyla birlikte İzmir'e gitmiş. Aldığı emre göre de Fransız gemileriyle taşınacak bütün sikkeler konsolosun evine boşaltılacak ve orada hangilerinin piyasaya sürülüp hangilerinin alıkonulacağını anlamak için deney yapılacakmış."

Oysa Türklerin masum kurban olduğu bu dalaverenin korkunç boyutları ancak iki yıl sonra, 1667'de değerlendirilmeye başlandı ve bombayı patlatanlar da Livorno'daki İngilizler oldu. İngilizler Louis spekülasyonu trafiğine asla katılmadılar, ama Yakındoğu ticaretleri bakımından paranın niteliğiyle ilgileniyorlardı. Fransa, Cenova ve Venedik'in Osmanlı ile ticareti negatifken, yani oraya para (Louis'ler dahil) taşımaları gerekirken, İngilizlerin Osmanlılarla ticari ilişkileri pozitifti: Demek ki para alıyorlardı ve doğal olarak da ellerine geçenin ne olduğunu bilmek istiyorlardı; özellikle de Livorno'da dolaşan söylentiler ve Toskana limanından transit geçen yığınlarla Louis'ler karşısında... Pek çok Louis örneğini inceledikten sonra, İngilizler bu paraların çoğunun içermeleri gereken gümüşün üçte birinden daha azını içerdiğini ortaya çıkardılar. Bunun üzerine olayı Osmanlılar nezdinde şiddetle protesto ettiler, Osmanlılar da derhal bu protestoyu Fransız hükümetine iletip onları kalpazanlıkla suçladılar.

Bu noktada şunu da kabul etmek gerekir ki bazı zeki, kurnaz Osmanlı devlet görevlileri sahtekârlığın kokusunu sezmişlerdi, Avrupa'dan gelen ve düşük alaşımlı Louis'lerle yüklü pek çok gemiye zaman zaman el konmuştu: Ama, biraz etkisiz olduklarından, biraz ahlak açısından bozulmuş olduklarından, biraz da değişik şekillerde bu üzücü dalavereye karışmış olduklarından, bu işe bir son vermek için sert önlemler almamışlardı. Bununla birlikte, Osmanlı nezdindeki İngiliz protestosu ve Fransız hükümeti nezdindeki Osmanlı protestosundan sonra, ilgili ülkelerin uzmanları bu utanç verici duruma son vermek üzere nihayet harekete geçtiler. 1666'da Fransa Kralı, Louis altınlarının basımını yasakladı. Padişah düşük nitelikli Louis'lerin ayıklanması için sert emirler verdi ve Osmanlı'da âdet olduğu gibi fermanın çıkarılışıyla birlikte ibret manzaraları ortaya çıktı: İstanbul'da iki Türk'ün elleri ve bacakları kesildi, çünkü sahte paraların tedavülüne karışmışlardı; birkaç Yahudi ile Ermeni de aynı kaderi paylaştı. Yine de padişah, Allah razı olsun, gerçek ya da hayali suçluları kazığa oturtmadı. 18 Temmuz 1667'de de Cenova yalnızca Doğu'daki vurgunculuğa karışmış olanlara değil, evinde yasaklanmış Louis bulunduranlara bile uygulanmak üzere ağır cezalar getiren sert bir kararname yayınladı.

Ama, artık dev boyutlara ulaşmış, bu kadar insanı kapsamış, büyük çıkarlar sağlamış ve hâlâ büyük kârlar vaat eden bu dolandırıcılığı *illico et immediate* (apansız ve derhal) durdurmak o kadar kolay değildi. Aslında olanaksızdı. Cenova kararnamesi iyi kaleme alınmıştı ve çok sert görünüyordu: Ama sahte Louis'ler, Cenova'da ya da onun doğrudan yönettiği topraklarda değil, ta ortaçağa kadar uzanan bir gelenek dolayısıyla başkentin yargılama yetkisinden muaf olan Ligurya derebeyliklerinde basılıyordu. Demek ki, Temmuz 1667 kararnamesine rağmen, Ligurya derebeyliklerinde, âdet olduğu üzere, sonradan Yakındoğu'da piyasaya sürülen düşük değerli Louis'lerin basımı sürüyordu. Ama, beterin beteri vardır. Liguryalı derebeyliklerin bu bağımsızlığından yararlanmak isteyen pek çok maceraperest ve dalavereci, son yayınlanan kararnameler dolayısıyla artık Fransa'da ya da başka ülkelerde planlarını gerçekleştiremiyorlardı; bu yüzden üzücü eylemlerini sürdürdükleri Ligurya derebeyliklerine akın ettiler. Bütün bunlar, uluslararası para durumuna biraz çeki düzen vermek için diğer güçlerle işbirliği yapmanın yollarını umutsuzca arayan Liguryalı cumhuriyeti zora sokuyordu. Cumhuriyet, bağımsız sayılan, ama yine de Ligurya arazisinde yer alan derebeyliklerde basılan berbat Louis'ler yüzünden, para vurgunculuğunun merkezi gibi görünüyordu. Fransa'nın Cenova'ya karşı yürüttüğü eylem yüzünden Cenovalıların durumu oldukça güçtü. Fransa Cenova'yı ikili oynamakla suçlamakta hiçbir fırsatı kaçırmıyordu, bu arada Floransa ve Venedik gibi diğer güçler de geleneksel rakiplerini dize getirmek için Fransa'yla birlik olmayı kendi çıkarlarına görüyorlardı. 1667'nin Aralık ayında Livorno çıkışlı bir belgede şu hususlar kaydedilmişti: "Yüce Alteslerinin imparatorluğun [Ligurya topraklarında] küçük markiliklerinde üretilen adı geçen paraların [yani düşük değerli "Louis"lerin] kendi devletlerine sokulmasını yasaklayan kararnamelerine rağmen, yine de deneyler, yürürlükteki bunca cezaya rağmen, bu paraların getirildiğini ve ticarette kullanıldığını göstermektedir... Bu da, Combes, Avignon, Orange, Monako, Laburg, Loano, Tasserolo, Torriglia, La Rochetta, Roncha, Fosdinovo, Massa ve Lucca darphanelerinden başka, Nice, Frassinello, Arquà ve diğerlerine ilave olarak geçmişte para basmayan, yani yalnızca bu paralar [yani "Louis"ler] için gereksinim duyulan değişik darphanelerin kuruluş nedenini oluşturmaktadır." Demek ki belirtilen yerlerde bu kadar çok yeni darphane tasarlanıyorsa oburluğun süreceğini hâlâ umut edenler vardı. Ve sanki bu saçma sapan arsızlık yetmezmiş gibi, belge Cenova cumhuriyetini tam anlamıyla yerin dibine batıracak bir haberle son buluyordu. Belgeye göre, "Cenova Cumhuriyeti'nin söz konusu paralardan basmak için bir fabrika kurmak üzere olduğu da se-

ziliyor." Bu da her şeyin üstüne tüy dikti: İftira hafif bir esintiden kasırgaya dönüşmüştü, bunu körükleyen de özellikle Fransa idi.

Cenovalılar tecrit edilmişti. Onların iyi niyetine tek inananlar, tuhaf şekilde, Türklerdi. Ama, Türkler Fransızların Cenova karşıtı propagandasını çürütecek durumda değillerdi. Yine de 1670 yılında patlama kesin olarak sönmeye yüz tuttu. Osmanlı ekonomisi birkaç yıl içinde imparatorluğa akan bu ne idüğü belirsiz para kütlesinin olumsuz etkisine dayanamadı. 1655-1670 arasında Osmanlı topraklarına ne miktarda "Louis" aktarıldığı bilinmiyor, ama, yalnızca Loano darphanesinin 800.000'den fazla sikke bastığı biliniyor. 18 Eylül 1670 tarihinde Serristori Markisi, Floransa Büyük Düka'sına şöyle yazıyordu: "Hiç kimsenin istemediği, geri çevrilen Louis'lerin kredisi kalmadı ve artık bunları elinde bulunduran da yok." Prof. Onorato Pastine'ye göre de "Osmanlı hükümetinin tüm çabaları en düşük değere inen Louis'lerin herkesçe geri çevrilmesini engelleyemiyordu." Sürüp giden gümüş para yetersizliği çeken Osmanlı ekonomisinin elinde neredeyse tümü kalp olan bir yığın gümüş para kaldı. Prof. Pastine yine şöyle yazıyordu: "Bununla birlikte kriz gittikçe daha da ciddi bir hal alıyordu: Artık hiçbir işlemin nakit parayla yapılması olası değildi. Gıda maddelerinin fiyatı iki katına çıkmıştı, insanlar ekmek almakta bile zorlanıyorlardı. Ülkede Louis kaynıyordu: Bu parayı kimse istemiyordu ve herkes ondan kurtulmaya bakıyordu. Düzgün olanlarının kabul edilmesi için sert emirler veren padişahın buyrultularına uyan da çıkmıyordu. 1669 Martında İstanbul'da gerçek bir halk ayaklanması patlak verdi. Evrensel karışıklık, çalkalanma ve güç durum en şiddetli düzeye ulaşmıştı, bu nedenle Osmanlı hükümeti harekete geçme anının gelip çattığını kabul etti. Padişahın bir buyruğu yalnızca sağlam Louis'lerin tedavülde kalmasını, öbürlerinin de, elde edilecek gümüşün her bir sahibine geri verilmek üzere eritilmeleri gerektiğini emrediyordu." Mantıklı bir çözümdü ve Avrupa ekonomi tarihindeki en büyük sahtekârlıklardan biri de bu şekilde sonuçlanıyordu.

SAVARY'LER VE AVRUPA

Daha önce de söylendiği gibi, 1675 yılında Paris'te, Jacques Savary'nin Billaine'in* yayımladığı türden bir yapıtı çıkıyordu: *Le parfait négociant, ou Instruction générale pour ce qui regarde le commerce de toute sorte de marchandises tant de France que des pays estrangers* (4. ed. 324 sayfa) [Mükemmel tüccar, ya da Fransa'da olduğu kadar yabancı ülkelerde de her türlü mal ticareti üzerine genel açıklayıcı bilgiler]. Bir ticaret ve finans rehberiydi, ama aynı zamanda ticarete atılacak gençlerin eğitilmesini ve Fransız ticaretinde sık sık karşılaşılan hilelerin elenmesini hedef alan ahlaki kaygıları da içeriyordu. *Le parfait négociant* önemli, temel bir yapıttı ve hemen de böyle olduğuna karar verildi. Olağanüstü bir başarı elde etti. Bu başarılar çılgın bir hızla birbirini izleyen sayısız baskılarla ölçülebilir: 1679'da, yine 1679'da, sonra 1688'de Lyon'da, sonra yeniden 1697'de, 1701'de, 1712'de, 1713'te, 1721'de, 1724'te... Böylece baskılar birbirini izledi. Bu arada eser yabancı ülkelerde de tanınıyor ve beğeni topluyordu. 1683'te Amsterdam'da Felemenkçeye çevrildi, hatta Londra ve Milano'da da çevirileri yapıldı.

Bu türde ve böylesine mükemmel hazırlanmış bir yapıtın bir Fransızın eseri olması ve Fransa'da çıkması ilginçti. Böyle bir yapıtın beklenebileceği bir ülke varsa o da hepsinden önce Hollanda'ydı. Çünkü Hollanda 16. yüzyılın ortasından itibaren uluslararası ticaretin ve finansın liderliğini elde etmiş, insanlık tarihinde bir örneği daha olmayan ticari ve mali bağlantılar ağıyla tüm dünyaya egemen olmuştu. Savary'ninki gibi bir yapıtın beklenebileceği başka bir ülke de İngiltere'ydi; 16. yüzyılın ortalarından başlayarak uluslararası ticaret ve finansta sağladığı gelişmeyle kendini göstermişti. 17. yüzyılda da Hollanda'yı geçmek ve böylece dünyanın bir numaralı ticari gücü olmak üzereydi. *Parfait négociant*'ın değerinde ve nite-

* Louis Billaine, 17. yüzyılda Paris'te birçok ekonomi kitabı basan yayımcı. -yay. notu.

liğindeki bir yapıtın İtalya'dan çıkması da beklenebilirdi ki bu ülke 13. - 15. yüzyıllarda eriştiği ticaret, imalat ve maliye alanlarındaki üstün durumunu epeyce yitirmişti, ama ticaretle ilgili yazma kitapların üretiminde parlak bir gelenekle övünüyordu. Ama hayır. Gerçi İngiltere'de ticari bilanço ile ticari ve mali etkinliğin birkaç başka özel yanı hakkında bir dizi risale çıkmıştı. Ama, bunlar akıl ve çözümleme yönünden basiretli olsalar da, Savary'nin yapıtının özelliklerini oluşturan ufuk genişliği ve bilgi bütünlüğünden tümüyle yoksundular. John Browne'ın *The Merchant Avizo*'su 1589-1640 arasında altı baskı yapan çok tanınmış bir yapıttı, ama Savary'nin yapıtının yanında bir üniversite metninin yanında bir ilkokul kitabı nasıl durursa öyle kalır. Hollandalılar ticaretin parlak bir uygulama kitabını kaleme almakla uğraşamayacak derecede para kazanmakla meşguldüler: Hem sonra *Le parfait négociant* gibi bir eserin yazılması için gerekli ruh ve zekâdan da kesinlikle yoksundular. İtalyanlara gelince, onların artı hanelerinde daha önce de işaret ettiğimiz büyük gelenek vardı: Ama, 17. yüzyılın başlarından beri ülkeye acılar çektiren ekonomik gerileme ve toplumsal sorunlar büyük bir ticaret kitabının yayımlanmasına engel oluşturuyordu. Böylece, ilginç şekilde, eşi olmayan bir yazar ve bir yapıtla beklenmedik anda öne çıkmak Fransa'ya nasip oldu.

Hayatın bir cilvesi olarak, Fransa'nın büyük bir ticari geleneği yoktu; ülkede, ticaret ile soyluluğun birlikte yürümediği ve yürüyemeyeceği kanısı egemendi. Tüccar, toplumsal açıdan niteliksiz bir birey olarak kabul ediliyordu. Bir servet biriktirecek yetenekte olsa bile, tüccar kaldığı sürece, kendisi ve soyundan gelenler toplumun avam tabakasına, en düşük sınıflarına adeta çivilenip kalıyordu. Deniz ticareti, *dérogeance* (gerileme) tehlikesiyle karşılaşmadan, yani soylulukla bağdaşmayan bir eylem olması yüzünden bütün soyluluk sıfat ve ayrıcalıklarını kaybetmeden, bir soylu uğraşı olarak istisna oluşturuyordu. O zamanlarda deniz ticareti korsanlıkla karıştırıldığı için, bir soylunun korsanlık yapabileceği, ama dürüst ticaretle uğraşamayacağı sonucuna varılıyordu.

XIII. Louis'nin (1610-43) Fransa'sında işler yavaş yavaş değişmeye başladı. 1646 yılında Sedan'da ipekli kumaş fabrikalarının yaratıcısına soyluluk unvanı verildi. 1665'te Abbeville'de ipekli kumaş fabrikalarının kurucusuna başka soyluluk unvanları verildi. Ve 1698'de de benzer unvanlar, Chalons ve Reims kumaş fabrikalarını işletmesine rağmen Champlain senyörünün küçük de olsa "bey" unvanını korumasına izin verdi. Ama, yeni bir ortamın oluşmasına yardım eden gerçek yenilik XIII. Louis'nin 1623'te yürürlüğe giren buyruğu olmuştu. Bunun 425. maddesi açıkça şu hususu saptıyordu: "Mağaza sahibi olan, ama perakende satış yapmayan ve bu arada güvenlik âmiri, konsolos ya da kralın özel muhafızı olarak gö-

revlendirilmiş toptancı tüccarlar (*marchands grossiers*) soyluluk unvanı alabilirler." Yaklaşık yarım yüzyıl sonra, Ağustos 1669 buyrultusu şunu ilan ederek gelecekte toplumsal sınıfların da yolunu açıyordu: "Herhangi bir soylu kişi, soyluluk haklarından vazgeçmeden, perakende ticaretle uğraşmama koşuluyla, doğrudan doğruya ya da aracı vasıtasıyla şirketlere katılabilir, ticaret gemilerinde yahut tüccarlara ait mallarda hisse sahibi olabilir." Perakende ticaret, sonuç olarak herhangi bir namuslu insanı ve onun soyundan gelenleri toplumun en alt sıralarına çivileyip onları damgalayan bir leke olarak kalıyordu. Öbür uçtaysa bankerlik ve finans yer alıyordu. Bu alandaki çalışmalar büyük saygınlık uyandırıyor ve bir soyluluk unvanı elde etmeye engel oluşturmadığı gibi, aksine mükemmel bir tavsiye mektubunun yerini tutuyordu.

Yavaş yavaş yüksek düzeydeki tüccarların durumu aşağı seviyedeki tüccarlarınkinden daha belirgin bir hale dönüşürken, Fransızca söz dağarcığında da kaçınılmaz olarak bir yansıma meydana geldi. Perakende satış yapan ve toplumsal bir ilerleme umudu olmayan dükkân sahibinin *marchand* (satıcı) yaftası aynen kaldı. Diğerleri, soyluluk unvanlarını hedefleyebilen ayrıcalıklılar için *négociant* (tüccar) deyimi icat edildi. İnsanlara değgin olaylarda sık sık görüldüğü gibi, sözcük dağarcığıyla ilgili tartışmalar bitmek tükenmek bilmeyen çatışmaları, düşmanlıkları ve rekabetleri doğurdu. Bir *négociant*'a (tüccar) *marchand* (satıcı) diye hitap etmek bir hakaret olarak kabul ediliyordu. Jacques Savary, Allahtan, bir *négociant*'dı ve kitabını da *négociant*'lar için yazmıştı. 22 Eylül 1622'de Doue'da (Anjou) doğmuştu ve 15. yüzyıldan beri ticaretle uğraşan bir aileden geliyordu. İlk zamanlar Meclis'te temsilci görevi yaptı, *merciers* (tuhafiyeciler) loncasında çırak oldu. Bu lonca Paris kentindeki en saygın meslek birliklerinden biriydi. Kısa süre sonra da loncanın tam üyesi oldu. Bir gelenekçiydi ve geleneğe uygun olarak da aynı locanın bir üyesinin kızıyla evlendi. Hiç yorulmadan çalışıyordu, ayrıca berrak bir zekâya sahipti. Bu iki yetenek mutlu bir rastlantıyla bir araya gelince kısa süre içinde Jacques Savary olağanüstü bir servet oluşturmayı başardı. Zengin olur olmaz da başka bir belirgin Fransız geleneğini izledi: Yangından kaçar gibi alelacele ticareti bıraktı ve o dönemlerde *charge* (resmi görev, memurluk) diye adlandırılan işi, yani devletin yüksek bürokratları arasında bir görevi elde etmeye çalıştı. Bu devlet bürokrasisi Alpler'in ötesindeki komşularımız için her zaman gerçek ve tam anlamıyla delice bir tutku olmuştur. Batı'da bürokrasinin böylesine önemli bir rol oynadığı ve bu kadar saygı uyandırdığı başka bir ülke yoktu. Bir Fransız için *intendant* (idare memuru) ya da *inspecteur* (müfettiş) olmayı başarabilmek yaşamında başında gelebilecek en iyi şeydi. Savary, Mazarin'in sırdaşı olan kudretli Fouquet'nin dostlu-

ğuna güvenebilirdi ve 1653'ten başlayarak da kraliyet maliyesinde baş denetleyici oldu. Bu dostluğun kendisine sağladığı destekle, önce deri üretiminin yöneticiliğini, sonra Compagnie des domaines du Roi'nın (kralın özel arazilerini yöneten şirketin) müdürlüğünü yaptı ve son olarak da 1661'den başlayarak, Mantova dükünün gelirlerinin temsilcisi oldu. Savary 1661 yılını cep takviminde *nigro lapillo* (kara taş) diye işaretlemiş olmalı. Kendisi Mantova dükünün gelirlerinin temsilcisi olarak atanırken, koruyucusu Fouquet zimmetine para geçirmekten tutuklanıyordu ve ertesi yıl da ömürboyu hapis cezasına mahkûm edildi. Savary koruyucusunun üstüne çöken fırtınadan bağışık kalamadı. Kraliyet arazileri şirketindeki imrenilecek görevini kaybetti ve işler yolunda giderken verdiği ödünç paralar da ona geri ödenmedi. Ama, kader henüz onun sonunu hazırlamamıştı. Fouquet'nin düşüşünün başlıca destekçilerinden biri de 1661 yılında *intendant* ve 1669'da da kraliyet hesaplarının deneticisi olarak onun yerini alan Jean Baptiste Colbert'di. Daha aradan bir yıl geçmeden Ağustos-Eylül 1670'te Savary Colbert'e iki dilekçe gönderdi. Birincisinde genel olarak Fransız ticaretinde meydana gelen yolsuzlukları sıralıyordu, ikincisiyse bunların düzenlenmesiyle ilgili tasarıları içeriyordu. Bu iki dilekçede belirtilen düşünceler Colbert'in hoşuna gitti. Eski bir kent güvenlik âmiri ve tuhafiyeciler loncasının eski bir muhafızıyla birlikte, o dönemde *Ordonance du Commerce*'ı (Ticaret Kararnamesi) hazırlamak için düzenlenmek istenen reform kurulunun çalışmalarına katılmak üzere Savary'yi de davet etti. Savary'nin öğüt ve düşünceleri genel olarak olumlu bulundu ki, 1673'te genel olarak "Code Savary" (Savary Yasaları) diye belirtilen ve "Réglements capables d'assurer parmi les négociants la bonne foi contre la fraude et de prévenir les obstacles qui les détourneraient de leur emploi par la longueur du procés" [Tüccarlar arasında hileye karşı iyi niyeti pekiştirecek ve onları, davanın uzunluğu yüzünden işlerinden vazgeçirecek engeller konusunda uyaracak kurallar] adını taşıyan bir *ordonnance*'ı (yasalar dizisini) kral 1673'te imzalıyordu.

Bu ortamda, reform kurulundaki çalışma arkadaşlarının da yüreklendirdiği Savary, *négociants*'ı eğitmek, onlara yardımcı olmak, özellikle de Fransa'da yeni bir tüccar sınıfının oluşmasına yardım etmek için bildiğimiz kitabı yazmayı düşündü. Geniş düşünce açısıyla kaleme alınan yapıt rekor sürede tamamlandı. Onu yükselten başarıdan daha önce de söz edilmişti ve tarihçi Henri Hauser'nin yazdığına göre 1675 yılından sonra Savary ünlü bir kişi, bir tür ticari hukuk kâhini oldu.

❐

Jacques'ın dedesi II. François Savary'nin sekiz çocuğu vardı, Jacqu-

es'ın ise on yedi. Elbette nitelikli genler söz konusuydu ve Savary ailesinde enerjinin eksik olduğu söylenemezdi. Jacques Savary'nin on yedi çocuğundan birine babanın adı verildi, o da Jacques Savary oldu. Kaderin ilginç cilvesi, bu II. Jacques Savary de sadakatle babasını izledi.

Fransız bürokrasisi büyümeyi sürdürüyordu ve büyüdükçe de daha fazla gelişmek için nedenler ortaya çıkıyordu. Louvois Markisi ve Kral XIV. Louis'nin başdanışmanı olan François-Michel Le Tellier, Fransız bürokrasisinin hâlâ bazı önemli piyonlardan yoksun olduğuna inanıyordu.

İyi niyetli marki özellikle de bir "Paris Gümrüğü Baş Müfettişi"nin yokluğunu çok ciddi buluyordu. 1686'da boşluğu doldurmayı görev bildi. Bu makama Jacques Savary'nin oğlu Jacques Savary de Bruslons atandı. Bu Savary 1657'de doğmuştu, yani 1686 yılında yalnızca yirmi dokuz yaşındaydı. Yünü pamuktan güçlükle ayırt ediyordu, o güne dek bir fabrika markası görmemişti ve ilaçların adı hakkında bile bilgisi yoktu —o dönemlerde bu özellikle önemliydi, çünkü ilaçlar uluslararası ticaretin geniş bir bölümünü oluşturuyordu ve ilaç adı altında da kahve, çay, kakao, bazı renklendiriciler ve buna benzer bin türlü başka ürün sayılıyordu. Bu makama oturabilecek hiç uygun olmayan bir kişi varsa, o da Jacques Savary de Bruslons'du. Ama, babanın saygınlığı ve nüfuzu diğer tüm olumsuz düşünceleri ortadan kaldırdı ve genç Jacques'ın önemli bir göreve atanması hiçbir itirazla karşılaşmadı.

Bir oligarşinin egemen olduğu bir ülkede bu tür olaylar gündemi oluşturur ve genellikle de kötü, üzücü sonuçlar doğurur: Ülke için olduğu kadar ayrıcalıklı kişiler için de. Bununla birlikte genç Savary için durum farklı gelişti. Başlangıçta, kendisinden daha fazla bilgi sahibi olan, ama talimat vermek zorunda kaldığı memurların arasında kendini sudan çıkmış balık gibi hissetmiş olmalıydı. Sık sık, imzalaması gereken belgelerde karşılaştığı terimlerin manasını bile bilmiyordu. Ama, sabır ve soğukkanlıkla bu güç durumdan sıyrılmayı başardı. Bir günlük defteri aldı ve zamanla karşılaştığı ve bilmediği tüm terimleri, görevini yerine getirirken kendisine yararlı olabilecek diğer bilgilerle birlikte oraya düzenli şekilde kaydetti.

Günlük yararlı bilgilerle çabucak doluverdi, öyle ki Savary'nin aklında bunları yayımlama fikri belirmeye başladı. Gerçekleştirilen çalışmanın ciddiyetini takdir eden dostların da baskısı ve nasihatları sonunda, düşünce gittikçe şekillenmeye başladı. Zamanla kitabın bütün dünyanın imalat, ticaret, banka kuruluşları, para sistemleri hakkındaki tüm olası bilgileri içeren bir Evrensel Sözlük'e dönüştüğü açıkça ortadadır. Başvurmayı kolaylaştırmak için kitap alfabetik düzenlenmişti.

Hiç de akılsız olmayan Savary, hazırlamakta olduğu türden bir yapıtın değerinin, özellikle içerdiği bilgilerin bütünlüğüne ve doğruluğuna

dayandığının bilincindeydi; bu da zaten önemli bir başarıydı. Daha da büyük olan başarı bu sert ilkeleri son derece ciddiyetle ve özenle uygulayabilmekti. Böylece Savary belirli bir noktada Fransız eyaletlerinde görev yapan ve *inspecteur* olan 35 çalışma arkadaşına başvurdu ve onlardan değişik eyaletlerin koşulları hakkında raporlar, anılar istedi ve elde etti. Bu kişiler de ortak çalışmaya tümüyle ve hiçbir şeyden kaçınmadan katıldılar. Böylece Savary de tümüyle olağanüstü, taze ve ilk elden malzemeye sahip oldu.

Bu arada Fransız bürokrasisi durdurulamaz büyüyüşünü sürdürüyordu. 1700 yılında XV. Louis Conseil de Commerce'i (Ticaret Kurulu) kuruyordu ve ertesi yıl da belli başlı Fransız kentlerinde ticaret odalarının kuruluşunu zorla kabul ettiriyordu. Bu ve diğer bürokratik kuruluşların ürettiği kırtasiye aşırı miktardaydı. Ama, Savary için kaymaklı ekmek kadayıfıydı: Hepsini okuyor, hepsini not ediyor ve kırtasiyenin hacmi arttıkça bu meydan okumayı kabul ederek gözlem alanını genişletiyordu.

Ne var ki iş hacmi o kadar arttı ki kendisi gibi yorulmak bilmez bir çalışmacı için bile katlanılamaz bir hal aldı, Savary de kendisiyle birlikte çalışacak birini bulmak zorunda kaldı. Bu kişi Saint Maur kraliyet kilisesinin piskoposluk kurulu üyesi olan erkek kardeşi Louis Philemon'du. Onun da yardımıyla, Savary yabancı ülkelerdeki Fransız konsoloslarının raporlarında yer alan bilgileri, yararlı ve güvenilir olduklarına karar verilen ve dönemin yayınları arasında bulunabilen bütün haberleri bir araya getirip sözlüğüne katma olanağı buldu.

Artık yapıt ulusal bir işe dönüşmüştü. Yayımlanması umudu yalnızca Fransa'da beslenmiyordu. Sonunda 1713'te yazarın kendisi yapıtın ertesi yıl içinde yayımlanacağını ilan etti. Ama, kader zavallı Savary'ye karşı acımasız davrandı, tıpkı zavallı bir ölümlüye kaba şakalar yapmak için akıl sır ermez güçlerin saldırıya geçmesi gibi... Eserin yayımlanacağı haberi Savary tarafından 1713 yılında açıklanmıştı. Oysa yıl daha sona ermeden yazar bir ameliyat geçirmek zorunda kaldı. Bunu acılar içinde geçen bir hastalık dönemi izledi, bu yüzden de çalışmalarına ara verdi. Sonunda 22 Nisan 1716 tarihinde Bay Savary de Bruslons 59 yaşında, yapıtının yirmi beş yıldan uzun bir süre o kadar tutkuyla beklediği yayımını göremeden öldü. Son nefesini vermeden önce, Jacques Savary yapıtı kendi isteğiyle erkek kardeşi ve birlikte çalıştığı Louis Philemon'a vasiyet etti. Philemon da esere pek çok yeni madde ekledi. Sanki bu yapıt Milano Katedrali* ile aynı kaderi paylaşıyordu: Hiçbir zaman tamamlanmamak. Ama, günlerden bir gün ilk baskı nihayet çıktı: Yıl 1749'du.

---

* Milano katedralinin inşaatına 1386'da başlanmış, tamamlanması 19. yüzyılı bul-

I. Savary ve II. Savary'nin eserlerinin dizinleri yalnızca teknik öğeler bakımından zengin çalışmalarmış etkisini uyandırıyor. Ama, aslında durum farklı, çünkü her iki yazar da, mükemmel çalışmacı olmalarının ötesinde, derin insanlık sevgisi ve canlı bir duyarlılığa sahip, ekonomik ve tarihsel olaylarda insan etmeninin önemini vurgulamaya hazır kişilerdi. Demek ki, birbirlerinden farklı olmakla birlikte, her iki iki yapıtta da, anılmaya değer insanlar ve halklar hakkında düşünce, duygu ve kanılar sık sık yer almaktaydı.

Baba Savary İngilizlere iyi gözle bakmazdı ve onları şöyle kabul ederdi: "Öylesine cimriler ve para biriktirip zengin olmaya öylesine düşkünler ki, başkalarının, özellikle de Fransızların, kendileriyle yaptıkları ticaretten para kazandığını görünce, umutsuzluğa kapılırlar." Özellikle İngilizlerin koruyuculuk yanlısı siyasetlerini Fransa ile yapılan ticarete kocaman bir engel görüyordu ve üzüntüyle şöyle yazıyordu: "Bütün Avrupa ülkeleri arasında Fransızların işlerini yürütmek için büyük güçlüklerle karşılaştıkları ve hırpalandıkları, kötü muamele gördükleri İngiltere'den başka ulus yoktur, bu arada da İngilizlere Fransızlardan daha iyi davranan bir millet görülemez." Geronymo de Ustariz, *Theorica y practica de comercio y de Marina* (Ticaretin ve denizciliğin kuramı ve uygulaması) adlı yapıtında Fransız tezini benimsiyor ve şunları yazıyordu: "Fransızlar İngiltere'de aşağılanmalara katlanıyorlar ve İngiliz tüccarların Fransa'da tadını çıkardıkları kolaylıklardan yararlanamadan ticaret yapmak zorunda kalıyorlardı." Oysa İngiliz J. Gee *The Trade and Navigation of Great Britain* (Büyük Britanya'nın Ticaret ve Denizciliği) (4. baskı 1738) adlı yapıtında bunun tam aksini yazıyordu: "Fransa tüm uluslar arasında İngiltere için ticari ilişkilerin en güç yürütülebildiği millettir." Sağdan bakınca manzara başka, soldan bakınca başka. Kime inanmalı? Bununla birlikte oğul Savary İngilizlere karşı babasının içtenliğini sergiliyor ve şöyle yazıyordu: "Belki de ticari ilişkilerinde İngilizlerde, özellikle de Fransızlara karşı eksik olan şey ruhları bağdaştıran o yumuşaklık, o kibarlıktı. Oysa İngilizler kendilerinden beklenebilecek o yumuşaklık ve kibarlıktan yoksun olsalar da, dürüst ve abartısız davranışları ve daha da fazlası, onlarla ilişki kurmayı kolaylaştıran namusları ve içtenlikleri nedeniyle saygı duyulmaya değerdirler."

Hollandalılar hakkında baba Savary şöyle yazıyordu: "Hollandalılar her şeyi başarırlar, başaramamak düşünülemez. Doğa aslında ticaretlerini geliştirmek, verimli kılmak için onlara yardımcı olur. Çalışkan ve becerikli olan bu insanlar imalat işlerine yatkındırlar. Sağduyulu ve güvenilir olan

---

muş, II. Dünya savaşında zarar gördüğü için birçok bölümü yeniden inşa edilmiştir. -yay. n.

Hollandalılar sanki ticaret için doğmuşlardır, diğer uluslar da Hollandalı tüccarlarla severek iş yaparlar, çünkü onların münevver sadeliği işlerin kolayca ve doğru sonuçlandırılmasına olanak sağlar." Ve az sonra şöyle yineliyordu: "Hollandalılar güvenilir tüccarlardır ve insan onların ticaret ilişkilerine karışmaya çalışmazsa son derece dürüst davranırlar. Aksi halde alacakları karşı önlemlerde hiçbir sınır tanımazlar" (ve eserin daha ileriki bölümlerinde, Uzakdoğu ticaretine karışmaya kalkan Fransız gemicilere yaptıkları duyulmamış vahşeti saymaktadır).

Hollandalılar kadar İngilizler de Fransızlar karşısındaki kayda değer ticari üstünlükleriyle övünüyorlardı. Fransızların geri kalışlarının nedenleri arasında şunun belirtilmesi yerinde olur: 16. yüzyıl boyunca *dérogeance*'ın (gerileme) etkisini ortadan kaldırmak için krallığın tüm çabalarına rağmen, Fransızlar toprak mülkiyetini ya da bürokratik etkinliği ticari etkinliğe yeğliyorlardı ve eğer bu tür bir etkinlikten belirli bir başarı elde ediyorlarsa, yüksekçe bir miktar parayı bir yana koyduktan sonra, işi gücü bir yana bırakıp kendilerini *rentier* yaşamına vuruyorlardı. Fransa'da bu nedenle İngiltere'de ve Hollanda'daki gibi tüccar hanedanları oluşmadı. Başka bir neden de denizciliğin görece zayıf olmasıydı. "İngiltere'nin en güçlü temeli," diye yazıyordu Savary, "ticaretin denizcilerin geçim kaynağını oluşturmasıydı, denizciler denizciliğin ruhu ve denizcilik de Büyük Britanya'nın gücü ve övünç kaynağıydı." Hollanda denizciliğine gelince, diyordu Savary, yaygın bir kanıya göre (ama, kendisi aynı düşüncede değildi) gemi inşaatları Hollanda'da Fransa'dakinden daha ucuza mal oluyordu; Hollandalı kaptan ve denizciler Fransızlardan daha iyiydi; Fransız gemileri Hollandalılarınkine oranla daha fazla el emeği gerektiriyordu, öyle ki bir Hollanda gemisi 8 gemiciyle çalışıyorsa, aynı gemi Fransa'da 12 denizciye gereksinim duyuyordu; son olarak da Hollandalı gemiciler morina, peynir, bira ve suyla yetinirken, Fransız gemiciler bunların dışında et (tuzlanmamış), taze ekmek, iyi peksimet, şarap ve daha kuvvetli alkollü içkiler de talep ediyorlardı: Fransa'da geleneksel ince damak zevkinin en kaba denizcilerde bile varolduğunun kanıtı.

Flamanlar hakkında da "iyi ve dürüst tüccarlar" olduklarını yazıyordu. Oysa İspanyollar hakkındaki düşüncesi pek olumlu değildi: "Tarımı, sanatı, bilimi, ticareti ve savaşı aynı şekilde önemsemiyorlar ve yine de derin bir ruha sahipler, sağlıklı olmanın keyfini sürüyorlar... Onlarda eksik olan eyleme geçme iradesi ve çalışma aşkı... İspanyol iklimi insanları gevşek ve tasasız yapıyor... Doğal gevşeklikleri İspanyolların çalışmayı zahmetli, güç, aşağılayıcı ve kölece bir şey gibi kabul etmelerine neden oluyor." Yine İber yarımadasındaki halklarla ilgili olarak bize şu bilgileri veriyor: "Portekiz son derece yoksul. Halkı sefalet içinde yaşıyor. Besin maddeleri son

derece pahalı ve öyle bölgeler var ki burada yaşayanlar krallarının bir altın sikke üzerindeki portresini bile asla görmemişler."

Ruslar hakkındaysa oğul Savary çok iyi, hatta fazla iyi şeyler düşünüyordu: "Öyle sanıyorum ki," diye belirtiyordu, "dünyada hiçbir ulus Ruslar kadar ticarete eğilimli değildir. Bir Rus, bir soyludan ya da bir yabancıdan bir ya da iki ruble ödünç almayı başardığı anda ticarete başlar ve zenginleşmekte de gecikmez. Ruslar ticari etkinliklerde son derece kurnaz ve yeteneklidirler."[1]

❐

16. yüzyılın ortasında Polonya hâlâ Orta Avrupa'nın en güçlü devletiydi. 1772 yılında, Petersburg anlaşması sonucunda, tarih ve gelenek açısından böylesine zengin olan Polonya Krallığı tümüyle yok oluyordu ve toprakları da akbabalar gibi davranan üç güç arasında paylaşılıyordu: Rusya, Prusya ve Avusturya. Prusyalılar ve Avusturyalılar Slav oldukları için Polonyalılardan hoşlanmazlardı. Ruslar da Slavdı, ama Katolik oldukları için Polonyalıları sevmezlerdi. Dört bir yandan saldırıya uğrayan Polonya, topraklarını çevreleyen devletlere karşı koyamadı. Komşu ülkeler 17. yüzyılın ortasından başlayarak büyük ilerlemeler kaydettikleri halde o geçmişin bir enkazı gibi kaldı. Savary kitabında bu ulusun felaketi konusunda sağduyulu bir açıklama, çağdaş tarihçilerin paylaştığı bir açıklama sunuyor. "Polonya'da," diye yazıyor, "yalnızca az sayıda dokuma fabrikası bulunuyor ve ürünler de hiç özenli değil. Dünyada hiçbir ulus kösele ve deriyi Polonya'dan daha çok ve daha iyi işleyemez, çünkü hem kendisi büyük miktarda kösele kullanıyor, hem de böyle bir işçilik için gerekli tanen, tuz ve içyağı gibi bütün hammadelere sahip. Ama, halk bu işle uğraşmak istemiyor ve gönül hoşluğuyla bu üstünlüğü yabancı teknisyenlerin girişimciliğine bırakıyor... Polonya'da buğday öğütmek için çok sayıda değirmen var, ama kumaş tokaçlama tezgâhını çalıştıran su değirmenlerine hiç rastlanmıyor" [bu çarpıcı karşıtlığı kaydederek Savary Polonya ekonomisinin büyük ölçüde tarıma dayalı olduğunu ve dokumacılığın geri kalmışlığını belirtiyordu]. Bununla birlikte ülkede kumaş tokaçlamada ya-

1 Rus ticaretine gelince, Savary'ye göre, "deniz ticareti yalnızca 16. yüzyılın ortasında İngilizler Arhangelsk'in yolunu bulduklarında başladı." Kara ticaretiyse, altı dala ayrılıyordu: 1) Çin ile "kervanlarla gerçekleştirilen, çarlık ticareti ancak 1639'da düzenli şekle sokuldu ve o zamandan sonra da sürekli arttı. Kervan kışın Moskova'dan hareket ediyor ve üç yıl sonra geri dönüyordu. Çok kazançlı bir ticaretti, üç yılda ortalama yüzde 100 gelir sağlıyordu: 2) Kalmıklarla yapılan ticaret fazla önemli değildi; 3) Buhara ile yapılan ticaret; 4) Astrahan ve Hazar Denizi üzerinden İran'la gerçekleştirilen ticaret büyük önem taşır; 5) Türkiye ve Kırım Tatarlarıyla yapılan ticaret; ve son olarak da 6) Rusya'dan Silezya'ya sığır ve süt ineği dışsatımı."

rarlanılan değirmenlerin kolayca kurulmasına olanak sağlayacak kadar hızlı akan birçok akarsu vardı. Ticaret de dokumacılıktan daha verimli değildi. Soylular ticareti hor görürlerdi, soylu olmayan öbür Polonyalılar da genellikle herhangi bir çıkar sağlayabilecekleri bir ticari etkinliğe girişemeyecek kadar yoksuldular. Polonya'da ticaretle uğraşanlar özellikle yabancı tüccarlar ve Yahudilerdi. Bu sonuncular Polonya'da önemli ayrıcalıkların keyfini sürüyorlardı ve sayıları da çoktu: Bir milyon kadar. Bu kişiler soylu sınıfınca özellikle iyi kabul görürlerdi, çünkü neredeyse bütün gümrüklerin, bira ve diğer alkollü içkilerden kesilen vergilerin ihalesini onlar alırlardı ve ayrıca soylulara ait araziler üstündeki çiftçilerin büyük çoğunluğunu da bu kişiler oluştururdu... Polonyalı kentsoylular da ticaretle ilgilenmezlerdi. Danzig limanı aracılığıyla yaptıkları ticaret de fazla kayda değer değildi, çünkü Prusya ve özellikle de Danzig yabancılara neredeyse tüm Polonya ürünlerini sağlıyordu."

Yine Savary'ye göre, Polonyalıların ticaret ve dokumacılık alanlarına zaten az olan eğilimleri, alkollü içkilere, özellikle de şaraba eğilimleriyle atbaşı gidiyordu. Fransız yazar şöyle belirtiyor: "Polonyalıların ihraç ettikleri ürünlerin karşılığında elde ettikleri paranın büyük bir bölümü, başlıca şarap ithali için ülkeden çıkıyor. Polonyalılar özellikle alkol derecesi yüksek olduğu için Macar şaraplarını öbürlerine yeğliyorlar. Bu şaraplar Polonyalılara Karpat Dağlarından büyük fıçılar içinde ulaşıyor ve karanlıkta getirilen bu fıçılar Krakova'da toplanıyor, buradan da krallığın değişik bölgelerine dağıtılıyor. Polonya'da büyük miktarda İtalyan şarabı da içilir, ama Macar şarabından daha az. Bunun da iki nedeni var: Birincisi, İtalyan şarapları Macarlarınki kadar sert değil, ikincisi de İtalyan şarapları daha pahalı. Baltık yoluyla, Danzig'e çok miktarda Fransız ve Ren bölgesi şarabı da gelir ama, doğal olarak sert olmadıklarından ve deniz yolculuğu sırasında da sertliklerinin bir bölümünü kaybettiklerinden Danzig ve birkaç Prusya kentinin dışında satılmazlar. Polonya'ya önemli miktarda giren bir diğer ticari mal da Polonyalıların olağandışı miktarda tükettikleri değişik tür ve nitelikteki ilaçlardır."

Yapıtın başka bir noktasında, Brandenburg ekonomisinden söz ederken, oğul Savary, fırsattan yararlanarak şunları ekler: "Polonyalı soylular ve kentsoylular yalnızca Brandenburg'da üretilen çamaşır ve kumaşlar giyerler ve bu giysileri almak için kalabalık topluluklar halinde Oder üzerindeki Frankfurt panayırına gelirler."

Alman kentleri Polonya'nın durumuna oranla canlı bir zıtlık oluştururdu. Çok güzel, ama ticareti çok az olan ve nüfusunun giderleri özellikle şarap sayesinde karşılanan Münih'i bir yana, Venedik ile ticaretinin kötü bir şekilde inişe geçmesiyle büyük çöküntü yaşayan Augsburg kentini

de öbür yana bırakacak olursak, Alman kentlerinin büyük bölümü, halklarının ticaret ve dokuma alanlarındaki yoğun etkinlikleriyle göze çarpardı: Nürnberg'de "fabrikaların sayısı çoktur ve ticaret de yalnızca Avrupa'ya değil, Hindistan'a ya da daha doğrusunu söylemek gerekirse bütün dünyaya yayılır"; Hamburg'da "insanlar çalışkan, özenli ve kolayca ilişki kurulabilecek düzeydedir, Hamburg'da çok sayıda fabrika olmasına rağmen, bu kentin Avrupa'nın tüm krallık ve bölgeleriyle yürüttüğü yoğun ticaret hacmiyle karşılaştırılınca bu sayı çok küçük kalır. Posta hizmetleri bundan daha iyi yürütülemezdi... ve bankaları da Avrupa'nın en zengin ve en iyi düzenlenmiş olanıydı"; Frankfurt-am-Main yılda iki kez, bir kere Paskalya'da ve diğeri de Eylül ortasında düzenlenen fuarlarıyla ünlüydü.

O yüzyılların Orta Avrupa'sında —daha önce görüldüğü gibi— Polonya'yı paylaşan üç rakip (Rusya, Prusya ve Avusturya) arasında dördüncüsü keyfince yaşayamıyordu. Asla kavga etmeyen, bunun için hiçbir niyeti de olmayan bu sonuncu rakip, Yahudilerdi. Böylece Orta Avrupa'da günümüze kadar taşınan Yahudilik sorunu doğdu, bu mesele hâlâ da çözümlenmedi. Savary'ler bu noktaya özenle, derin tarafsızlıkla değiniyorlar. Alman kentlerinden söz ederken, Nürnberg, Augsburg, Frankfurt-am-Main gibi kentlerde ve diğer merkezlerde kalabalık Yahudi topluluk-

ları olduğunu belirtiyorlar, ama bu kişilerin kentlerin yakınındaki köylerde yaşamak zorunda bırakıldıklarını titizlikle betimliyorlardı. Yahudilerin sabahları kente girmelerine izin veriliyordu, ama akşam, bütün geceyi kapalı kalarak geçirmek zorunda oldukları getto-köylerine geri dönmek için kentten çıkmaları gerekiyordu. Rusya'da Yahudilerin durumu daha beterdi. 1742'de Çariçe Katerina, 1 Mart 1743'ten başlayarak Yahudilerin kovulmalarını isteyen kararnameyi çıkartmayı başardı. Polonya Krallığı'nda sakin bir yaşama ve ayrıcalıklara alışmış olan Yahudiler, bu krallık Avusturya, Prusya ve Rusya arasında paylaşılınca, eğer Rusya'ya bağlı topraklarda yaşıyorlarsa birdenbire evlerini ve topraklarını terk etmek zorunda kaldılar. Prusya ya da Avusturya'ya bağlı bölgelerde bulunanlar da getto-köylerin sınırları içine hapsedilip ikinci sınıf vatandaş gibi yaşamaya zorlandılar.

❐

Sık sık kendi kendime yanıtı kolay olmayan sorular sorarım: Örneğin, bu ya da şu ülkenin uygarlık düzeyi hakkındaki düşüncemi kendi kendime sıkça sorduğum olur. Yarı şaka, yarı ciddi, yanıtım şu olur, bu konudaki yargım okulların (düşünce, inceleme ve öğrenim özgürlüğünün derecesine bakarak), hastanelerin ve... söz konusu ülkedeki umumi helaların niteliğine bağlıdır. Eğer bu temel kuruluşların niteliği iyiyse, ülke hakkın-

daki karar olumludur; yok eğer aksine, bu hizmetlerin niteliği yetersizse, ülke hakkındaki karar olumsuzdur.

Bu ölçütü benimseyerek her zaman İsviçre'nin tarafını tutmuş, bu ülkeyi dünyanın en uygarlarından biri olarak kabul etmiştim. Genç Savary benim yargı ölçütlerimi kullanmamış ama, İsviçreliler hakkındaki düşünceleri Üçüncü Adam* filmindeki Orson Welles'inkilerden çok, kesinlikle benimkilere yakındı. "Halkının *la candeur, la fidélité et la bravoure* (saflığı, sadakati ve yiğitliği) ile böylesine tanınan İsviçre" diye yazıyordu genç Savary, "kentlerinin yabancı ülkelerle sürdürdüğü ticaretle de ünlüdür."

Ortaçağın sonlarına kadar İsviçre öylesine yoksul bir ülkeydi ki, yaşamını sürdürebilmek için kendi vatandaşlarını ücretli asker olarak değişik Avrupalı prensliklerine satmak zorundaydı. Bununla birlikte, İsviçreli paralı askerler bir kuralı zorla kabul ettirmişlerdi: Eğer İsviçreli bir paralı asker topluluğu bir prensin hizmetine girerse, başka hiçbir İsviçreli birincinin düşmanı olan bir prensin orduları arasında görev almayı kabul etmezdi. Bunun nedeni de hiçbir İsviçrelinin kendi ulusundan biriyle savaşmak zorunda kalmak istememesiydi. Başka bir kural da *pas d'argent pas de Suisses* (para yoksa İsviçreli de yok) idi: Başka bir deyişle İsviçreliler namuslu, verilen söze sadık, bekçi köpekleri gibi güvenilirdiler, ama yaradılışlarında paraya gösterdikleri saygı ve önem Cenovalıları bile aşıyordu. Bu nedenle bir gün öncesine kadar sadakatle hizmet ettikleri prensi para darlığına düşünce hiç tereddüte kapılmadan yüz üstü bırakabiliyorlardı.

Savary'ler zamanında İsviçre önemli ilerlemeler kaydetmişti ve artık ekmeğini kazanabilmek için paralı asker satmak zorunda olan yoksul ülke değildi. Kentleri, ticaret ve sanayilerini en zengin Alman kentleriyle eşit düzeye gelecek şekilde geliştirmişlerdi. Genç Savary Zürihlilere hayranlık duyuyordu: "Altın ve gümüşleri olmasa da, ülkelerini gerçek bir Peru'ya dönüştürmüşler, ama maden ocaklarında çalışmaya zorlanan sefil yerlilerin kanı pahasına kendi Peru'larından bunca zenginliği ülkelerine aktaran İspanyolların sertliğinden çok uzaklar." Zürih'te fabrika yok değildi, ama "Zürihlilerin başlıca uğraşı ticaretti, bu işe ilgi duyanlar, ticarete burun bükmeyen ve alt tabakadan kentlilerle aynı özeni göstererek çalışan kentin ileri gelenleriydi." Savary'nin hayranlıkla sözünü ettiği öbür İsviçre kentleri Basel, Saint-Gall, Cenevre ve Lüzern'di.[2] Bu kentlerde saat ve

---

* İkinci Dünya Savaşı sonrasında Graham Green'in sinema için yazdığı ve konusu işgal altındaki Viyana'da geçen polisiye yapıt. - çev. n.

2 Basel'de, yoğun bir kumaş, yün, ilaç, madeni eşya ve deri ticoretinin ötesinde, birçok kâğıt fabrikası, bir tür renkli bez, ucuz şapka ile çiçek ve dal desenli ipek kurdele fabrikaları da yer alıyordu. Matbaacılık da çok gelişmişti ve Basel'de eski Yunan-

müzik kutusu gibi[3] madeni ve mekanik diğer ürünlerden başka her türlü kumaş, çuha ve bez de üretiliyordu.

Becerikli İsviçreliler kırsal alanlardan da ihracatı besleyen değerli ürünler elde etmeyi biliyorlardı. Böylece İsviçreliler, ilaç yapımında kullanılan bitkiler, peynirler ve topçu birliklerinde olduğu kadar süvari birliklerinde de kullanılan güçlü atlar yetiştirip dış ülkelere satıyorlardı. Bu atlar öylesine değerliydi ki, Fransa, savaş zamanında on bin baştan fazla hayvan satın almıştı.

Savary'lerin çizdiği İsviçre görünümü günümüz okuyucusu üzerinde ilginç bir etki bırakabilir: Eksik olan bir şey hissi, bizim kuşaklarımız için İsviçre ile aynı anlamı taşıyan ve İsviçreli görünümünü bütünleyen bir şeyin eksikliği. Çukulatadan söz ediyorum. Çukulatasız İsviçre, İsviçre'ye benzemez. Bununla birlikte, Savary'ler döneminin gerçeği buydu. Kakao İspanyollar tarafından Amerika kıtasında keşfedilmişti, orada hamur işlerinde ya da bir içecek hazırlamak için kullanılıyordu. Avrupalıların hepsi bu egzotik ürünü beğenip değer vermemişti; İtalyan Gerolamo Benzoni 1572 yılında, çukulata "insanlar için hazırlanmış bir içecekten çok domuzlara uygun bir içeceğe benziyor" diye yazıyordu. Oysa İspanyollar daha farklı düşüncedeydiler, kısa sürede büyük çukulata tüketicisi oldular.

1580'lere doğru yeni ürün önce İspanya'dan İtalya'ya ve sonra da Fransa'ya yayıldı ve tüketimi hızla arttı. Özellikle İspanyolların yaptığı gibi kakaoya birçok garip madde karıştırmayı kabul etmedikleri, sadece vanilya katmakla yetindikleri için Fransızlar kısa sürede Avrupa'nın en iyi çukula-

---

ca ve doğu dilleri dahil, her dilde basım yapmak için matbaa harfleri dökülüyordu. Ticaret ve fabrikalar sayesinde zenginleşen diğer kentler Saint-Gall, fabrikaları, saat dışsatımı ve kitap basımıyla tanınan Cenevre ve kenevir, keten, pamuklu kumaş ve dimi üreten Lüzern. Pamuk eğirme atölyeleri de çok sayıdaydı. Lüzern'in bir üstünlüğü de S. Gottard'ı aşarak İtalya ile yapılan ticaretin büyük bölümünün bu kentten geçmesiydi. İtalya'dan gelen mallar Gottard üzerinden Alpleri yük hayvanlarının sırtında geçiyordu: Lüzern'e ulaşınca mavnalara yükleniyor ve gölden, sonra da Reuss Irmağı üzerinden Ren'e kadar taşınıyor, Ren yoluyla da Okyanus'a varıyordu.

3 İsviçre kentlerinin soyluları vardı ama, bu terimin diğer Avrupa kentlerinde taşıdığı anlamda soylu değillerdi. İsviçre derebeylik sistemini bilmiyordu. Tek istisnayı Lozan oluşturuyordu, Fransız kültürel alanına dahil olduğu için kalabalık bir soylu sınıfına ve canlı bir bilgin çevresine sahipti. Savary'ye göre Lozan'daki soylu sınıf tıpkı Fransa'daki gibi ticareti bir soylu kişi için aşağılayıcı bir etkinlik olarak görülüyordu, bu nedenle de *dérogeance*'ın sert kuralı uygulanıyordu: Yani, eğer bir soylu ticaretle ilgilenecek olursa soyluluk sıfatı ve ayrıcalıklarını yitiriyordu. Savary'nin bu doğrulaması açıktı ve kuşkuya yer bırakmıyordu, ama bu konu hakkında sorular sorduğum Prof. Jean François Bergier'nin bildirdiğine göre işler bu kadar basit değildi ve Savary'nin Lozan soyluları konusundaki doğrulaması pek kabul edilir gibi değildi.

tacıları arasında yer aldılar. Yine de çukulata imalathaneleri sınırlı boyutlarda kaldı, üretim de tümüyle elde yapılıyordu. 1840 yılına doğru Marsilya'da 30 çukulata imalathanesi bulunuyordu. Burada çalışanların sayısı 60'tı ve kilosu 5 Franktan yaklaşık 25.000 kg çukulata üretiliyordu. İlk çukulata imalathaneleri Fransız İsviçre'sinde ve tam olarak da Vevey'de belirdi. 18. yüzyılın sonlarına doğru, 1792'de Grisons kantonundan iki erkek kardeş, de Josty'ler, Bern'de bir çukulata dükkânı açtılar. Günümüzün en sağlam ve en tatlı sanayilerinden biri bu alçakgönüllü kökenlerden doğdu.

Savary'ler —baba ve oğul— yapıtlarının pek çok yerinde İtalyanlara saygı gösteriyorlar; bu kayda değer bir olay, çünkü Fransa'da o dönemde İtalyanlara, bilhassa da Cenovalılara yabani bir nefret besleyen o büyüklük hastası Güneş Kral'ın sarayında kötü gözle bakılıyordu. Darda olduğu için Cenovalılardan sürekli borç para istemek zorunda kalan İspanya Kralı II. Felipe de zaten onlara özel bir nefret beslerdi. 1550-1650 arasında Cenovalılar Avrupa finans piyasasına egemen olmuşlardı ve II. Felipe'nin devamlı iflas halinde olmasından yararlanarak onu kaz gibi yolmuşlardı. Bir *self-control* üstadı olan kralın bunu sessiz ama derin bir kinle geri ödemesinde şaşılacak bir taraf yoktu. Oysa o tarife sığmayan Güneş Kral ağır sözler sarfetme fırsatını kaçırmıyor ve elçisi de kralının "Cenovalılarla barış yapmak istemediğini, hepsinin ölmesini dilediğini ve bütün gücüyle o kentin artık nerede bulunduğunu unutmak istediğini" aktarıyordu.[4]

Savary'lerin sayfalarından yükselen nağmeler farklı tınıdaydı. Baba Savary'ye göre "İtalyanlar ticaret yaparken kibar ve dürüsttürler ve birlikte iş yaptıkları insanları pohpohlamaktan, onlara karşı iyi davranmaktan kaçınmazlar... Onların rüşvet diye adlandırdığı, büyük değer taşımayan armağanları öyle bir incelikle sunarlar ki insanın kendini borçlu hissetmemesi zordur. İkincisi, İtalyanlar işlerini öyle iyi yürütmesini bilirler ki anaparaları bir gün bile hareketsiz kalmaz... Eğer bir mal satarlar ve gereken zamanda kendilerine ödeme yapılmazsa, borcun vadesini üç ay uzatırlar ve piyasadaki en yüksek faizi yüklerler... Şayet ödeme için yeni bir süre istenirse yalnızca anaparaya değil, faize de faiz uygularlar, öyle ki dördüncü bir kez erteleme talep edilirse, müşteriye faizler üzerindeki faizlerin faizlerini de eklerler."

İkinci Savary'ye göre, İtalyanlar bir mukaveleye özel koşullar koydukları zaman genellikle ilgili belgelerde iki anlamlı sözcüklere, birkaç manaya çekilebilen terimlere de başvururlardı, "böylece gerektiğinde metni

4 Ne yazık ki Güneş Kral tehditlerle yetinmedi, uygulamaya geçti ve 1684'te güçlü bir Fransız deniz birliği Cenova kentini vahşice topa tuttu.

kendi çıkarlarına uygun olarak yorumlayabilirler." Benzer bir uygulamayı bekleneceği gibi kınayacak yerde, Savary'nin bunu İtalyanların ticari işlerdeki üstün yeteneklerinin bir örneği olarak belirtmesi ilginçtir. Bununla birlikte, Savary'ye göre İtalyanlar arasında Cenovalılar ticari becerikliklerivle parlıyorlardı. Cenovalılar öylesine benzersiz bir girişimcilik ruhuna sahiptiler ki, daha önce de değindiğim gibi, Savary şöyle yazmıştı: "Eğer dünyanın herhangi bir yerinde para kazanma olanağının belirdiği görülürse, orada bir Cenovalı bulunacağından emin olabilirsiniz."

Aşağı yukarı 1620-1680 arasında geçen üzücü dönemde, İtalya fabrikalarının yıkılışına, pek çok pazarın kaybına tanık oldu, başka ülkelerin, özellikle de İngiltere ve Hollanda'nın kendisini geçtiğini gördü. Bununla birlikte 18. yüzyılın ortasında ekonomik alanda hâlâ saygı duyulan bir ülke olarak kabul ediliyordu. Büyük çapta, yarı mamul ve çok önemli bir mal olan en iyi kalite ipek ibrişim üretiyordu ve maliye alanında, yüksek oranda, çok ileri bilgiye sahip teknisyeni vardı. Jacques Savary de Bruslons'un hazırladığı *Sözlük* bu konuda kuşkuya yer bırakmıyor. Ancak 19. yüzyılda önce İngiltere ve Fransa'da, sonra da Almanya'da sanayi devrimi gerçekleşince, Avrupa'nın ekonomik çerçevesinde İtalya sonuncu oldu. Bundan sonra da gittikçe önem kazanan kömür ortaya çıkarken, İtalyanlar kendi içlerinde birleşmenin doğurduğu siyasal sorunlarla ilgilendiler.

❐

1927 yılında Fransız tarihçi Henri Hauser, baba Savary hakkındaki yetkin yazısını şu sözlerle bitiriyordu: "Ekonomik olayları özenle gözlemler; Fransa'da ve daha uzak ülkelerde meydana gelen olaylar konusunda bilgi vermeye çalışır, sürekli mektuplaşır, anılara başvurur, dosyalar hazırlar. Ticaretten yetişmiş, ama aynı zamanda mahkeme usullerine de aşina olan Savary, büyük bölümü Fransız ticaret yasasına geçen kararların yazarlarından biri oldu. Ayrıca Fransız ticaretinin son derece dürüst çalışma alışkanlığı ve bu konuda ün kazanmasına yardımcı oldu. Vatandaşlarının ufkunu genişletmeye ve onlara büyük girişimlerin zevkini aşılamaya çalıştı. Bu tüccar, Colbert'in en mükemmel yardımcılarından biri oldu."[5]

1988'de ABD'de Merriam-Webster Yayınevi *Webster's New Biographical Dictionary*'yi yayımladı. Kapağında bu yapıtı överken şöyle deniliyordu: "Bir tek ciltte yaşam öyküleriyle ilgili olarak sunulan en büyük bilgi koleksiyonu. Tek ve yetkin bu başvuru kitabının yeni baskısı, dünyanın dört bir yanından, kadın ve erkek, vefat etmiş 30.000'i aşkın kişi hakkında temel bilgiler vermektedir."

---

5 H. Hauser, *Les débuts du capitalisme*, Paris, 1927.

Ne var ki, Savary bölümünde iki Jacques Savary'nin hiçbiri anımsanmamış. Oysa Napoléon birinci konsülken (1800) onun gizli servis başkanı olan Rovigo Dükü Amme Jean-Marie René Savary (1774-1833) belirtilmiş. Bu kişi Enghien Dükü'nün kaçırılmasını düzenlemiş ve idam edilmesiyle ilgilenmiştir (1804). 1810-14 yılları arasında Napoléon'un içişleri bakanı olmuş, Iena (1806) ve Ostroteka (1807) savaş alanlarında binlerce genci ölüme sürüklemiştir. Ve bu da çağımızın bir lekesi.

İKİNCİ KİTAP

ALLEGRO
MA NON TROPPO
(YA DA MİZAH, AMA KARARINDA)

BAŞLARKEN

Yaşam ciddi, genellikle acıklı, bazen de gülünçtür. İlkçağda Yunanlılar yaşamın trajik anlamını derinlemesine gözlemliyorlar ve işliyorlardı. Genellikle işin daha çok pratik yanını düşünen Romalılar, ortada bir trajedi görmüyorlar, ama yaşamın ciddi olduğunu kabul ediyorlardı. Sonuç olarak da insanın nitelikleri arasında *gravitas*'a (ciddiyet) özellikle önem veriyorlar ve *levitas*'ı (hafiflik) pek hesaba katmıyorlardı.

Her ne ise, trajik olanı anlamak ve tanımlamak güç değildir ve eğer adamın birinin aklına eser de trajik bir figür gibi görünmeye kalkarsa, Tabiat Ana ona bu görevi vermemiş de olsa, başarılı olması hiç de zor değildir. Ciddiyet de anlaşılması, tanımlanması ve bazı durumlarda da uygulanması oldukça kolay bir niteliktir. Asıl tanımlaması güç olan, üstelik algılanması ve beğenilmesi de herkese vergi olmayan, gülünç olandır. Ve gülünç olanı kavrama, beğenme ve ifade etme anlamına gelen mizah insanlarda oldukça seyrek görülen bir niteliktir.

Şunu da açıkça belirtelim: Kaba, basit, bayağı, önceden hazırlanıp kotarılmış şakalar çok kişinin anlayabileceği düzeydedir, ama gerçek mizah değildir. Bu, mizahın kılık değiştirmiş halidir. Mizah, mizaçla yakından bağlantılıdır; ruh dengesi ve beden erinci temeli üzerine sağlamca oturmuş, ince, hassas ve mutlu bir zihin yeteneğiyle ilgilidir. Sayısız yazar, filozof, epistemolog, dilbilimci mizahı tanımlamayı ve açıklamayı tekrar tekrar denemiştir. Ama, mizahın tanımlamasını yapmak, olanaksız demeyelim, güç bir şeydir. Şurası da bir gerçek ki, eğer mizahi bir yanıt, dinleyen tarafından gerektiği şekilde algılanmamışsa, açıklamaya çalışmak gereksizdir, hatta tepki yaratır.

Açıkça mizah, gerçeğin gülünç yanını ortaya çıkaran, betimleyen, zeki, ince ve hassas yetenektir. Hatta bundan da ileridir. Her şeyden önce, Devoto ile Oli'nin yazdıkları gibi, mizah düşmanca bir durum değil, derin ve genellikle hoşgörülü, insancıl bir içtenlik içermelidir. Ayrıca mizah, ifade edilebileceği anın ve yerin içgüdüsel olarak doğru algılanmasını da

gerektirir. Ölüm döşeğindeki bir insanın başucunda insan hayatının geçiciliğinden söz etmek mizah değildir. Öte yandan, kendisini giyotin sehpasına götüren basamakları çıkarken, ayağı basamaklardan birinde sürçen şu Fransız soylusu gardiyanlara dönerek, "Ayak sürçmesinin uğursuzluk getirdiğini söylerler," diye haykırmıştı, bu soylu kişi gerçekten de başının bağışlanmasını hak ediyordu.

Mizah, içinde yer aldığı sözlü ifadenin titiz ve çok özel seçimiyle öylesine sıkı bağlantılıdır ki, bir dilden öbürüne çevrilmesi güçtür. Şunu da belirtmek gerekir ki, içinde yer aldığı, üretildiği kültürün nitelikleriyle öylesine derinden etkilenmiştir ki, farklı bir kültürel çevreye aktarılınca genellikle anlaşılmaz bir hal alır.

Mizah alaydan farklıdır. Alay edildiği zaman insan başkalarına güler. Mizah söz konusu olduğunda, insan başkalarıyla birlikte güler. Alay gerilim ve çatışmalar doğurur. Mizah, ölçüsünde ve doğru zamanda kullanılırsa (eğer ölçüsünde ve doğru zamanda kullanılmazsa zaten mizah olmaz) gerilimleri ortadan kaldırmak, son derece üzücü durumları çözmek, insan ilişkilerini ve bağıntılarını kolaylaştırmak için mükemmel ilaçtır.

Kesin kanım şudur ki ne zaman mizah yapma fırsatı karşımıza çıkarsa bu fırsatın kaçmamasına çalışmak toplumsal bir görevdir. Bu önemsiz, beylik düşüncenin sonucu olarak birbirini izleyen iki deneme ortaya çıktı. Bu denemeler yıllar önce (biri 1973, öbürü de 1976'da) İngilizce ve yalnızca dostlar için kısıtlı sayıda yayımlandı. Oysa bu iki deneme beklenmedik bir başarı elde etti ve bu arada bazı kişiler, arkadaşları ve tanıdıkları aracılığıyla bu denemeden edinmeye çalıştılar. Daha da girişimci olan başkaları, şu ya da bu şekilde gizlice elden ele dolaşan fotokopi ya da sadece elyazması nüshalar hazırladılar. Olay öyle boyutlara ulaştı ki yayıncı il Mulino ile bu satırların yazarı, sonunda resmen herkesin satın alabileceği bir baskı hazırlamaya karar verdiler. Burada sunulan bu baskıda yarı gizli diyebileceğimiz ilk nüshadakine oranla bazı temel düzeltmeler yapıldı.

Bu resmi baskı nedeniyle iki açıklama yapmayı bir görev sayıyorum. Karabiberle ilgili denemede okuyucu alaycı birkaç nükteyi kolayca yakalayacaktır. Ama burada, mizahtan fazla uzaklaşmayan —en azından ben böyle olmasını diliyorum— saf, art niyet taşımayan bir alaydan söz etmeme izin verileceğini umut ediyorum.

İnsanların aptallığıyla ilgili denemeye gelince, o, 18. yüzyıl bilginlerinin ne eksik, ne fazla "nükteli bir buluş" diye adlandıracakları türde. Denemenin özel yaşamımla hiçbir bağlantısı yok. İnsanlarla olan ilişkilerimde, fevkalade talihli bir insan gibi, temas kurduğum çoğu kişinin genellikle yüce gönüllü, iyi ve akıllı olduklarını eğer itiraf etmezsem, şu sa-

ate kadar yaşamıma yön veren kadere fazlaca nankörlük etmiş olurum. Ümit ederim ki bu sayfaları okurken insanlar o aptalın ben olduğuma kanaat getirmezler.

ORTAÇAĞIN EKONOMİK GELİŞİMİNDE BAHARATIN (ÖZELLİKLE DE KARABİBERİN) ROLÜ

1.

Yüzyıllar önce Avrupa'nın yaşadığı en büyük felakatlerden biri Roma İmparatorluğu'nun çöküşüydü. O dönemlerde, insanlarla ilgili olaylarda genellikle görüldüğü gibi, çok kişi işin önemini ayrımsamadı. Vandallar

kente saldırdıkları zaman Kartacalıların büyük bölümü anfitiyatroda zevk içinde oyunları seyrediyorlardı, barbarlar kentin kapılarına ulaştıklarında Kölnlü soylular ziyafet sofrasındaydılar. Oysa, başkaları olayların önemini pekala kavramışlardı: 410 yılının yazında Alaric komutasındaki Gotlar ordusu Roma'yı talan ederken, Aziz Gerolamo —o dönemde Beytüllahm'da yaşıyordu ve henüz aziz olmamıştı— "dünyanın en parlak ışığı söndü" diye yazmış, derin bir kaygı ve titreyen bacaklarıyla şunları da ekleyecek gücü bulmuştu: "Eğer Roma da batarsa, sönüp giderse, geriye güvenebileceğimiz ne kalır?"

Birkaç istisna[1] dışında, çağdaş tarihçiler Roma İmparatorluğu'nun yıkılışının yarattığı tarihsel sonuç konusunda anlaşmakta, ama çöküşün nedenleri hakkında fikir ayrılığına düşmektedirler.

Bazıları Hıristiyanları, bazıları paganların yozlaşmasını, bazıları bürokratik refah devletinin doğuşunu ve kendini kabul ettirişini, başkaları tarımın gerilemesini ve latifundialarn yayılışını, bazıları verimliliğin aza-

1 İstisnalar arasında, Roma İmparatorluğu'nun yıkılışında, insanlığı paganlıktan korumak için Tanrının tam zamanında müdahale ettiğini kabul eden Hıristiyan yazarlar yer alır. Yakın zamanlarda, bir İngiliz iktisat tarihçisi, kuşkusuz günümüzde İngiltere'de baskın olan ağır vergilendirme sisteminin etkisiyle, Roma'nın çöküşünü "milyonlarca Avrupalıyı dayanılmaz vergiler ödemekten kurtaran" tanrısal bir olay diye yorumlamıştı.

lışını, başkaları köylü sınıfının yükselişini suçlar. Amerikalı bir toplumbilimci yakın zamanlarda sorunu yeniden tartışmaya açtı, ileri sürdüğü parlak ve ilginç sava göre Roma, soylu sınıfın yavaş yavaş kurşunla zehirlenmesi yüzünden çökmüştü.

Kurşun, eğer günde 1 mg'dan daha yüksek dozda alınırsa kabızlığa, iştahsızlığa, el ve ayakların felcine neden olur ve ölüme kadar götürebilir. Bundan başka erkeklerde kısırlığa, kadınlarda da düşüklere neden olabilir. Hep bu ünlü toplumbilimciye göre, Romalılar, özellikle de soylular, tehlike eşiğinin çok üstündeki ölçüde kurşun yutuyorlardı. Yaşlı Plinius bile yiyeceklerin pişirilmesi için "tunç değil kurşun kapların kullanılması" gerektiğini salık veriyor, ayrıca kurşun, su borularının, kavanozların, kozmetiklerin, ilaçların ve boyaların üretiminde de kullanılıyordu. Şunu da eklemek gerekir ki, Romalılar, şarabı daha iyi saklayabilmek ve tatlılaştırmak için, içi kurşun kaplı kaplarda kaynatılmış ve süzülmüş mayalanmamış üzüm suyunu şaraba katıyorlardı. Böyle yaparak, Romalılar şarabı mikroplardan arındırırken "kendi kendilerini de kısırlaştırdıklarının farkında değillerdi."

Amerikalı toplumbilimciye göre, Roma soylu sınıfındaki "yüksek ölüm oranı ile düşük doğum oranı" kurşun zehirlenmesi olayını kesin kes açıklamaktadır. Öyle ki, birkaç kuşak sonra "soyluların eziyetsiz ölümü," düşünce ve kültür alanındaki birçok söz sahibi kişinin yitip gitmesine neden olmuştu. Kurşundan zehirlenmenin özellikle yoğun ve yaygın olduğu bir kent de Doğu Roma İmparatorluğu'nun İtalya'daki yönetim merkezi olan Ravenna idi. Bunun aksini kanıtlamak olanaksızdı. Sidonio Apollinare'ye göre, Ravenna'da "duvarlar yıkılıyor, sular durgunlaşıyor, kuleler terk ediliyor, gemiler kuma gömülüyor, hırsızlar uyumuyor, nöbetçiler uyuyordu."

Kurşundan zehirlenen ve böylece kabız olan, kısırlaşan ve "soyluların eziyetsiz ölümü"nden etkilenen Romalılar artık barbarlara karşı koyacak durumda değillerdi. Bunu derin ve genel bir yıkım izledi. 4. yüzyılın sonlarına doğru Milano piskoposu Ambrogio yalnızca "*semirutarum urbium cadavera*" (kentin gediklerinde cesetler) görüyordu. Commodiano dehşet içinde, "*vastantur patriae, prosternitur civitas omnis*" (ülke yakılıp yıkılmış, tüm kentsoylular yok olmuş) diye yazıyordu. Adı bilinmeyen bir ozan ise "*omnia in finem precipitata ruunt*" (her şey/hepsi telaşla sona/ölüme koşuyordu) diye yakınıyordu. Rufino acı içinde: "Yazmak insanın içine nasıl siner? Eğer düşman silahlarıyla çevriliyse ve çevrede de yalnızca yakılıp yıkılmış kentler ve alanlar görüyorsa..." diye içini döküyordu.

❐

2.

İlk yüzyılları İngiliz dilinde "karanlık çağlar" diye adlandırılan ortaçağ böyle başladı. Kısa bir süre önce bir araştırmacı, bu dönemin "barbarlar için o kadar da karanlık olmadığına" işaret ediyordu. Bizler "barbar" olmadığımıza göre, ortaçağın ilk yılları bizim için karanlık bir dönemdir. Karanlıkta ilginç şeyler meydana gelir. Ortaçağ başındaki karanlıkta, insanlar savaşanlar, dua edenler, çalışanlar ve bu nedenle de köle olarak kabul edilenler olmak üzere sınıflara ayrılırlardı. VI. Philippe'in sırdaşı olan Philippe de Vitry olayı şöyle açıklar: "Tehdit eden felaketlerden kurtulmak için insanlar üç bölüme ayrılmıştır. Bir bölümü Tanrı'ya dua etmek görevini üstlenmiştir. İkinciler ticaret ve tarıma yönelmişlerdir. Ve son olarak da, yukarıda sözü edilen iki bölümü haksızlıklardan ve saldırılardan korumak için derebeyleri yaratılmıştır." Ama, Philippe de Vitry'nin açıklaması hem taraflı, hem de ciddi değil. Derebeylerinin "öbür iki toplumsal bölümü haksızlıklardan ve saldırılardan korumak" gibi en ufak bir düşünceleri bile yoktu. Aksine, haksızlığa haksızlık, saldırıya saldırı eklemek için ellerinden geleni yapıyorlardı. Geliştirdikleri tek tutkuları vardı, o da vurmak, dövmek, yaralamaktı. Bu mümkün olmadığı zaman da, kanlı turnuvalar ya da daha az kanlı olmayan av partilerinde rahatlıyorlardı. Genel olarak Avrupa'da suiistimal ve şiddetin yayılmasına yardımcı oldular.

Bu da yetmiyormuş gibi, savaşa alışkın ve tehditkâr yabancı halklar da dışarıdan şiddet üstüne şiddet, soygun üstüne soygun ekliyorlardı. Müslümanlar güneyden, Macarlar doğudan, İskandinavlar da kuzeyden sıkıştırıyorlardı. Belki de bu sonuncular (İskandinavlar) en beteriydiler. Nasıl ve neden böyle serbestçe kanlı akınlar düzenledikleri ve hangi nedenlerle Avrupa'yı böylesine uzun bir süre yağmaladıkları bilinmemektedir. Kuşkusuz üstün bir deniz teknolojisine[2] sahiptiler ve her zamanki gibi amaçları da soygunculuktu. Ama, bir şey daha var. Yakınlarda çıkan bir Norveç yayını "savaşçı İskandinav toplumunda kadınların rolünün" büyük önem taşıdığını doğrulamaktadır. "Küstah ve iri yarı olan Viking kadınları gerektiğinde tehlikeli biçimde sadakatsiz olmayı da biliyorlardı ve asla baş eğmezlerdi."

Böylesine korkunç kadınların kocalarının da uzun süre boyunca uzak

---

2 Her ne kadar ilkel olsa da, Vikingler bazı alanlarda biraz gelişmişti. Amerikalı bir antrolopog bazı ilkel halkların toplumsal-kültürel gelişmesinin *rotated factor index*'ini hesaplamayı başardı. *Rototed factor index* Vikingler için 1,60 iken, Aztekler için 1,73, Hotantolar için 0,99, Mafululer için 0,89 Buşmanlar için 0,44 ve Eskimolar için 0,28'dir. *Rotated factor index* iyi bir şey de olsa, bunu ancak onu tasarlamış olan Amerikalı antropolog bilir.

diyarlarda kalmayı yeğlemelerine şaşmamak gerekir. Dahası, Viking erkekleri güneyde evdeki çetin sorunları unutma fırsatını da zevkle buluyorlardı. 865'te *Annales de Saint-Bertin*'de belirtildiğine göre beslenmeye düşkün bir *Nortmanni* topluluğu "*ex se circiter ducentes Parisyus mittunt ubi quod quaesiverunt vinum*" (şarap bulmak üzere yaklaşık ikiyüz erkeğin oluşturduğu bir müfrezeyi Paris'e gönderdi).

O dönemin saplantı halini alan şiddet olayları ile bunaltıcı ve üzücü yaşam koşulları, ölüm oranlarının çok yüksek düzeylere çıkmasına neden olmuştu. Eğer toplumun yaşamını sürdürmesi isteniyorsa, yüksek bir ölüm oranına karşılık besbelli ki doğum oranının da o kadar yüksek olması gerekmektedir. Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra Avrupalılar Allahtan kendilerini kurşunla kısırlaştırmak gibi o kötü alışkanlıktan vazgeçtiler. Bu da iyi oldu. Ama, bu zaman içinde, Doğu ile yapılan ticaret gittikçe daha da durgunlaşıyordu, bunun sonucunda da, Doğu'dan gelen karabiber Batı'da gitgide seyrek bulunan, pahalı bir mal haline geldi. Belçikalı büyük tarihçi Henry Pirenne ve okulu, Hıristiyanlık döneminin 7. ve 8. yüzyıllarında Müslümanların ilerleyişinin, zaten sallanmakta olan Doğu ile Batı arasındaki ticaret ilişkilerine son darbeyi indirdiğini ispatlamak için özenli, titiz araştırmalar yaptılar; bu darbe sonucunda karabiber Batı'da hiç olmadığı kadar ender bulunur hale gelmişti.

3.

Karabiber, bilindiği, güçlü bir afrodizyaktır. Karabiberden yoksun kalınca, Avrupalılar yerel derebeylerin, İskandinav savaşçıların, Macar istilacıların ve Arap korsanların yol açtığı insan ölümlerini dengelemeyi çok güç başardılar. Nüfus azaldı, kentler tenhalaştı, buna karşılık ormanlar ve bataklıklar her zamankinden fazla yer kapladı. Bu dünyada daha iyi bir yaşama dair her türlü umudu yitiren insanlar, umutlarını öbür dünyadaki hayata yönelttiler ve Ahretteki ödül düşüncesi yeryüzündeki karabiber yokluğuna katlanmalarına yardımcı oldu.

Yalnızca budalalar geleceğe iyimserlikle bakabiliyordu. Bilginler bundan büyük korku duyuyor, pek çoğu kaba ve kanlı bir âlemden kaçmak için manastırların huzur verici ortamına sığınıyordu. Peygamberlerin önceden bildirdikleri gibi artık yalnızca Mahşer'in korkunç atlılarının belirmesi eksikti. Herkes bu olayın 31 Aralık 999 geceyarısı meydana geleceğine inanmış ve boyun eğmişti. O korkulan günün 23.30'undan başlayarak birbiri ardına analar evlatlarını bağırlarına basmış, aşıklar da son bir dokunaklı aşk kucaklaşmasıyla öpüşmüşlerdi. Kaçınılmaz ve korkulan geceyarısı tam zamanında geldi ama —herkesin şaşkınlığı arasında— Mah-

şer'in atlıları görünmediler. Atlıların buluşmaya gelmeyişleri Avrupa tarihinin dönüm noktasını belirledi.

4.

Yeni binyıl haklı olarak Batı Avrupa'nın binyılı olarak kabul edilebilir. Bu yeni döneme özgürlüğünü verme onuru o devrin önemli iki kişisine aittir: Bremen Piskoposu ile Münzevi Pierre. Bu ikisi sonuçta Avrupa emperyalizminin kurucuları olmuşlardır. Bremen Piskoposunun bala ve av etine zaafi vardı. Oysa Pierre acılı yiyecekleri yeğlerdi. İkisinin de yaptığı, gerçekte, çok basitti. Beğendikleri spor karşılıklı olarak birbirlerini öldürmek olan şiddet yanlısı insanların çevrelediği piskopos ile keşiş, katalizör rolü oynadılar, Avrupalıları, şiddetlerini Avrupalılar yerine Avrupalı olmayanlar üzerinde uygulamaya yönelttiler. Alman olan piskopos diplomatik dile başvurmadan, açık konuştu ve 1108'de şöyle gürledi: "Slavlar iğrenç insanlardır, toprakları da bal, tahıl, av eti dolu. Genç şövalyeler, Doğu'ya yönelin." Böylece korkunç piskopos bal, tahıl ve av etinin oluşturduğu yemle pek çok hevesli ve kafasının tası çabuk atan genç Almanı itekleyip *Drang nach Osten*'ı başlatmış oldu. Bunun sonucunda Elbe Irmağı'nın

ötesindeki topraklar Almanlar tarafından işgal edildi. Ve neticede Prusya Devleti doğdu.

Keşiş Fransızdı. Guillaume de Tyr'in yazdığı gibi "Pierre Fransa Krallığı'ndaki Amiens Piskoposluğu'nda doğdu. Ufak tefek, cılızdı, pek de sağlıklı değildi, ama kocaman bir kalbi vardı." Gilbert de Nogent'a göre, Pierre "çok az ekmek yer, yalnızca balık ve şarapla beslenirdi." Böylece kolesterol sorunu da yoktu. Kimsenin bundan söz etmemesine karşın, biberli yiyeceklere karşı bir zaafi vardı. Eğer yalnızca balık ve şarap tüketiyorsa bunun nedeni zengin bir başpapaz değil, yoksul bir keşiş oluşuydu, demek ki, kaçakçılar tarafından gizli yollardan Batı'ya getirilen ve çok yüksek fiyatla satılan karabiberi satın alamazdı. Tek başına, karanlık ormanın sessiz ulu ağaçlarının çevrelediği keşiş kulübesinde, Pierre sessizce azap çekiyor ve sade yemeklerine katacağı bir parça karabiber için Tanrıya sürekli dua ediyordu. Ama Tanrı, bir çimdik karabiberin bile Pierre'in tinsel yaşamını tehlikeye atacağını biliyordu ve bunun için de karabiber yerine ona yağmur ve kar ve yıldırımlar yolluyordu.[3] Bu olay Tanrı açısından makul ve doğru sayılsa da olağandışı bir insan olan Pierre için böyle değildi. Keşiş kulübesinde, tek başına, duaları bir türlü kabul edilmeyen Pierre ya-

---

3 Francis Galton, *Statistical Inquiries into the Efficacy of Prayer* adlı ünlü yazısında Pierre'in dualarının olumsuz sonucuna dair hiçbir anıştırmada bulunmuyor.

vaş yavaş bir tasarı hazırladı: Kutsal Toprakları Müslüman baskısından kurtaracak, aynı zamanda da Doğu ile iletişim yollarını yeniden açacak ve böylece de karabiberin düzenli şekilde Avrupa'ya ulaşmasına olanak sağlayacak bir Haçlı seferi düzenlemek. Tek bir vuruşla, hem gelecekte Cennette elde edeceği tatlı ödül, hem de yeryüzünde biberli bir ödül güvencesi elde edecekti. Girişimin başarısına gelince, kuşkuya yer yoktu: Ulu Tanrı, Pierre'in gizli özlemini bilse bile, Müslümanları ortadan kaldıracak ve Kutsal Toprakları kurtaracak bir girişimi yardımından nasıl yoksun bırakabilirdi?

Bu düşüncenin bir insanı nasıl değiştirebileceği inanılır gibi değildi. Münzevi Pierre, o sessiz, yalnız yaşayan Pierre, karanlık ormanın sessiz ve ulu ağaçlarını terk etti, kulübeden kulübeye, köyden köye, şatodan şatoya dolaştı, karşı konulmaz bir dille ruhları ve yürekleri alevlendirdi. "O büyük bir konuşmacıydı" diye yazmıştı Guillaume de Tyr hayranlıkla. Ama, başarısının onuru yalnız kendisine değil, bir dizi toplumsal, kültürel etmene de mal edilmektedir.

5.

İnsan göçlerinin her biçiminde, çekiş ve itiş güçleri de vardır. Karabiber kuşkusuz çekiş gücüydü; şarap da itiş gücü. Fransız Rutebeuf, şarabın bol bol tüketildiği bir gecenin sonunda, derebeylerinin Haçlı Seferi için çoşku dolu olduklarını, savaşta gösterecekleri yiğitlik ve zaferle ilgili yüksek sesle düşler kurduklarını nakleder. Rutebeuf bunu 13. yüzyılda yazıyordu, ama tanıklığıyla ifade ettiği duygular, geriye, Pierre'e ve onun yandaşlarına da uzanabilirdi. Gilbert de Nogent'ın da belirttiği gibi, Pierre "balık ve şarapla besleniyordu." Belki de yandaşları balık sevmiyorlardı, ama şaraba gelince kuşkusuz buna itirazları yoktu.

Dönemin ekonomik ve toplumsal koşulları Pierre'in tasarısını kolaylaştırıyordu. Kilisenin yüksek görevlileri de her zaman zorba ve kanlı tutumlarından dolayı derebeylerini kınamışlardı. Oysa şimdi Pierre bu kişilere Kilise'nin kınamaları yerine övgülerini kazanarak yakınlarına meydan okuma olanağını sağlıyordu. Soylu sınıfın, yürürlükteki katı, sarsılmaz derebeylik yasalarına göre veraset hakları ellerinden alınmış genç bireyleri, Pierre'in tasarılarında, Doğu'da mal, mülk edinme ve aynı zamanda da Tanrı katında saygınlık kazanma olanağını görüyorlardı. Halk tabakasına gelince, onlar da bu olayda yaşam biçimlerini değiştirebilme olanağını sezinliyorlardı: Sefil yaşamlarını noktalayacak, Tanrı'nın da onayı ve kutsamasıyla Doğu hazinelerinin yağmalanmasına katılacaklardı.

6.

Sanayi devriminden önce, ulaşım ve ileşitim yavaş ve güçtü. Romalılar döneminde de bu işler böyleydi, ama insanların emrinde yollar ve köprüler vardı. İmparatorluğun çöküşünden sonra, yollar harap oldu, köprüler yıkıldı, böylece de ulaşım ve iletişim daha zorlu, daha yavaş hale geldi. İnsanlar mümkün olan yerde, su yollarını kullanmaya başladılar. Pierre döneminde, Akdeniz neredeyse tümüyle Müslüman korsanların elindeydi. Pierre ve yoldaşları da Müslümanlarla karşılaşıp çarpışmak istiyorlardı ama, açık denizde değil. Derebeyleri at sırtında savaşırken yürekliydiler, ama onları deniz tuttuğunda aynı şey söylenemezdi. İnsanı deniz tuttuğu zaman, arzulayacağı en son şey bir Müslüman korsanla karşılaşmaktır. Böylece de Haçlıların çoğunluğu hiç olmazsa Cenova ya da Venedik'e kadar kara yolunu seçti.

Yolculuk uzundu ve Haçlılar da bunun bilincindeydiler. Ayrıca, şarabın ve Pierre'in sözlerinin kendilerini coşturmasına, kışkırtmasına karşın, Haçlılar inançsızları bozguna uğratmak için çok uzun süre gerektiğinin de ayırdındaydılar. Doğdukları toprakları ve eşlerini yeniden görünceye kadar aradan yıllar geçeceğini de biliyorlardı.

İskandinavya'daki olağanüstü durumu bir yana bırakırsak, ortaçağ Avrupa'sının erkeğin tartışmasız egemenliği altında bulunduğunun kesin gerçek olduğu kabul edilebilir. Erkek mutlak efendi, hâkimdi. Kadınların bu konuda içlerinden ne düşündükleri bilinmiyor. Sözleriyle erkeğin üstünlüğünü kabul ettiklerini açıklıyorlardı. Oysa bir atasözü şöyle der: "Kendi karısına güvenmek iyidir, ama hiç güvenmemek daha da iyidir." Haçlıların neredeyse tümü okuma-yazma bilmiyordu ama, atasözlerini biliyordu. Bu toplumsal-kültürel bağlamda bekaret kemeri düşüncesi böyle doğdu: Haçlılar birbiri ardına yola çıkmadan önce kötü şakalardan kendilerini korumak için eşlerini rahatsız edici, kullanışsız (kadınlar için), ama güvenlikli (kocalar için) kuşağın[4] içine sıkıştırmayı düşündüler. Demirciler altın çağını yaşadılar, Avrupa madenciliği de büyük bir gelişme dönemine girdi. Bu, gözle görülür bir dizi gelişmenin yalnızca birincisiydi.

---

4 Avrupalı kadınların tümü bekaret kemerinin içine hapsedilmiş halde, evde kalmayı kabul etmedi. Karabibere tutkun olan bazıları Haçlıları izledi. Örneğin, vakanüvis İmadeddin'e göre, günün birinde "Avrupalı üçyüz güzel kadın bir Ortadoğu limanına geldi. Genç ve güzel olan bu kadınlar, kendilerini Haçlılara sunmak için bir araya gelmişlerdi. Güzeldiler ve yuvarlak hatlara sahiptiler, aynı zamanda utanmaz ve kendini beğenmişlerdi, çok verip çok alıyorlardı".

7.

Müslümanlar bozguna uğradılar. Pierre karabiber için duyduğu büyük isteği tatmin edebildi ve karanlık ormanın büyük sessiz ağaçlarını unuttu. Haçlılar Doğu'da ilgilerini çeken çok şey buldular ve şen şakrak geride bıraktıkları toprakları da, bekaret kemeri içindeki eşlerini de unuttular. O dönemin kronikçisi Fulcher de Chartres'ın yazdığı gibi:

> Batılı olan bizler Doğululaştık. Doğduğumuz toprakları unuttuk bile. Bazılarının daha şimdiden bir evi, bir ailesi, hizmetkârları var, sanki babalarından kalmış ya da miras yoluyla elde etmişler gibi. Bazılarıysa eş olarak bir vatandaşını değil, bir Suriyeliyi, bir Ermeniyi, hatta vaftiz edilmiş bir Afrikalı Müslümanı seçmişti. Her gün, tüm varlıklarını rahatça Batı'da bırakan akrabalarımız ve dostlarımız bize katılıyorlardı. Orada yoksul olan bu insanları Tanrı burada zengin etmişti. Üç kuruş paraları burada bir servete dönüşmüştü, hem de altın. Öyleyse neden Batı'ya dönülecekti?

Bu inanılmaz olayın içine ilginç şekilde sürüklenen Tanrı, karabiber, altın sikkeler, keşişler, derebeyleri ve Müslüman kadınlar arasında, bir tek İtalyanların aklı başında kalmıştı. Aralarından Venedikliler, Germen akınlarının meydana geldiği o üzücü dönemde, bataklıklar arasındaki birkaç küçük adaya sığınmışlardı ve bu adalarda, bir 10. yüzyıl gözlemcisinin kaydettiği gibi, "*illa gens non arat, non seminat, non vindemiat*" ("bu insanlar toprağı sürmüyor, tohum ekmiyor ve bağ bozmuyorlardı"). Yaşamlarını sürdürmek için demek ki ticaretle uğraşmalıydılar.

Birkaç yıl önce Amerikalı bir tarihçi " Venediklilerin ticaretten kazanılan ve her ne vasıtayla olursa olsun elde edilen kârlara duyduğu açgözlülük, ancak Cenovalıları tanımlayan utanmazlıkla kıyaslanabilirdi" diye yazmıştı. Aynı zamanda eleştirmen de olan Anglosakson bir iktisatçı, "Saf Haçlıların zihni, pek az ya da hiç anlamadıkları ticaret çıkarlarının oluşturduğu bir ağ içinde karışıverdi. İlk üç Haçlı Seferi sırasında gemiler sağlamış olan Venedikliler de, utanmaz bir satıcı köyün budalasını pazarda nasıl kandırırsa, Haçlıları öyle aldattılar" diye yazıyordu. Olay şu ki, İtalyanlar, Kutsal Toprakların Hıristiyanlarca işgalinin özünde yatan büyük ticaret gücünü sezmişlerdi. Karabiber isteğiyle yanan yalnızca Pierre değildi. Batı'da Pierre'lerden onbinlercesi vardı ve İtalyanlar da —pazar araştırması kursu görmemelerine karşın— bundan hatırı sayılır tekelci yararlar elde ederek ticareti ele geçirdiler. Eğer bunu Hollandalılar, Almanlar ya da İngilizler yapmış olsaydı, bu olaylar tarih kitaplarında Protestan ahlakının hayran olunacak örnekleri ve proto-kapitalizmin övgüye değer numuneleri olarak belirtilirdi. İtalyanlar söz konusu olunca, "açgözlülüğün" ve "ticari ahlak yoksunluğunun" kınanacak örnekleri olarak tanımlandı. Her

ne olursa olsun, İtalyan tüccarlar bunu öyle kullandılar ki karabiber ticareti yüzyıllar sürecek olağanüstü bir yayılma evresine girdi. İskenderiye'de bütün bir sokak, hatta bütün bir mahalle, karabiber ticaretine ayrıldı ve Batı'da da, yüzyıllar süren neredeyse yokluk döneminden sonra, karabiber pazarlarda ve sofralarda yeniden, gitgide artan miktarlarda belirdi.

8.

İç karartıcı, üzücü bir yer olan Batı Avrupa hiç beklenmedik bir şekilde canlılık, güç ve iyimserlik taşan bir toprağa dönüştü. Karabiber tüketiminin artışı erkeklerin taşkınlığını da artırdı. Bekaret kemeri içine kapatılmış o kadar güzel kadının çevrelerinde salındığını görünce, demir işçiliğine karşı beklenmedik büyük bir ilgi duyuverdiler; erkeklerin çoğu demirci olup çıktı ve neredeyse tümü de anahtar üretimine girişti. Bu olaydan önemli iki sonuç doğdu:

1) İngiltere'de Smith (=demirci), Almanya'da Schmidt, İtalya'da Ferrari veya Ferrario veya Ferrero ya da Fabbri, Fransa'da Favre, Febvre, Lefevre soyadının gitgide daha sık görülmesi;

2) Avrupa'daki madenciliğin gelişip kesin olarak yükseliş ve "*self-sustained growth*" [sürdürülebilir büyüme] evresine girmesi.

Karabiberin önemli bir niteliği vardı: bozulmadan kolayca saklanabilmesi. Bundan başka son derece de geçerli, sürümü olan bir maldı, çünkü aklı başında hiç kimse onu geri çevirmezdi. Bu nedenle de yalnızca enerji kaynağı olmakla kalmaz, aynı zamanda trampa aracı olarak da biberden yararlanılırdı. Karabiber genellikle nakit gibi de kullanıldığı için satıcılar sonunda banker oldular ve yoksullar için olduğu gibi, hesabını bilmeyen müsrif taşra soyluları için de tefecilik yaptılar. Selahaddin'e silah, Avrupalılara afrodizyak karabiber satarak ve büyük çapta tefecilik yaparak Tanrı katında kendilerini yücelttiklerini çok iyi biliyorlardı. İş öyle bir hale geldi ki, vicdanlarını huzura kavuşturmak için hayır işleri ve kiliseye bağış için hatırı sayılır meblağlar ödediler. İtalyan tüccarlar muhasebe ve şirket yönetimi konusundaki yetki üstünlüğü ellerinde bulunduruyorlardı ve bunun sonucunda bu meblağları belirgin ve titiz bir şekilde kalamazo defterlerinde "Ulu Tanrı'nın hesabı" adı altında özel hesaplara işliyorlardı.

Tüccarların bağışlarını kabul eden piskopos ve başrahipler bu paraların büyük bölümünü kilise, katedral ve manastır inşaatına ya da bu yapıların onarımına harcadılar. Bundan başka, yüzyıllar boyunca Avrupa ekonomisini ağır bir deflasyonist baskıya boyun eğdirerek sınırsız servetler edinen piskopos ve başrahipler, karabiber pazarda serbestçe belirince, para kasa-

larını açtılar ve dikkate değer servetlerini piyasaya sürerek gerçek toplam talebin kabarık görünmesine neden oldular. Katedrallerin inşası için harcanan büyük paralar duvarcı ustalarına da iş ve para sağladı. Bu kişiler de kazandıkları parayı ekmek ve giysi almak için harcadılar, böylece de fırıncılara ve terzilere iş çıkmış oldu. Bu şekilde "çoğaltan," Avrupa ekonomisinin gelişmesini destekledi ve hızlandırdı.

Doğal olarak nüfus arttı; şu nedenleri de belirtmeliyiz: a) Karabiber ticaretinin yayılması b) Söz konusu yayılışın dört bir yana yayılan etkileri ve c) "çoğaltan"ın ve "hızlandırıcı"nın etkileri nedeniyle, gelirin büyüme oranı nüfusun artışı oranını aştı, kişi başına düşen gelir arttı ve 13. yüzyılın sonuna kadar Batı, Maltus tuzağına düşmemeyi başardı.

Kliometrik* terimlerle olaylar şu şekilde açıklanabilir.

Büyük göçler olmadığında

$\Delta N = B - D$

burada ΔN nüfus artışını, B doğanların ve D de ölenlerin sayısını belirtir. D kısa vadede şiddetle dalgalanıyordu, ama genelde sabit bir düzeyde seyrediyordu. Öte yandan

$B = \alpha P_c$

burada B doğumları, α karabiberin afrodizyak değişmezliğini ve P_c de karabiber tüketimini belirtir. P_c'nin artışıyla, B ve ΔN çok yüksek pozitif değerlere ulaşıyor. $P_c = P_t$ diye özdeşleyebiliriz ki P_t karabiber ticaretini gösterir. Katedraller, duvarcı ustaları ve terziler konusunda az çok doğrulandığı gibi $\Delta Y = ßP_c$ olduğu açıktır, burada ΔY gelir artışını belirtir. Tüm bunlardan şu sonuca varılır:

$\Delta N = (\alpha/ß)\,\Delta Y - D$

$\alpha/ß < 1$ olarak kabul edilirse, ulaşılan sonuç:

$\Delta N = \alpha/ß\,\Delta Y - D < \Delta Y - D$

$\Delta N = \Delta Y - D < \Delta Y$

Başka deyişle, gelir artışının oranı nüfus artışının oranından daha hızlı büyüdü ve daha önce de dediğimiz gibi Maltus tuzağına düşülmedi.

Ekonomik devrimi önemli bir toplumsal devrim izledi. Amerikalı bir toplumbilimcinin birkaç yıl önce bu konu üzerinde yazdığına göre "Weber'in *Protestan Ahlakı*'nın Protestanlık öncesi yorumu derebeyliğin çöküşünde belli başlı bir rol oynadı. Kısacası, şu ya da bu nedenle, kentler toprak sahiplerinin geniş arazilerine eklenmiş gibi büyüyüverdi. Sermaye-

---

* Kliometri: istatistik ve bilgisayar analizleriyle yapılan iktisat tarihi araştırmaları. - yay.n.

nin kentlerde birikmesiyle, büyük toprak sahipleri sistemin [feodal] çöküşüne yol açan bazı önlemlere başvurmak zorunda kaldılar." Bu sevindirici doğrulamayı desteklemek, hazırlamak ve açıklamak için yirmi yedi sayfalık cebir açıklamalarına (bunlar bir bilimler akademisi tarafından yardım için cömertçe verilmişti) gereksinim duyuldu.

Batı Avrupa'da "Protestanlık öncesi" Protestanlar önemli bir başarı elde ettiler. Kentlerin genişlemesiyle yavaş yavaş büyüyen surların içinde, Protestanlık-öncesi-Protestanların (yani kentlerde oturan tüccar burjuvaların) toplumsal konumları gittikçe önem kazandı ve rolleri sürekli dinamikleşti. Soylular oğullarına ata binmeyi, avlanmayı ve düello etmeyi öğretirken, kentlerde Protestanlık-öncesi-Protestanlar muhasebe okulları açtılar. İki sınıf da tek bir noktada birleşiyorlardı: İnsan değil, yük hayvanı olarak gördükleri köylüleri sonuna kadar sömürmek. Zaman zaman köylüler ayaklanıyor, ama her zaman sopa yiyip eski yerlerine dönüyorlardı.

O dönemin şarkıcılarının koro halinde yinelediği gibi:

Rusticani non civiles
semper erunt et sunt civiles
Rusticani sunt fallaces
sunt immundi, sunt mendaces
(Kaba köylüler
hep aşağılıktı ve yine öyleler
Köylüler sahtekârdır
utanmazdır, yalancıdır)

9.

İngiltere'nin iklimi her zaman yağmurluydu ve şemsiyeyi icat edenin de bir İngiliz olması tesadüf değildir. Sözünü ettiğimiz zamanlarda İngiltere yağmurlu bir ülke olmanın ötesinde aynı zamanda azgelişmiş bir ülkeydi (yalnızca günümüz parametrelerine göre değil, o dönemin parametrelerine göre de azgelişmişti). Yağışlı, dolayısıyla da hüzün verici ve üstelik azgelişmiş de olduğu için, nüfusu çok düşük bir ülkeydi. Bu koşullar karışımı bir dizi önemli sonuç doğurdu. Bol yağış ve nemli iklim mükemmel ve bereketli meraların yeşermesine olanak sağlıyordu. Mükemmel ve bereketli otlakların varlığı eşsiz koyun sürülerinin varlığına imkân veriyordu. Eşsiz koyun sürülerinin varlığı da birinci sınıf yün bolluğunu ifade ediyordu. Buradaki nüfusun düşük ve de azgelişmiş olması da şu sonuçları doğuruyordu: a) Yün üretimi gereksinimlerini aşıyordu: b) Yünü ürün haline (yani dokunmuş hale) dönüştürecek yerde İngilizler uzun süre yünlerini hammadde olarak ihraç etmeyi sürdürdüler.

Bu noktada, sözü kesmek pahasına, İngiltere ile İtalya'nın kaderi arasında bir karşılaştırma kendiliğinden ortaya çıkıveriyor. Yünün en çok aranan hammadde olduğu dönemde (ortaçağda) İngiltere mükemmel yüne sahip; en değerli hammaddenin kömür olduğu zamanda (Sanayi Devrimi'nde) mükemmel ve bereketli kömüre sahip; petrolün en çok kullanılan enerji kaynağı olduğu dönemde (günümüzde) Kuzey Denizi'nin petrolüne sahip. Bunun aksine İtalya, ortaçağda az ve niteliksiz yüne, Sanayi Devrimi sırasında daha az ve daha niteliksiz kömüre ve günümüzde de çok az ve çok niteliksiz petrole sahip: Buna karşılık, özellikle kiliseleri süslemekte ve mezarlıklarda ölüler için dikilen anıtlarda kullanılan muazzam mermer yataklarına sahip.

Gereksinim dehayı biler, ortaçağ İtalyanları da dehalarından iyi yararlandılar. Kıta Avrupa'sında toplumun üst tabakalarındaki Protestanlık-öncesi-Protestanlar giyim-kuşamlarına çok para harcıyorlardı ve sürekli kaliteli, özenli kumaşlar talep ediyorlardı. İki kere ikinin dört ettiği gibi İtalyan tüccarlar da olaylar arasında bağlantı kurdular: İngiliz yünlerini ithal ettiler, nitelikli yün dokuma fabrikaları kurdular, çırpma-tokaçlama değirmenleri aracılığıyla üretimi mekanikleştirerek yüksek kazançlar elde ettiler.

İngiliz yününün büyük bölümü İngiliz manastırlarına ait topraklardan geliyordu. 14. yüzyılın ilk yarısında yaşayan ve bu konuda yeterli bilgi sahibi olan Floransalı bir tüccar, Francesco di Balduccio Pegolotti, listesinde şu sıralamayı yapıyordu:

67 manastır, Cestello Tarikatı
41 manastır, Promustieri Tarikatı
57 manastır, Kara Tarikattan (Benediktinler)
20 rahibe manastırı
Bu kuruluşlar İngiltere'nin en iyi yünlerini satıyordu.

Verimli yün ticareti sayesinde İngiliz keşişleri, din adamları çok zengin oldular. Bu zenginliğin bir bölümü manastırların yeniden inşasına ve güzelleştirilmesine, bir bölümü yeni toprakların satın alınmasına, ama büyük bölümü de yağmurlu ve nemli yörelerde yaşayanların içini karartan, onları kıskacına alan hüznün yok edilmesine harcandı. Karabiberi çok sevdikleri halde, din adamı oldukları için, yan etkileri nedeniyle bu maddeyi fazlaca kullanamıyorlardı. Bu durumda onlara yalnızca şarap kalıyordu.

Şarap İngiltere'ye ilk kez Romalılar tarafından götürüldü ve Hıristiyanlar da bu işi ellerinde tutabilmek için çok çaba gösterdiler. Ortaçağın doruğunda uzun mesafeli ticaret hemen hemen yoktu, Fransa'dan sağlanan şarap da belirli aralıklarla kesilince, İngilizler kendi adalarında yaygın şekilde bağcılık yaptılar. Ama, onların şarabı berbattı. Fatih William da

bunu biliyordu ve 1066 yılında İngiltere'yi işgale karar verince yanında bol miktarda şarap götürmenin doğru olacağını düşündü.

Sonraki yıllarda meydana gelen olaylar işleri önemli ölçüde güçleştirdi. 1137 yılının Noel günü Akitanyalı Eleonore Fransa Kralı VII. Louis ile evlendi. Drahoma olarak da fevkalade bağlarıyla birlikte Akitanya Dükalığının geniş topraklarını sundu. Ama, evlilik yürümeyecekti. "Eleonore büyük bir olasılıkla VII. Louis gibi duyarlı bir erkek için en uygun kadın değildi." Bu cümleyle bir İngiliz tarihçi dünya *understatement* [olduğundan daha eksik gösterme] ödülünü kazanıyordu. Bildiğimiz kadarıyla Eleonore çok güzel, çok zeki, entrikacı, baş eğmez ve son derece de taşkındı. Çukulata yer gibi karabiber yiyordu (o sıralar çukulata henüz Avrupa'ya gelmemişti). Oysa VII. Louis dindar bir adamdı, karısına aşıktı, ama onu zihinsel, ruhsal ve fiziksel açıdan tatmin etme yeteneğinden yoksundu: O keşişlere eşlik etmeyi yeğliyor, onlarla birlikte dini ilahiler söylemeyi seviyordu.

Ortadoğu'daki Arap ayaklanması nedeniyle insan ve toprak yitirmekte olan Haçlılar yüzünden yüreği yanan ve bunalan Papa III. Eugenius, 1144'te Müslüman ilerleyişini durdurmak için ikinci bir Haçlı Seferi düzenlemek üzere Kral Louis'yi ikna etti. Kral Louis, Bernardo da Chiaravalle'nin yardımıyla derebeylerini kendisini izlemeye ikna etti. Eleonore bekaret kemeri takıp evde oturup tığ işi yapacak yaradılışta bir kadın değildi, Haçlı Seferine kocası ve onun baronlarının ardı sıra katıldı.

Oysa Ortadoğu macerası karı-koca arasındaki bağı güçlendirecek yerde büsbütün kopmasına neden oldu. Elenore Doğu'nun harikaları ve zevkleri karşısında tahrik olmuştu, her zamankinden daha da taşkın ve coşkuluydu. Buna karşılık Kral Louis —Müslümanlara karşı savaşmadığı zamanlarda— boş vaktini ilahi söyleyen keşişlere eşlik etmekle geçiriyordu. Eleonore dört bir tarafta kocasının "kraldan çok keşiş olduğunu" söylüyordu ve pek de iyi niyetli olmayan bir kronikçiye göre kraliçe bir gün "çürük bir armuttan farksız olduğunu" avaz avaz bağırarak kralı azarlamıştı.

Çift 1149 Kasımında Paris'e döndü. Kralla kraliçenin çevresinde iki rahip dolanıp duruyordu: İyi huylu, kültürlü, estet Suger ile fena halde can sıkıcı Bernardo da Chiaravalle. Suger 1151 Ocak'ında öldü ve onunla birlikte soylu çiftin evliliğini kurtarmak için çırpınan bir unsur da yok olup gitti. Geriye, her kadına, özellikle de çekici olanlara karşı kuşku ve düşmanlık beslediği gibi Eleonore'a karşı da her zaman kuşku ve düşmanlık duyguları besleyen can sıkıcı rahip kaldı. Can sıkıcı rahibin VII. Louis üzerinde olumsuz etkisi kesin oldu. Kral, Papa'dan kan bağı nedenleriyle

evliliğin iptalini talep etti ve 1152 yılının Mart ayında Louis ile Eleonore'un evliliği iptal edildi.

Evliliği iptal edilince Louis Fransa'nın tüm kiliselerine Te Deum okunmaya başlanmasını emretti, ama daha Te Deum'un son notası tamamlanmıştı ki Kral Louis baş eğmez, ele avuca sığmaz Eleonore'un 18 Mayıs 1152 tarihinde kendinden on bir yaş küçük ve anne tarafından İngiltere tahtına varis olan Normandiya Dükü Henri ile evlendiğini bildiren korkunç haberi aldı. Normandiya, Maine, Anjou ve Touraine bölgeleri Henri'ye babasından miras kalmıştı. Eleonore ile evlenince Akitanya eyaletini de elde etmiş oldu. 1154 yılında İngiltere tahtına çıktı. Böylece 1154'ten başlayarak İngiltere kralı yalnızca İngiltere'yi değil, üzerinde yetişen fevkalade bağlarıyla Fransız toprağının üçte ikisini de denetimi altına alıyordu.

Bundan sonra da Fransız şarabı hatırı sayılır miktarda İngiliz pazarlarına akmaya başladı. Poitou ve Normandiya'nın kaybedilmesinden sonra ise, Kral John Bordeaux'yu İngiliz gücünün Fransa'daki merkezi haline getirdi, bu nedenle de İngiliz tüketicilerin talebi Bordeaux'nun açık kırmızı renkli hafif şarabı üzerinde yoğunlaştı. Gaskonya bölgesinin şarabı ilk kez Southampton'a 1213'te, Bristol'e de ertesi yıl ulaştı. Yaklaşık o zamanlarda, İngiliz rahiplerin yün satışı da gözle görülür derecede hızla artma dönemine giriyordu. 13. yüzyılın sonunda, İngiltere yılda ortalama 30.000 balya işlenmemiş yün ihraç ediyordu. Aynı zamanda Gaskonya şarabının ticareti de gelişti, tarihçilerin belirttiğine göre 14. yüzyılın başında Bordeaux İngiltere'ye yılda ortalama 700.000 hektolitre şarap ihraç ediyordu.

O dönemde ortaçağ kapitalizmi doruk noktasına ulaştı. Karabiber, şarap ve yün genel refahın başlıca öğelerini oluşturuyor, doğal olarak karabiber Marx'ın tarihin itici gücü diye adlandırdığı rolü oynuyordu.

10.

Lombardiyalı Bertoldo güneşli günlerde kendini mutsuz hissediyordu, çünkü bekleyebileceği tek şeyin kötü havalı günler olduğunu biliyordu. Buna karşın yağmur yağdığı zaman da aksi nedenle mutlu oluyordu. 1000-1300 arasında Batı Avrupa ekonomisinde çok fazla güneşli gün yaşanmıştı. Bertoldo'nun yasasına göre kötü günler bekleniyordu. Ve de böyle oldu.

İngiliz kralları şaraptan çok hoşlanıyorlardı. Adeta taparcasına seviyorlardı. Edward'ın oğlu Henry, Pentikost (Paskalya'dan sonraki Hamsin yortusu) akşamı hastalanınca, kral çocuğun banyosunun suyuna bir galon şarap ekletti.

Ortaçağda şarap üretilirken yıllanması için hiçbir işlem yapılmıyordu, bu nedenle de rezervin önemli bir bölümü ekşiyordu. İngiliz hükümdarlar kural olarak kendilerine iyi şarabın sunulduğunu, konuklara da bozulmuşunun ikram edildiğini biliyorlardı. II. Henry'nin saray yazarı Pierre de Blois'nın aktardığına göre:

> Kalburüstü soylulara bile öylesine bulanık şarap ikram edildiğini gördüm ki, bu kişiler gözlerini kapamak, dişlerini sıkmak, ağızlarını çarpıtıp iğrenerek, bu berbat nesneyi içmek yerine süzmek zorunda kalıyorlardı.

Sonuç olarak İngiliz hükümdarlar için şarap önemli bir şeydi. Demek ki, 1330 yıllarına doğru, İngiltere kralıyla Fransa kralı arasında Fransa'daki bağlık bölgelerin denetimi yüzünden ciddi bir çekişmenin ortaya çıkması hiç de şaşırtıcı değildi. Bu anlaşmazlığın kaçınılmaz sonucu, 116 yıl sürmesine karşın "Yüz Yıl Savaşları" diye bilinen bir savaş oldu. Bu bitmez tükenmez savaşın gerçek kahramanı, Fransız şarabının Fransız *appellation contrôlée* kurallarına uygun kalması için İngiltere kralına karşı yürekililikle savaşan bir kadın, Jeanne d'Arc'tı. Oysa uzun savaş mali yönden her iki ülkeyi batırmasının yanı sıra pek çok Fransız bağının da macera-perest askerler tarafından yakılıp yıkılmasına yol açtı. Başıboş askerlerin hainliği sözle anlatılamaz davranışlarla ortaya çıktı, şarap üretimi için köylülerin harcadığı çabanın ve sermayenin büyük bölümü bu askerlerce harap edildi. Öyle ki, işgal edilen topraklarda dolu buldukları fıçılardaki dinlenmiş şarabı içtikten sonra başıboş asker sürüleri fıçıları balta darbeleriyle kırdılar ya da içine pisleddiler: Bu olay da bir kez daha savaşların hayvansı kabalığını ve anlamsızlığını ortaya koyar.

❐

Bu hazin dönemde, Avrupa başka bir yıkıma daha uğradı. Miladın 1000-1300 yılları arasında yine Avrupa'ya getirilmiş olan karabiberin etkileri sayesinde, Avrupa nüfusu hatırı sayılır derecede artmıştı. En yakın tahminleri aşağıdaki rakamlar vermektedir, bu sayılar milyon kişi olarak ifade edilmiştir:[5]

	yak. 1000'de	yak. 1340'da
İtalya	5	10
İspanya	7	9
Fransa	5	15
Britanya Adaları	2	5
Almanya ve İskandinavya	4	12

5 Açık ki güvenilir sayılar sadece tarihlerdir.

Bu demografik büyümeyi ve büyümeye ona bağlı sömürgecilik hareketlerini yorumlarken, ünlü bir Rus-İngiliz profesör yıllar önce şöyle yazıyordu: "Yeni toprakların işgaliyle sömürgecilik hareketi devam ettiği sürece, bu bakir topraklardan elde edilen ürünler yeni ailelerin doğuşunu ve yeni insan yerleşimlerinin oluşmasını yüreklendiriyordu. Bununla birlikte, bu süre içinde, yeni toprakların ikincil özellikleri ortaya çıkmakta gecikmedi. Elde edilen bol ürünün yerini uzun bir hesap verme dönemi aldı; verimsizleşen ve artık yeni olmaktan çıkan topraklar, üzerlerinde ekin yetiştirmiş olanları sanki cezalandırıyordu. Tarım üretiminin düşüşünü önceki ölçüsüz, aşırı büyümeye karşılık doğanın bir cezası olarak yorumlamak tehlikeli olmaz."

Avrupalıların 1000-1300 arasında tükettikleri onca karabiber nedeniyle bir tür "cezayı" hak ettikleri, tartışma konusu olamaz.

Karabiber özellikle kentlerdeki pazarlarda satıldığı için insanlar akın akın kentlere geliyor, o çağlar hiç de güvenli olmadığı için, surların oluşturduğu çember içinde kalan oldukça dar alanlara yığılıyorlardı. 1340 yıllarında Paris, Kordoba, Venedik ve Floransa'nın nüfusu yaklaşık 100.000'e ulaşıyordu. Bolonya, Roma, Milano, Londra, Köln, Gent, Brugge ve Smolensk'in nüfusu da olasılıkla 50.000 civarındaydı. Pek çok başka kentin nüfusu da 10.000 ile 20.000 arasında değişiyordu. Çağdaş parametrelerimize göre bunlar pek büyük rakamlar değil. Ama, olayları o dönemin hijyen, sağlık ve tıp bilimi düzeyi açısından ele alacak olursak, 1340 yıllarına doğru durumun patlamaya hazır olduğu kolayca fark edilir. Ve sonunda patladı da.

Asya'da veba yerleşik türdedir ve 1347-1351 arasında Avrupa'yı kasıp kavuran vebanın Asya kökenli olduğu açıktır. Doğu'dan geldiği için veba 1347 yılının sonuna doğru Sicilya ve Güney Fransa'da belirdi. 1348 yılının Haziran ayında Venedik, Milano, Lyon, Bordeaux, Toulouse ve Saragosa'ya ulaşmıştı. 1348'in Aralık ayında Muhldorf, Calais, Southampton, Bristol'e ulaşmıştı. 1349'un sonunda da İskoçya, Danimarka ve Norveç'e. Ne yazık ki 1347-1351 arasında Avrupa'daki fareler ve onların bitleriyle ilgili güvenilir sayılara sahip değiliz. Bununla birlikte, imparatorluğun çöküşünden sonra Romalıların yaptığı su kemerlerinin yeniden canlandırılmadığını ve ortaçağ Avrupa'sındaki insanların çok seyrek yıkandığını biliyoruz. Ortaçağ kentlerinde çoğunluk pislik ve sefalet içinde yaşıyordu. Bu konuyla ilgili olarak kesin rakam verememekle birlikte, 1347'de Batı Avrupa'da sanılandan çok daha fazla sayıda fare ve bit vardı.

O zamanki insanlar genel olarak sanıldığından çok daha fazla fare ve bite sahip olduklarını bilmiyorlardı. Bulaşıcı hastalığın fare-bit-insan yolunu izlediğini de bilmiyorlardı. Öyle ki, iki yıl içinde, Avrupa nüfusunun

yaklaşık üçte biri kesinlikle pek de hoş olmayan bir şekilde yok oldu. Bu bir kâbustu. Ayrıca hızla yayılan bulaşıcı hastalık aşağı yukarı üç yüzyıl süren sonuçlar, izler bıraktı, öyle ki belirli aralarla yeniden beliren, ama amansız bir şekilde sırasıyla Avrupa'nın değişik yörelerini kırıp geçiren bir dizi salgın birbirini izledi. 15. yüzyılın sonlarına kadar Avrupa halkı 1340 yılında ulaşmış olduğu düzeyin gözle görülür şekilde altında kaldı.

Demografik daralma çalışma alanlarını daha da azalttı, dolayısıyla işçilerin ücret talepleri de birden artıverdi. Örneğin, 1365'te Floransa darphanesinde, umutsuzluğa kapılan yöneticiler hükümete şunları aktarıyorlardı:

> ... dört işçi ücretleri yükseltilmediği takdirde çalışmak istemiyor. Eğer kendilerine uyarıda bulunulursa kaba ve küçümseyen sözlerle karşılık veriyorlar, bağırarak diledikleri zaman ve ücretlerine zam yapıldığı takdirde çalışacaklarını söylüyorlar. Pek çok kere kendilerine makul ücretler önerildiği halde, küstahlıklarını artırarak daha da beter davranıyorlar ve engellemelerine karşı çıkanları tehdit ederek kimsenin gelip darphanede çalışamayacağını ileri sürüyorlar, böylece de darphanenin bünyesinde örgütleniyorlar.

1350 yılında Matteo Villani'nin yazdığına göre "hepsi meslekleri sayesinde zengin olmuştu, açgözlülükle para kazanıyorlardı ve en güzel şeyleri satın alıp rahat yaşamaya hazırdılar." Bütün bunlar gösteriyor ki gitgide genişleyen sınıflar tatmin edici miktarlarda karabiberi temin edebiliyordu. Eğer Portekizliler tam zamanında araya girmeselerdi piyasada etkin bir karabiber kıtlığı başgösterecek ve abartılı bir fiyat artışı görülecekti. Portekiz Kralı Enrique —başkalarını deniz yolculuğuna gönderdiği için Denizci diye adlandırılmıştı— Portekiz ile Uzakdoğu'daki karabiber üreticisi ülkeler arasında doğrudan deniz ulaşımını sağlayacak bir denizyolu bulabilmek umuduyla (ve sonuçta başarıyla), Afrika'nın batı kıyılarının sistematik keşfini tasarladı. Portekizli kâşifler Afrika'nın batı kıyıları boyunca bol miktarda karabiber buldular; Asya'da yetişen karabibere oranla çok daha düşük nitelikliydi, ama yine de karabiberdi. Karavelalarına yükleyerek bol miktarda karabiberi Avrupa'ya getirdiler.

Bu arada başka ilginç olaylar da meydana geldi.

14. yüzyılın ilk yarısında İngiltere kralının mali durumu pek de parlak değildi. Kral, özellikle, Floransalı tüccarlardan öylesine büyük miktarlarda borç para almıştı ki yalnızca faizlerin ödenmesi bile muhasebecilerinin başını ağrıtıyordu. 1337 yılında, şu kutsal Fransız bağları nedeniyle Fransa kralına savaş açtığı zaman, bütün savaş ilan edenler gibi, Kral Edward bunun bir yıldırım savaşı olacağını düşünüyordu. Yıldırım savaşı tasarlayan herkes gibi, çok yanıldı. Onun yıldırım savaşı daha önce de görüldüğü gibi 116 yıl sürdü ve kendisi de bunu öğrenebilecek kadar uzun yaşayama-

dı. Bununla birlikte, bu karanlık işin ta başlangıcından beri mali kaynaklarının girişimin maliyetini karşılayamayacağı aşikârdı. 1340'tan hemen sonra iflasını ilan etti ve borçlarını ödeyemeyeceğini Floransalı bankerlere bildirdi. Floransalılar için bu yıkıcı bir kayıptı, bir felaketti. Hatta daha da fazla. Ruhsal açıdan, bu tam ve gerçek bir darbeydi. Eğer iş âleminde bir İngiliz soylusuna güvenilemeyecekse, başka kime güvenilebilirdi ki? Floransalılar bu olaydan mantıki sonuçlar çıkardılar: Ticareti ve bankerliği bir yana bıraktılar ve kendilerini resme, kültüre ve şiire verdiler. Böylece ortaçağın üzerine kalın bir perde inerken, Rönesans başladı.

APTALLIĞIN TEMEL YASALARI

GİRİŞ

İnsanların işleri, genel kanıya göre, acınacak bir durumda. Zaten bu da bir yenilik değil. Ne kadar gerilere dönüp baksak da bu işler hep acınacak haldeydi. İster birey olarak, isterse örgütlü bir toplumun üyeleri olarak, insanların katlanmak zorunda kaldıkları sıkıntı ve sefalet, özünde, ta başlangıcından beri hayatın hiç olmayacak —hatta aptalca diyeceğim— biçimde düzenlenişinin sonucudur.

Darwin'den beri kökenimizi hayvanlar âleminin öbür türleriyle paylaştığımızı biliyoruz. Solucandan file kadar, bütün türlerin günlük felaket, korku, yoksunluk, acı ve talihsizlik dozlarına katlanmak zorunda oldukları da biliniyor. Bununla birlikte, insanların, aynı insan türünden gelen bir insan grubunun neden olduğu ek bir yüke, fazladan günlük bir felaket, talihsizlik dozuna da katlanmak zorunda olma ayrıcalıkları vardır. Bu grup Mafya'dan ya da bir sınai-askeri kompleksten ya da Komünist Enternasyonal'den çok daha güçlüdür. Bu grup, düzensiz, hiçbir örgüte bağlı olmayan, başı, başkanı, yasası bulunmayan, ama görünmez bir el tarafından yönetilirmiş gibi mükemmel bir eşzamanlamayla hareket etmeyi beceren bir topluluktur, öyle ki her üyenin etkinlikleri diğer tüm üyelerin etkinlik üretkenliğini güçlendirmeye ve yaymaya yardımcı olur. Bu grubun üyelerinin doğası, karakteri ve davranışı ilerideki sayfalarda tartışılacaktır.

Bu noktada, bu denemenin ne bir kinizm meyvesi, ne de bir toplumsal bozgunculuk egzersizi olduğunu belirtmek gerekir; tıpkı bir mikrobiyoloji kitabı olmadığı gibi... İleriki sayfalar, gerçekten de, insan huzurunun ve mutluluğunun gelişmesini engelleyen en kuvvetli ve karanlık güçlerden birini sorgulamak, tanımak ve mümkün olduğu kadar etkisiz hale getirmek için harcanan yapıcı bir çabanın sonucudur.

I. BİRİNCİ TEMEL YASA

İnsan aptallığının Birinci Temel Yasası açıkça şunu kesin olarak belirtir:

Her zaman ve kaçınılmaz olarak her birimiz çevremizde dolaşan aptalların sayısını azımsarız.[1]

İlk bakışta, bu doğrulamanın bayağı ya da kolay ya da bencilce ya da üçü birden olduğu görünebilir. Bununla birlikte daha dikkatli bir inceleme olayın gerçekçi doğruluğunu gözler önüne serer. Aşağıdaki satırları ölçüp biçelim. İnsanların aptallığına dair nicel tahminler ne kadar yüksek olsa da, insanlar tekrar tekrar ve nöbetler halinde aptal kalıyorlar, şöyle ki:

a) birisinin geçmişte mantıklı ve zeki sandığı insanların tartışmasız ve çaresiz bir şekilde aptal oldukları birdenbire ortaya çıkıveriyor;

b) insanlar günden güne, sürekli bir tekdüzelikle, inatla aptallığını sürdüren, en elverişsiz yerlerde ve zamanlarda birdenbire ve beklenmedik şekilde beliriveren bireyler yüzünden, davranışlarında sıkıntıya sokuluyorlar ve engelleniyorlar.

Birinci Temel Yasa nüfusun toplamındaki aptallar kesimi hakkında sayısal bir değer vermeyi engelliyor: Herhangi bir sayısal tahmin azımsamaya neden olabilir. Bu nedenle ileriki sayfalarda bir nüfusun içerdiği aptal insanlar bölümü "σ" [sigma] simgesiyle belirtilecektir.

II. İKİNCİ TEMEL YASA

Günümüzde Batı ülkelerinde yaygın olan kültürel eğilimler insanlık hakkında eşitlikçi bir vizyonu tercih etmektedirler. İnsanı mükemmel düzenlenmiş bir üretim zincirinin kitlesel ürünü olarak düşünmeyi severler. Kalıtımbilim ve toplumbilim, her şeyden önce, şaşırtıcı bir bilimsel veri ve açıklama yığınının yardımıyla, tüm insanların doğuştan eşit olduklarını, eğer bazıları öbürlerinden daha eşitse bunun Tabiat Ana'ya değil, eğitim ve toplumsal çevreye mal edilebileceğini kanıtlamaya çabalar.

Burada kişisel olarak paylaşmadığım yaygın bir kanı söz konusu. Yıllardır süregelen gözlemler ve deneyimlerin desteğiyle, kesin inancım şudur ki, insanlar eşit değildir, bazıları aptaldır, öbürleri değildir ve aradaki far-

---

1 Eski Ahit'in yazarları Birinci Temel Yasa'nın varlığının bilincindeydiler ve *"stultorum infinitus est numerus"* (aptalların sayısı sonsuzdur) sözleriyle bunu açıkladılar ama, şiirsel bir abartıya düştüler. Aptal insanların sayısı sonsuz olamaz, çünkü yaşayan insanların sayısı sonsuz değildir.

kı ortaya çıkaran da kültürel güçler ya da etkenler değil, ama anlaşılmaz, akıl sır ermez Tabiat Ana'dır. Nasıl birinin saçları kızılsa öbürü de aptaldır; bir başkasının bir kan grubuna bağlı olması gibi o da aptallar grubuna aittir. Sonuç olarak bir insan Ulu Tanrı'nın anlaşılmaz ve denetlenemez isteği sonucu aptal doğar.

İnsanların σ bölümünün aptal olduğuna ve bunun da Tanrı'nın isteğiyle gerçekleştiğine inanmakla birlikte, gizliden gizliye sınıf ya da ırk ayrımlarını söz konusu etmeye çalışan bir gerici değilim. Aptallığın her insana ve herhangi bir insan topluluğuna ayrım gözetmeden verilmiş bir ayrıcalık olduğuna ve böyle bir ayrıcalığın değişmez bir orana göre aynı şekilde dağıtıldığına kesin kes inanıyorum. Bu gerçek İkinci Temel Yasa tarafından bilimsel olarak şöyle ifade edilmiştir:

Belirli bir insanın aptal olma olasılığı aynı kişinin herhangi bir başka karakter özelliğinden bağımsızdır.

Bu konuda, Tabiat gerçekten de kendini aşmışa benziyor. Tabiat'ın, biraz gizemli bir şekilde, bazı doğal olayların düzenliliğini hiç değiştirmeden sürdürdüğü bilinir. Örneğin, insanlar kuzey kutbunda olduğu gibi ekvatorda da ürerler, birleşen çiftler ister gelişmiş ya da geri kalmış olsunlar, ister siyah, kızıl, beyaz ya da sarı ırktan olsunlar, yeni doğanlar arasındaki erkek-dişi oranı, erkeklerin hafif bir üstünlüğüne karşın, değişmez. Tabiat'ın bu olağanüstü sonucu nasıl elde ettiğini bilmiyoruz, anıa bunu sağlayabilmek için büyük sayılarla uğraştığını biliyoruz. Aptallığın düzenliliğine değgin olağanüstü gerçek şudur ki, Tabiat bu düzenin her zaman ve her yerde topluluğun boyutundan bağımsız olarak σ olasılığına eşit gerçekleştirmeyi başarır. İster çok kalabalık ya da çok dar topluluklar dikkate alınsın, aptal insanların oranı aynı kalır. Gözlemlemeye konu olan başka hiçbir tür olay Tabiat'ın gücünün böylesine şaşırtıcı bir örneğini sunamaz.

Eğitim ve toplumsal çevrenin σ olasılığıyla hiçbir bağlantısı olmadığının kanıtı dünyanın pek çok üniversitesinde yürütülen bir dizi deney tarafından sağlandı. Bir üniversite nüfusunu dört büyük sınıfa ayırabiliriz: Hademeler, memurlar, öğrenciler, öğretim üyeleri.

Hademelerin her incelenişinde, içlerinden σ bölümünün aptal olduğu bulundu. σ değeri beklenenin çok üstünde olduğu için (Birinci Yasa), ilk başta, geçerli modaların hakkını vererek, bunun hademelerin genellikle geldikleri ailelerin yoksulluğuna ve düşük eğitim düzeylerine bağlı olduğu düşünülür. Ama, daha yüksek seviyeleri incelerken aynı oranın memurlar ve öğrenciler arasında da geçerli olduğu görüldü. Daha da şaşırtıcı olanı öğretim görevlileriyle ilgili olarak elde edilen sonuçlardır. İster büyük ya da küçük bir üniversite, tanınmış ya da tanınmamış bir eğitim kurumu

dikkate alınsın, öğretim görevlilerinin σ bölümünün aptallardan oluştuğu görülür. Elde edilen sonuçlar karşısında öyle bir şaşkınlık yaşandı ki, araştırmaları özellikle seçilmiş, gerçek ve tam anlamında "élite" bir topluluğa, yani Nobel Ödülü kazanmış kişilere kadar yaymaya karar verildi. Sonuç Tabiat'ın yüce güçlerini doğruladı: Nobel Ödülü kazananların σ bölümü aptallardan oluşuyor.

Bu sonucu kabul etmek ve de hazmetmek kolay değil ama, çok fazla deneysel kanıt bunun temel geçerliliğini ispatlıyor. İkinci Temel Yasa sağlam, sarsılmaz bir yasadır ve istisna kabul etmez. Kadının Özgürlük Hareketi İkinci Yasa'yı beğenecektir, çünkü aptal bireylerin kadınlar arasında olduğu kadar erkekler arasında da orantılı şekilde çok bulunduğunu ortaya koyar. Üçüncü Dünya ülkelerinin halkları teselli bulacaklardır, çünkü bu durum ne de olsa "gelişmiş" diye adlandırılan halkların sanıldığı kadar gelişmemiş olduğu kanıtlar. İkinci Temel Yasa hoşa gitsin ya da gitmesin, sonuçları şeytanice kaçınılmazdır: Gerçekten de, ister kibar çevrelere katılın, ister Polinezya'daki kafatası avcılarının arasına gidin, ister manastıra kapanın, ister yaşamınızın geri kalanını güzel ve şatafatlı hanımlar arasında geçirmeye karar verin, sonuçta her zaman aynı aptal insan oranına —(Birinci Yasa ile uyumlu olarak) en karanlık tahminleri bile sürekli aşacak bir oran— katlanmak zorunda olacaksınız.

III. TEKNİK BİR ARA

Bu noktada insan aptallığından ne anlaşıldığını açıklığa kavuşturmak ve *dramatis persona*'yı tanımlamak gereklidir.

Bireyler toplumdaki eğilimlerinin değişik türlerine göre belirgin nitelikler taşırlar. Bazı bireyler için başka bireylerle olan herhangi bir ilişki, acı veren bir gereksinimdir. Onlar tam anlamıyla insanlara katlanmak zorundadırlar, insanlar da onlara. Tayfın öbür ucundaysa tek başlarına kesinlikle yaşayamayan bireyler yer alır, öyle ki yalnız kalmaktansa zamanlarını aşağıladıkları, hor gördükleri insanlarla geçirmeye razıdırlar. Bu iki uç arasında, büyük çoğunluk, insan ilişkilerine hevesli olmayanlara oranla yalnızlığa katlanamayanlara daha yakın olsa da, geniş bir yaşam biçimi yelpazesi yer alır. Aristoteles "insanın toplumsal bir hayvan olduğunu" yazarken bu olguyu kabul ediyordu. Bu doğrulamanın geçerliliği de bazı davranışlarla ispatlanmıştır: Toplumsal gruplar halinde hareket ederiz, genç ya da yaşı geçmiş bekârlardan daha çok evli vardır, sinirlendirici ve sıkıcı *cocktail party*'ler uğruna onca para ve zaman israf edilir, yalnızlık sözcüğüne de genellikle olumsuzluk takısı yüklenir.

Bir insan ister keşiş yaradılışlı, ister yüksek sosyete mensubu olsun, yi-

Karabiber, nasıl oldu da Haçlı seferlerine yol açtı? Floransalı ünlü banker Bardi ailesi neden kalp para basmaya kalkıştı? Osmanlı hanımları arasında gümüş Fransız paralarından yapılma kolye ve küpeler moda olunca Osmanlı ekonomisi nasıl krize girdi? Bremen piskoposunun av eti tutkusu nelere yol açtı? Fatih William İngiltere'yi işgale giderken neden yanında bol bol şarap götürdü? Vikingler neden güneye akın yaptılar? İtalyan iktisat tarihçisi Carlo M. Cipolla, *Üç Olağandışı Öykü*'de kendi üslubuyla, 14.-18. yüzyıllarda geçen neşeli, tuhaf, ama tamamen gerçek öyküler anlatıyor. *Allegro ma non troppo* Avrupa tarihine mizah penceresinden bakıyor. Kitabın sonunda yer alan *Aptallığın Temel Yasaları*'nı ise yazar "nükteli bir buluş" olarak niteliyor.

ISBN 975-333-134-7
9 789753 331349

TÜRKİYE
EKONOMİK VE TOPLUMSAL
TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI